

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN TEXNİKİ UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

Paşazadə Səbuhi Pərviz oğlu
Muxtarova Mələhət Rasif qızı
Qənbərov Babək Allahşükür oğlu
Ağahüseynli Miraqşin Rauf oğlu
Qurbanlı Nicat Çingiz oğlu

**İDXALIN ƏVƏZ OLUNMASI VƏ İSTEHSALIN LOKALLAŞDIRILMASI
MƏQSƏDİLƏ YERLİ İSTEHSAL POTENSİALININ
GÜCLƏNDİRİLMƏSİNDƏ PRİORİTET MƏHSULLARIN SEÇİLMƏSİ.**

Mövzusunda
MAGİSTRİK DİSSERTASİYASI

İxtisas: Sənayenin təşkili və idarə edilməsi

İxtisaslaşma: İstehsalat və xidmət sahələrinin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi
(maşınqayırma üzrə).

Elmi rəhbər: i.e.n. , dos İbişov Elman İbiş oğlu

BAKİ – 2023

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. İDXALIN ƏVƏZLƏNMƏSİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI	8
1.1. İdxalın əvəzlənməsi konsepsiyası iqtisadi proses kimi.	8
1.2. İdxal əvəzetmə siyasəti.	16
1.3. İdxal əvəzlənməsi üzrə xarici təcrübə	23
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA İDXALI ƏVƏZETMƏ SİYASƏTİNİN TƏHLİLİ.	28
2.1. Milli iqtisadiyyatda xarici iqtisadiyyatın qorunmasında qlobal tendensiyalar	28
2.2. Azərbaycan iqtisadiyyatında idxalı əvəzləmə xüsusiyyətləri.	40
2.3. Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olmasının müsbət və mənfi tərəflərinin təhlili.....	44
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA İDXALIN ƏVƏZLƏNMƏSİNİN STİMULLAŞDIRILMASI MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ	56
3.1. Müasir Azərbaycanda idxalı əvəzləmə siyasətinin prioritet istiqamətləri	56
3.2. Azərbaycanda idxalın əvəzlənməsini stimullaşdırmaq üçün alətlər üsullar	61
3.3. İdxalı əvəzləmə siyasətində klasterlərin inkişaf perspektivləri	70
NƏTİCƏ	80
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	84

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Qlobal maliyyə böhranı sonrası beynəlxalq ticarət sistemi üzrə yeni tendensiyalar müşahidə edilir. İkinci Dünya Müharibəsi sonrası neoliberal iqtisadi ideologiyanın rəhbərliyi altında genişlənən dünya ticarət sisteminin müasir tənzimlənməsi mexanizminin həlledici həlqəsi olaraq Ümumdünya Ticarət Təşkilatı üzrə fəaliyyət və Azərbaycan Respublikasının üzvlüyünün perspektivlərinin qiymətləndirilməsi yeni iqtisadi şərait mühüm rol oynayır.

Tədqiqatda retrospektiv olaraq beynəlxalq ticarət sisteminin tənzimlənməsinin müasir mexanizminin formalaşdırılması təhlil olunmuş və Azərbaycan dövlətinin üzvlük prosesinə qiymət verilmişdir. Dissertasiyada iqtisadiyyatın diversifikasiyası islahatları və beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti gücləndirilməsi yönündə həyata keçirilmiş iqtisadi siyasətin davamlılığının təmin edilməsi çərçivəsində ixracın stimullaşdırılması perspektivləri təhlil edilir. Yarandığı gündən Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT-nin) özü ticarətlə yanaşı, xidmətlər, əqli mülkiyyət, investisiyalar, mübahisələrin həlli və iqtisadiyyatın digər sahələrini əhatə edəcək şəkildə əhatə dairəsini genişləndirmişdir. Bütün dünya ticarətinin 95%-ni əhatələyən və 160 üzv ölkə ilə ÜTT iqtisadi əməkdaşlığın ümumi prinsiplərinin işlənərək hazırlanması və bu ölkələr üçün yeni ticarət qaydaları formalaşdırılması üçün önəmli forumdur. Həmin prosesdə ölkəmizi başqa postsovet ölkələrindən ayıran mühüm cəhət bundan ibarətdir ki, ölkəmizdə üzvlüklə bağlı müsabiqədə aparılan işlər yalnız yerli mütəxəssislərin daxili imkanları, bilik və bacarıqları hesabına həyata keçirilib. Bunun nəticəsidir ki, ölkədə artıq ÜTT-ni və onun hüquqi bazasını başa düşən milli kadrlar var.

Xarici ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi, formalaşdırılması və inkişafı mövcud probleminin ümumilikdə kompleks xarakter daşması, xarici ticarətin iqtisadi sahələrin bütün səviyyələri (mezo, mikro, makro) və eləcə də sferaları fonunda bir-biri ilə sıx qarşılıqlı bağlılığı, eyni zamanda bu bağlılığın funksional məzmununun ayrı-ayrı aspektlərinin mövcudluğu bir çox xarici iqtisadi məktəblərin nəzər-diqqətini özünə cəlb etmiş və qeyd edilən istiqamətdə aparılan elmi araşdırmalar bu gün də mütəmadi olaraq davam etməkdədir. Belə ki, xarici ticarətin əsas fundamental

problemləri A.Marşallın, C.Keynsin , P.Linderfın, V.Rıbalkinin, M.Pebronun, C.Saksın, P.Kruqmanın və digərlərinin elmi əsərlərində bütün təfəsilatı ilə öyrənilmişdir. Bu mənada xarici ticarət əlaqələrinin nəzəri aspektləri və dövlət tənzimlənməsi problemləri isə B.Belaşanın, A.Atkinsanın, C.Blekin , C.Stiqlisin, P.Samuelsonun , Y.Timbergenin, Q.Fişerin, R.Consun və s. elmi əsərlərində və araşdırmalarında sistemli şəkildə öz təsdiqini tapmışdır.

XX əsrin sonunda keçmiş SSRİ nin iflası uğraması ilə paralel olaraq xarici ticarətdə həyata keçirilən liberallaşdırma siyasəti nəticəsində yeni müstəqillik qazanmış bir sıra ölkələrin dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiya prosesinin daha da güclənməsi istiqamətində xarici ticarət əlaqələrini fundamental elmi tədqiqatların ən vacib olan mövzularından birinə çevirmişdir. Təbii ki, bu anlamda rus tədqiqatçılarından S.Qouçarenkonun, A.Maşinin, V.Evstiqnevin, A.Roqocinin, S.Sışkovun, A.Fedorovskinin elmi araşdırmaları daha səciyyəvi xarakter daşıyır.

Ölkəmizdə Azərbaycan alimlərindən İ.Feyzullabəyli, A.Nadirov, Ş.Hacıyev, Z.Səmədzadə, A.Şəkərəliyev, Ə.Bayamov, H.Allahverdiyev, E.İbişov və başqalarının elmi əsərlərində xarici iqtisadi fəaliyyət , xüsusəndə, xarici ticarət əlaqələri ilə birbaşa bağlı olan tədqiqatlar aparılmış, bazar iqtisadiyyatı şəraitinin əsas tələbərinə uyğun gələn mühüm nəticələr əldə edilmişdir.

Bütün bunlarla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, müasir şəraitində xarici ticarət əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi və İdxalın əvəzlənməsi istiqamətində bir sıra problemlər ardıcıl olaraq sistemli tədqiqatlara məruz qalmamışdır. Burada söhbət hər şeydən əvvəl ölkəmizdə xarici ticarət münasibətlərində ticarətin liberallaşdırma siyasətinin və ticarət maneələrinin ümumi inkişafa təsirindən, eləcə də xarici ticarət əlaqələri ilə ətraf mühit, iqtisadi artım və institusional inkişaf arasında birbaşa qarşılıqlı bağlılığın öyrənilməsindən, həmçinin, xarici ticarət siyasətinin beynəlxalq norma və konkret standartlara uyğunlaşmanın daxili mexanizmindən və bu siyasətin modelləşdirilməsi problemindən gedir. Məhz bu nöqtəyi nəzərdən problemin elmi araşdırılmasının sistemlilik baxımdan əhatə dairəsinin natamamlığı magistr

dissertasiya işinin mövzusunun seçilməsini və elmi tədqiqatın əsas məqsədini müəyyən edir.

Tədqiqatın məqsədi: Magistr dissertasiya işində qarşıya qoyulan məqsəd müasir dövrdə xarici ticarət əlaqələrində idxalın əvəzlənməsinin spesifik xüsusiyyətlərinin araşdırılaraq öyrənilməsi, onun təkmilləşdirilməsi imkanlarının düzgün müəyyənəşdirilməsi fonunda konkret təklif və tövsiyələrin hazırlanması və təkliflərin irəli sürülməsindən ibarətdir. Bu istiqamətdə aprılan tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq münasib vəzifələr müəyyən edilmiş və bu istiqamətdə onların həlli prosessi aşağıdakı sıralama ilə məntiqi ardıcılıqla həyata keçirilmişdir:

- müasir şəraitdə xarici ticarət əlaqələrinin və idxalın əvəzlənməsinin mahiyyəti və iqtisadi təbiətinin sistemli araşdırılması və onun ümumi iqtisadi siyasətdə rolu və yerinin müəyyənəşdirilməsi;
- xarici ticarət əlaqələrinə xüsusi dövlət müdaxiləsinin konkret sərhədlərini müəyyənəşdirən iqtisadi amillər kompleksinin öyrənilməsi;
- müasir şəraitdə ölkənin xarici ticarət rejiminin və onun hüquqi-normativ bazasının kompleks şəkildə tədqiq edilməsi;
- xarici ticarət əlaqələrinin beynəlxalq normalara müvafiq formada uyğunlaşdırılması probleminin araşdırılması;
- müasir dövrdə Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin və idxalın əvəzlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqmətlərinin əsaslı şəkildə qiymətləndirilməsinə nail olunması.

Tədqiqatın predmetini əsasən müasir dövrdə xarici ticarət əlaqələrinin və idxalın əvəzlənməsinin birbaşa təsiri altında formalaşan müasir iqtisadi münasibətlər sistemi və eləcə də onun makroiqtisadi səviyyədə ölkən iqtisadiyyatına təsiri müəyyən edir.

Tədqiqatın obyektini isə müasir şəraitdə ölkənin xarici ticarət əlaqələri fonunda İdxalın əvəzlənməsində mövcud olan iqtisadi münasibətlər kompleksi təşkil edir.

Dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əsasını görkəmli tədqiqatçıların xarici ticarət əlaqələrinə aid olan fundamental elmi yanaşmaları, həmçinin, beynəlxalq

ticarətin ümumi nəzəriyyələri, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq fərmanları, MM tərəfindən qəbul edilmiş qanunlar və normativ aktlar, Nazirlər Kabinetinin qərarları və sərəncamları, eləcə də, müxtəlif rəsmi sənədlər təşkil edir.

Tədqiqatın metodiki aparatı müqayisə, sistemli təhlil, sistemli-funksional, iqtisadi-statistik, ssenari yanaşma və məntiqi metodlardan ibarətdir. Magistr dissertasiyasının empirik bazası əsasən, Dövlət Gömrük Komitəsinin, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin hesabat materiallarından, həmçinin, YUNKTAD, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və digər beynəlxalq təşkilatların müvafiq sorğu-məlumat xarakterli bir sıra praktiki sənədlərindən təşkil edilmişdir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi.

- Müasir şəraitində xarici ticarət əlaqələrinin və idxalın əvəzlənməsinin spesifik cəhətləri aşkarlanmış və uyğun olaraq onun ümumi iqtisadi inkişaf strategiyasına bağlı olduğu əsaslandırılmışdır;
- Tədqiqat dövründə xarici ticarət sferasının müasir şəraitə uyğun olaraq dövlət tənzimlənməsinin dünya təcrübəsi sistemli şəkildə öyrənilmiş, müvafiq konseptual ümumiləşdirmələr aparılmaqla onun müasir dövrdə istifadəsi imkanları təhlil edilmişdir;
- Ölkədə xarici ticarət əlaqələrinin və idxalın əvəzlənməsinin təşkilində və tənzimlənməsində birbaşa dövlət müdaxiləsinin uyğun qaydada obyektiv və subyektiv sərhədləri müəyyənləşdirilmişdir;
- Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələri, idxalın əvəzlənməsi onun hüquqi-normativ bazası və strateji əsasları hərtərəfli öyrənilərək, beynəlxalq proseduralara və normalara keçidin məhdudluğu şərtləri və tələbləri aşkarlanmışdır;

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti və mahiyyəti hər şeydən əvvəl ölkəmizin xarici ticarət əlaqələri fonunda idxalın əvəzlənməsinin kompleks öyrənilməsi fonunda əldə edilən nəticələrin konkret olaraq məzmun daşımada və eləcə də sırf əməli xarakter sərgiləməsində özünü göstərir. Bu mənada, tədqiqat işinin yekunlarına əsaslanaraq irəli sürülən konkret təklif və

tövsiyyələrdən birbaşa istifadə olunduğu təqdirdə xarici ticarət əlaqələrinin, pandemiya şəraitinin spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsində aparıcı rola malik ola bilər.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın məhdudiyyəti müasir dövrdə xarici ticarətə dair Azərbaycan dilində materialın çox az olmasıdır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Magistr dissertasiya işinin nəzəri hissəsi müxtəlif müəlliflərin elmi əsərlərinin (məqalələr, kitablar, monoqrafiyalar və s.) təhlili əsasında, praktiki hissəsi isə Dünya ticarətinin və Azərbaycanın xarici ticarətinin və eləcə də idxalın əvəzlənməsinin müasir şəraitdə statistik göstəricilərinin müqayisəli təhlili əsasında işlənib hazırlanmışdır.

Dissertasiya işinin strukturu. Magistr dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 9 paragraf, nəticə və təkliflər, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 87 səhifə həcmində yerinə yetirilmişdir.

I FƏSİL. İDXALIN ƏVƏZLƏNMƏSİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. İdxalın əvəzlənməsi konsepsiyası iqtisadi proses kimi.

Xarici ticarət münasibətlərinin təşkili və genişləndirilməsi dövlətin sosial-iqtisadi inkişafı və dövlətin milli maraqlarının qorunmasının önəmli faktorlardan biri hesab edilir. Bunun olması eyni zamanda ondan irəli gəlir ki, sözügedən münasibətlərin düzgün qurulması ölkənin ixrac potensialını ardıcıl olaraq artırır, ixracı stimullaşdırır və ümumilikdə ixracyönümlü məhsulların istehsalını genişləndirir. İxrac əməliyyatlarının şaxələndirilməsi isə öz-özlüyündə dövlətin idxalı üçün xeyli səmərəli şərait yaradır. Başqa cür desək, idxalın əmtəə strukturu üzrə əhalinin sağlamlığına ziyan vuran istehlak mallarının, mənəvi və fiziki aşınmaya məruz qalan maşınlar və avadanlıqların xüsusi çəkilişi minimuma endirilməlidir yaxud da aradan qaldırılmalıdır. [4, s. 37]

Dünyanın qabaqcıl ölkələri beynəlxalq ticarət əlaqələrinin əhəmiyyətli təşkili zamanı dövlət və özəl qurumların fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi sahəsində təcrübə toplayıblar. Müxtəlif ölkələrdə bu prosesin həyata keçirilməsinin miqyası, əhatə dairəsi, forma və üsulları fərqlidir. Onma görə ki, hər bir dövlətin dünya bazarında olan mövqe və rolu, onun daxili, o cümlədən xarici siyasət prioritetlərindən öbə çıxan məqsəd və vəzifələr də müxtəlifdir.

Xarici ticarət əlaqələri yaradılması və tənzimlənməsi prosesi üzrə ölkənin iqtisadi inkişafının mövcud səviyyəsi, ərazisi, əhalisi, coğrafi mövqeyi, təbii sərvətlərlə zənginlik səviyyəsi, daxili bazar tutumu, daxili, həmçinin dünya qiymətlərinin nisbəti, habelə xarici iqtisadi siyasətin məqsədləri nəzərə alınmalıdır. Bu müddəaya əsasən Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq ticarət əlaqələrinə inteqrasiyası və onun səmərəliliyinin artırılmasına təsir göstərən faktorları aşağıdakı şəkildə təsnif etmək mümkündür.

- yerli istehsal üzrə elmi-texniki inkişafın ən son nailiyyətlərinin istifadə imkanları;

- əmtəə və xidmətlərin xarici ticarətinə dünya bazarının tələbatı;
- ÜTT tərəfdən qəbul olunmuş xarici ticarət qaydaları;
- ticarət balansının sabitliyini təmin etmək məqsədilə Beynəlxalq Valyuta Fondu tələbləri;
- Beynəlxalq təşkilatların birbaşa investisiyalara dair tələbləri;
- xarici ticarətin liberallaşdırılmasına imkan verən azad iqtisadi zonaların hazırkı vəziyyəti;
- ticarət-iqtisadi inteqrasiya prosesləri üzrə regional əngəllər;

İndiki dövrdə qloballaşma proseslərinin sürətli dərinləşməsi ölkənin xarici ticarətə inteqrasiyası məsələlərini daha da aktual və mürəkkəb etməkdədir. Nəticə olaraq onun dünya bazarındakı mövqeyi ilə bağlı əldə etdiyi nəticələr digər ölkələrin iqtisadiyyatı üçün də mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu durum onu təsdiq etməkdədir ki, beynəlxalq ticarət əlaqələrinə cəlb olunan ölkələr gözlənilən və gözlənilməz hadisələrə cavab vermək üçün tədbirlər görməyə həmişə hazırlıqlı olmalıdırlar. Başqa cür desək, hər bir dövlətin öz istehsalçı və istehlakçılarını qorumaq üçün lazımlı tədbirlər görmə hüququ olmalıdır.

Beynəlxalq ticarətin tərəqqisinin müasir xarakterindən irəli gəlmiş bu tədbirlər həm də dövlətlərarası tənzimləmə üsul və üsullarının inkişaf etdirilməsini tələb etməkdədir. Bu tələblər üzrə iki tərəfdən yanaşmaq olar:

1. Dövlətlər arasında ikitərəfli ticarət sazişlərinin və regional çoxtərəfli ticarət müqavilələrinin bağlanması qaydalarının sadələşdirilməsi;

2. ÜTT-nin qəbul etdiyi çoxtərəfli konvensiyaların şərtləri adıçəkilən təşkilata üzv olmağı istəyən bütün ölkələr üçün əlverişli olmalıdır.

Mövcud qaydalara əsasən, dövlətlərin arasındakı ikitərəfli ticarət əlaqələri adətən ticarət sazişləri və sazişlər vasitəsilə rəsmiləşdirilir. Beynəlxalq təşkilatlar öz funksiyalarına müvafiq olaraq öz ticarət prinsiplərini və hüquqi rejimlərini mütəmadi şəkildə nəzərdən keçirir və münasibətlərin bu prinsip və rejimlərə uyğunlaşdırılma istiqaməti üzrə fəaliyyət göstərirlər.

İndiyə qədər milli iqtisadiyyat miqyasında regional səviyyədə idxaldan asılılığın azaldılması məsələsini tam həll etməyə imkan verməyən bəzi institusional əngəllər mövcuddur. Beləliklə, dövlətin indiki sosial-iqtisadi inkişafı institusional və hüquqi aspektdə Avropa regional demokratiyasının prinsipi ilə uzlaşmır; yerli özünüidarədə tam islahat üçün normativ-hüquqi baza formalaşmayıbdır; regional inkişafda sahəvi proqramların dövlətin regional inkişaf siyasətindəki strateji məqsədlər ilə uzlaşdırılması və uyğunlaşdırılması səmərəli həyata keçirilmir; xüsusi regional maliyyə institutları yaradılması və fəaliyyətləri üçün institusional və hüquqi normalar vahidləşdirilməmişdir; müəssisələrin klasterləri və ya başqa sahə-ərazi birliklərinin fəaliyyəti üçün önəmli normativ-metodiki təminatın olmaması; iqtisadi və hüquqi şərait qeyri-sabit şəkildə qalır ki, bu isə regional innovasiyaların inkişafı komplekslərinin investisiya cəlb ediciliyini azaltmaqdadır; iqtisadi inkişafda regional və yerli məsələlərin həllində əhali və qeyri-dövlət strukturlarının sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması sahəsində önəmli institusional və hüquqi dəstək yoxdur.

Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının idxaldan asılılığının azaldılması məsələlərini regional səviyyədə tam həll etməyə imkan yaratmayan institusional əngəllər müəyyən olunmuşdur. İqtisadi şəraitdə institusional dəyişikliklərin əhəmiyyətinin konseptual izahı ilə əlaqəli elmi mülahizələr verilir. Azərbaycan Respublikasının regionları daxili istehlak üzrə idxalın payına əsasən fərqləndirilmiş və onların idxaldan asılılıq səviyyəsi haqqında müvafiq nəticələr verilmişdir. İdxalın əvəzlənməsi üzrə dövlət siyasətinin səmərəli aparılması üçün Azərbaycan Respublikası regionlarında baş verəcək olan institusional dəyişikliklərdə prioritet istiqamətlər müəyyən edilə bilər, o cümlədən: ən problemlə sahələrin tənzimlənməsinin normativ-metodiki əsasları; regional siyasətin təkmilləşdirilməsi. idxalın əvəzlənməsi üzrə (artan rəqabət, mülkiyyət hüquqlarına hörmət, investisiya maraqlarının qorunması); idxalı əvəz etmə siyasətində strateji məkan-ərazi proqramlaşdırılmasının həyata keçirilməsi; idxalı əvəz edən regional siyasətin aparılması üçün normativ hüquqi aktın institusional və təşkilati bazasının təkmilləşdirilməsi; regiondaxili iqtisadi münasibətlərin kölgədə

qalmasına təsir edən hüquqi bazanın gücləndirilməsi; regional əlaqə mərkəzlərinin və idxalı əvəzləmə siyasətinin gerçəkləşdirilməsinə cavabdeh olan sahələrin inkişafına yardım.

Cədvəl 1. İdxal əməliyyatları

	2021	2022
Cari əməliyyatlar balansı	1 877,9	3 953.1
Xarici ticarət balansı	3 519.0	5 446.8
Xidmətlər balansı	- 1 300.3	-627.7
İlkin gəlirlər balansı	-557.9	-962.1
İnvestisiya gəlirlərinin repatriasiyası	-586.0	-993.2
Təkrar gəlirlər balansı	-218.2	94.8
Kapital hesabı	-4.8	-0.1
Maliyyə hesabı	-578.3	-1 193
Xalis maliyyə aktivləri	695.8	849.0
Xaricə yönəldilmiş birbaşa investisiyalar	183.1	-36.1
Portfel investisiyalar	254.7	119.0
Xalis maliyyə öhdəlikləri	116.9	- 346.5
Azərbaycana cəlb olunmuş birbaşa investisiyalar	2 636.0	1 813.7

Mənbə: ADSK –nin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Y.Qolovaxan deyir ki, institusional dəyişikliklər cəmiyyət tərəfindən yeni qaydaların (qanunlar, tənzimləyici məhdudiyyətlər, dəyərlər, ənənələr) formalaşması və qəbul edilməsi, onların formalaşdırılmasına və riayət olunmasına cavabdeh olan iqtisadi və təşkilati strukturların yenilənməsi, idarəetmənin infrastruktur komponentlərinin yaradılmasıdır. biznesin və cəmiyyətin institusional davranışı. bir-birinə bağlı olması lazım olan təkamül prosesi sayılır [2, s.5-23]. S.Kirdina eyni zamanda institusional dəyişikliklərdə təkamül xarakterini qeyd etməkdədir və onları

iqtisadiyyat, siyasət və cəmiyyətdəki həyat dəyərlərinə dair stereotiplərə əsaslanaraq cəmiyyətin inteqrasiyası və sabitləşməsi prosesləri ilə əlaqələndirmişdir [3, s.101-115]. İnstitusional dəyişiklikləri iqtisadiyyat sektorunun idarə olunmasının inzibati-amirlik üsullarına əsaslanmış köklü sosial-iqtisadi islahat prosesini və ictimai idarəetmə sisteminin idarə olunması və tənzimlənməsi ilə əlaqəli institutlarda kəmiyyət, keyfiyyət və əhəmiyyətli dəyişikliklər kimi qiymətləndirən S.Moçerninin bəyanatları. münasibətləri, yuxarıdakılarla ziddiyyət təşkil edir [4, s. 215].

Son zamanlar ölkəmizdə ikitərəfli xarici ticarət münasibətləri üzrə bağlanmış müqavilələrin hüquqi rejimlərinin müəyyən olunması yönündə məqsədyönlü tədbirlər aparılır. Bundan başqa, hökumət regional iqtisadi təşkilatlar çərçivəsi üzrə çoxtərəfli müqavilə və sazişlərin bağlanmasına xüsusi diqqət yetirir.

Həyata keçirilən və nəzərdə tutulan tədbirlərlə birgə, xarici ticarət konsepsiyasının önəmli müddəaları nəzərə alınmaqla dövlətin qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi yönündə aşağıda göstərilən strateji məqsədlərin həyata keçirilməsi də mühüm önəm daşıyır.

1. Milli iqtisadiyyatda ixrac yönümlü strukturun formalaşması.
2. idxalı əvəzləyən məhsulların istehsal strategiyasının gerçəkləşdirilməsi;
3. əvvəlki strateji variantlardakı optimallığı nəzərə alınmaqla yerli istehsalın strukturunun müasirləşdirilməsi.

Hər bir dövlətin beynəlxalq ticarət əlaqələrindəki iştirakının vacibliyi milli iqtisadiyyatın qarşılıqlı fayda və şəffaflıq prinsiplərinin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının zəruriliyi ilə əlaqəlidir. Daha konkret desək, dünya bazasında bərabər hüquqlu iştirakçı olması, həmçinin daxili və xarici bazarlar arasında səmərəli əlaqələrin qurulması prinsipinə ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsü üstünlüklərindən tam istifadə etdiyini təsdiqləyir. Bu vəziyyət Azərbaycan üçün də xarakterikdir. Beləliklə, bu üstünlüklər respublikamızın daha müvəffəqiyyətli xarici ticarət siyasətini aparmasına obyektiv zəmin yaradır.

Əlbəttə ki, mövcud vəziyyət dövlətin beynəlxalq ticarət üzrə daha real əsaslarla iştirakı üçün təminat verir və bunun üçün səmərəli şərait yaradır.

Xarici bazarlara çıxmaq və orada özünəməxsus mövqelər qazanmaq üçün ilk olaraq dünya bazarı tələblərinə cavab verə bilən yüksək keyfiyyət və rəqabətqabiliyyətə malik məhsul istehsal etmək, qısa müddətdə sənayedə qabaqcıl texnologiyalar və innovasiyaların tətbiq edilməsinə nail olmaq gərəkdir.

Müasir texnologiyaların üstünlükləri və innovativ ideyaların tətbiq olunması imkanlarından maksimum istifadə olunması ölkənin və onun təsərrüfat subyektlərinin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasında önəmli addımlardan biri hesab edilir. Bu səbəbdən də yerli istehsal, həmçinin xidmət müəssisələri müasir texnologiyalardan istifadə etdikdə təbii və təsərrüfat ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyini artırmaq, əmək məhsuldarlığını artırmaq, məhsul vahidinə çəkilmiş xərcləri azaltmaq lazımdır. [7, s. 49]

Güclü iqtisadi potensiala sahib ölkələr təbii potensialını aktivləşdirərək, öz istehsal sahələrini təkmilləşdirə və sərfəli şərtlərlə xarici bazarlara çıxışı təmin edə bilirlər. Bu vəziyyəti Azərbaycanın mövqeyindən şərh etsək, deyə bilərik ki, sənayenin dinamik inkişaf etmiş qeyri-neft sektoru təkcə xammal növləri deyil, həm də rəqabətqabiliyyətliliyi sayəsində bazarda mövqelər qazanmaq daha səmərəlidir. ixracatçı. hazır məhsullar.

Milli iqtisadiyyatın inkişaf perspektivlərini təmin etmək üçün qeyri-neft sektorunun daimi inkişafı üçün təbii ehtiyatların (xammalların) ixracından əldə edilən gəlirlərin istiqaməti ölkənin iqtisadiyyatda öz layiqli yerini tutmasına imkan yarada bilər. qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr.

Dövlətin xarici bazarda müvəffəqiyyət qazanması təkcə iqtisadi faktorlarla əlaqəli deyil. Beləliklə, bu proses mövcud qanun və qaydaların tədricən beynəlxalq standartlara və konvensiyalara uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Dövlətin beynəlxalq ticarət təşkilatlarında əhəmiyyətli iştirakını təmin etmək məqsədilə yerli qanunvericiliydə Avropa İttifaqı və başqa inteqrasiya birlikləri qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması vacibdir.

Azərbaycan dövlətinin xarici ticarət strategiyasının yenidən qurulması məqsədilə milli iqtisadiyyat üzrə ixrac yönümlü və idxalı əvəzləyən sənaye sahələri yaradılması mühüm prioritetlərdən biridir.

Yuxarıda qeyd edilənlərlə birgə, xarici iqtisadi əlaqələrə uğurlu inteqrasiya səviyyəsində beynəlxalq əmək bölgüsü üzrə iştirakın səmərəliliyi eyni zamanda nəqliyyat infrastrukturunun inkişaf etmə səviyyəsindən asılıdır. Bu onunla bağlıdır ki, beynəlxalq yükdaşımalarda dövriyyəsinin artırmaq üçün ölkəmizin vahid qlobal nəqliyyat sistemi üzrə qoşulması və həmçinin tranzit dövlət kimi tanınması xeyli vacibdir. [1, s. 78]

Azərbaycan Respublikasının Avropa ilə Asiyanı, Şimalla Cənubu birləşdirmiş əsas magistral yolların qovşağında yerləşməsi onun səmərəli coğrafi mövqeyi göstəricisi olaraq, onun bir sıra beynəlxalq layihələrdə fəal iştirakına, yükdaşımalarda həcmi və strukturuna təsir göstərmişdir.

Hazırda təsərrüfatdaxili münasibətlərdə avtomobil nəqliyyatından istifadə, ölkənin gəmiləri ilə dənizdə yükdaşımalarda səmərəliliyinin artırılması, neft və neft məhsullarının boru kəməri nəqliyyatı ilə dünya bazarına daşınması, habelə nəqliyyat vasitələrinin inkişafı yönündə həyata keçirilmiş tədbirlər dəmir yolu əlaqələri, yük dövriyyəsinin dəfələrlə artmasına səbəb olubdur. Həmçinin, bəzi nəqliyyat infrastrukturaları yaradılmasının vacibliyini qeyd etmək gərəkdir. Bu nöqtəyi-nəzərdən Bakı Beynəlxalq Nəqliyyat Limanı, logistika mərkəzi, lizinq şirkətlərinin, ixrac yardım fondunun, ixracatçılar assosiasiyalarının yaradılması və s. Onların səmərəli fəaliyyətinin dövlətin ümumi əmtəə dövriyyəsi artmasına və beynəlxalq bazar daxilində möhkəmlənməsinə müsbət təsir göstərəcəyini inkar etmək olmaz.

Azərbaycan Respublikasının regionlarının idxaldan asılılıq səviyyəsini onların differensiasiyası zamanı idxalın daxili istehlakdakı payı baxımından qiymətləndirərkən aşağıda göstərilən nəticələrə gəlirik. Odur ki, 2019-cu il Azərbaycan Respublikası əsaslı göstəricinin dəyəri 62,8 faiz təşkil edibdir ki, burada Cəlilabad rayonunda (127,8 faiz), Abşeron rayonunda (108,9 faiz), Lənkəran rayonunda (98,1 faiz), Masallı rayonları birinci yerdədir. rayon (88,2%), Şəmkir rayonunda (76,8%) və Bakı

şəhərində. (72,3%), lakin onların əksəriyyəti (19 rayon) bütün ölkə üzrə göstəricinin aşağı qiyməti ilə xarakterizə olunub.

Qeyd etmək gərəkdir ki, 2007-2019-cu illərdə idxalı əvəzləmənin kritik səviyyəsini əhatə edən ərazilərin tərkibi çox dəyişməyib. Söhbət idxalı əvəzləmə reytingində həmişə ilk on rayonda yer alan Şəmkir, Lənkəran, Abşeron, Cəlilabaddan və Bakı şəhərindən gtməkdədir. Eyni zamanda, ilk beş belə bölgəyə həmişə ayrı-ayrı rayonlar (Abşeron, Masallı və az da olsa Bakı) daxil olub. Təhlil olunan dövrdə idxaldan asılılığın 20,0%-dən çox olmayan ardıcıl aşağı səviyyələri Daşkəsən, Saatlı, Şəki, Sabirabad rayonları üçün xarakterikdir [5].

Dövlət idarəçiliyində milli regional sistemi nəzərdən keçirərkən biz idxalı əvəzləmə siyasətinin həyata keçirilməsində, rəqabətə, mülkiyyət hüquqlarına riayət edilməsinə təminat verilməsində, qoyulmuş kapital sahiblərinin mənafeələrinin müdafiəsi qaydalarının formalaşdırılmasında, investisiyaların təkmilləşdirilməsində institusional dəyişiklikləri müşahidə edirik.

Azərbaycan Respublikasının regionlarında idxalı əvəz edən dövlət siyasətinin gerçəkləşdirilməsi üçün strateji siyasət sənədlərinin olmaması mənfi haldır. Regionların iqtisadi inkişaf strategiyalarında idxalın əvəzlənməsi problemi adətən operativ vəzifələrin biri kimi nəzərdə tutulmaqdadır və bəzi regionlarda (xüsusən də istehsal və sənaye rayonlarında - Masallı, Şəmkir, Şəki rayonları daxilində) bu problemə heç yer verilmir. əməliyyat tapşırıqlarının sayı. belə bir siyahı.

Müvafiq olaraq, dövlət siyasətinin bu istiqamətində tədbirlərin rəşional işlənilib hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə, o cümlədən təkə rayon iqtisadiyyatının deyil, bütövlükdə xalq təsərrüfatının inkişafı üçün institusional bazanın düzgün formalaşdırılmasına imkan vermir. general. Görünür, nə qədər ki, regionlarda belə strateji idarəetmə tərzi mövcud olub, idxalı əvəzləmə proseslərinin planlaşdırılması prioritetinə məhəl qoyulmayıb, idxal mallarından asılılıqdan xilas olmaq, öz istehsal potensialından əhəmiyyətli istifadə etmək mümkün olmayacaq. ümumi, davamlı sosial-iqtisadi inkişafda ilkin şərtləri uğurla formalaşdırır. Odur ki, ərazidə idxalı

əvəzləmənin nəticəsi olaraq istehlak bazarında idxal edilən malların əvəzlənməsinin tənzimləyici və proqram tənzimlənməsinin gücləndirilməsi vacibdir.

1.2. İdxal əvəzetmə siyasəti.

Yerli istehsalı idxal olunan mallarla müqayisədə rəqabət üstünlüyü olan mallar üçün istehsal regionlarının yaradılması idxalı əvəzləmə strategiyasının əsas məqsədidir. Təcrübədə proteksionist strategiyaları qəbul etmək tövsiyə olunur. Burada ixracyönümlü məhsullar istehsal etmiş subyektlərin rəqabətdən qorunması ilə yanaşı, ixrac regionlarının inkişafından əldə olunan gəlirlərin hesabına iqtisadiyyatın başqa sahələrinin də maliyyələşdirilməsinə üstünlük verilir.

İxrac yönümlü strategiyadan fərqli olaraq, idxalı əvəzləmə yanaşması iqtisadi artım tempini aşağı salır. Qeyd etmək gərəkdir ki, ikinci strategiya proteksionizmə əsaslandığı halda, birinci strategiya liberallaşmaya əsaslanır. İdxal-gömrük limitlərinin istifadəsi idxalı əvəzləmənin həyata keçirilməsi üçün əsas üsullardan biridir. İdxal olunan malların tədarük həcmi dəyişdirməklə, belə limitlər xarici ticarət balansını tənzimləməyə imkan verir.

İdxal tariflərinin tətbiqinin nəticələrinin təhlilinə əsasən məlumdur ki, məhsulun daxili bazardakı qiyməti qlobal qiymətindən yüksək olduqda, onun təklif həcmi azalır, idxal isə tələb və təklif arasında olan boşluğu doldurur. Dövlət gömrük rüsumunu tətbiq etməklə, indiki ssenaridə tələb və təklif arasındakı balans yaratmağa çalışır.

Cədvəl 2. Xarici ticarət dövriyyəsi

Göstəricilər	2018	2019	2020	2021	2022
Xarici ticarətin dövriyyəsi	6273.79	6636.4	4866.84	6947.90	4061.57
İxrac	3980.62	3903.34	2720.39	4605.70	3086.66
İdxal	2293.20	2623.8	1146.1	2341.18	974.87
Xarici ticarət saldosu	1687.38	1169.83	573.08	2264.60	2111.79

Mənbə: ADSK –nin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

İdxalın həcmi məhdudlaşdırmaq üçün tariflərin səviyyəsi elə müəyyən olunmalıdır ki, malın dünya qiyməti onun daxildəki qiymətindən yüksək olsun. Bu şərt yerinə yetirilərsə, istehlakçılar yerli istehsal olan malları alacaq və bununla da istehsalçıların qazancı artacaq.

Bütün digər amilləri və şərtləri nəzərə alsaq, dünya bazarının subyektləri arasında zəif rəqabət şəraitində bəzi müəssisələrin passiv və səmərəsiz fəaliyyət göstərməsi yekun olaraq iqtisadi inkişafa neqativ təsir göstərir. Həmçinin, müştərək müəssisələrin gömrük mühafizəsi sahəsində sui-istifadə durumlarına bəzi hallarda yol verilir. Bu vəziyyətdə gəlirin bir hissəsi ölkədən xaricə çıxarılır.

Transmilli korporasiyalar beynəlxalq hüquqa, mükəmməl istehsal və marketing imkanlarına istinad etməklə daha yüksək qazanc əldə etmək məqsədilə müxtəlif dövlətlər və bazarlarda mövcud imkanları maksimum dərəcədə artırmağa çalışırlar.

Ümumilikdə şirkətlərin xarici iqtisadi siyasəti üzrə qiymətlərin formalaşma və tənzimlənməsi xeyli əhəmiyyət daşıyır. Həmin mexanizm onların əlaqələrinin genişliyini və səmərəliliyini, coğrafi radiusunu və strukturunu müəyyənləşdirir.

Daxili qiymətlər və ya transfer qiymətləri müxtəlif dövlətlərdə xarici ticarət qiymətləri kimi keçərlidir. Onlar adətən planlaşdırma və nəzarət funksiyaları həyata keçirmək məqsədli alətlər kimi istifadə olunur.

Transfer qiymətindən istifadə etməklə biznesdaxili münasibətləri tənzimləyərkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- istehsalın ixtisaslaşması və kooperasiyası;
- texnoloji dövr ərzində xammal və materialların mövcudluğu dərəcəsi;
- Yüksək keyfiyyətli məhsulların zəmanətli istehsalı.

İstehsal dövrünün bütün mərhələlərində transfer qiymətləri gəlirliliyin təmin edilməsinə və məhsulun maya dəyərini aşağıya salınması ilə əlaqəli tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün şərait yaradır. Bundan başqa, onlar maliyyə planının icrasına nəzarət etmək, daxili ehtiyatların və gəlirlərin optimal bölüşdürülməsi üçün əsas vasitələrin biri kimi istifadə olunur.

Ümumiyyətlə, transfer qiymətlərinin tətbiqi bilavasitə aşağıdakıları təmin etmək məqsədini daşıyır:

- təşkilati strukturun, idarəetmənin təşkilati strukturunun inkişaf etdirilməsi;
- gəlirin əsas və törəmə müəssisələr arasında bölüşdürülməsi;
- xüsusi yardımçı əməliyyatlara və məhdud çıxışı olan ölkələrdən mənfəətin köçürülməsinə qadağalar;
- gəlir vergisinin həcmnin tədricən azaldılması ilə minimuma endirilməsi; - gömrük rüsumları, vergilər və ödənişlərin azaldılması.

Xarici ticarət siyasəti nəticəsində qarşıya qoyulmuş məqsədlərin mürəkkəbliyindən asılı olmaqla transfer qiymətlərinin səviyyəsinə və strukturuna dəyişikliklər edilir. Tənzimləmənin əhatə dairəsi və bu siyasətin təsiri aşağıda yazılanları əhatə edə bilər:

- ✓ törəmə müəssisələrin kapital strukturlarında yerli kapitalın xüsusi dəyərində aid qanunlar;
- ✓ mənfəətin köçürülməsi və dividendlərin ödənilməsi;
- ✓ ödənməli olan gəlir vergisi məbləği və onun hesablanma qaydası;
- ✓ idxal kvotalarının və gömrük vergilərinin müəyyən edilməsi;
- ✓ antidempinq qanunlarının gücləndirilməsi;
- ✓ tərəfdaş dövlətlərdə daxili bazar qiymətləri və tariflərinin səviyyəsi;
- ✓ bazarın inhisarlaşdırılması dərəcəsi və rəqabətin növləri.
- ✓ tərəfdaş ölkələrdə lisenziya məhdudiyyətləri;
- ✓ inflyasiya və valyutanın devalvasiyası.

Transfer qiymətləri mexanizmi iqtisadi qanunvericilik, vergi tənzimlənməsi tələblərinə, mövcud bazar şəraiti və xarici şirkətlərin idarəetmə siyasətlərinə uyğun gəlməlidir. Onların tətbiq sayəsində həll olunan vəzifələr şirkət daxilində vahid siyasət əsasında gerçəkləşdirilir. [2, s. 56]

Regional səviyyədə mövcud institusional bazanın çatışmazlıqlarının biri idxal məhsullarından asılılığın qarşısının alınması üçün tənzimləmə siyasətinin yetərinə ünvanlanmamasıdır. Əsasən belə bir problemin yaranması hakimiyyət orqanlarının

dağınıqlığı, yerli maliyyə resurslarının konsolidasiyasına hüquqi təminatın tam olmaması, icra hakimiyyəti ilə yerli özünüidarəetmə orqanlarının institusional münasibətlərinin tənzimlənməsində real qanunvericilik islahatları aparılmaması ilə bağlıdır. hökumət. tel və s. müzakirə olunur.

Şübhəsiz ki, regional səviyyədə tənzimləmə siyasətinin prinsiplərinin təkmilləşdirilməsi üçün ilk növbədə təşkilati-hüquqi təminatın təkmilləşdirilməsi yolu ilə mərkəzləşdirmə tədbirləri həyata keçirilməlidir. Bununla da, daha önəmli faktor yerli hakimiyyət orqanlarının tərəfindən icra keyfiyyəti olacaqdır. Burada yerli özünüidarəetmə orqanlarının tənzimləmə fəaliyyətinə tənzimləmənin aradan qaldırılması, uzaqgörənlik, mərkəzsizləşdirmə, inteqrasiya, şəffaflıq, hesabatlılıq və s. Prinsiplərə əsaslanmaq vacibdir.

Söhbət lisenziyalaşdırma sistemi unifikasiyası, investisiya fəaliyyəti üzrə həm bürokratik, həm də korrupsiya əngəllərinin azaldılması, yerli özünüidarəetmə orqanları ilə sahibkarlıq subyektlərinin arasında inteqrasiya münasibətlərinin gücləndirilməsi yolu ilə idxalın əvəzlənməsi problemlərinin həllindən gedir.

İndiki dövrdə xarici ticarətin tənzimlənməsi və genişləndirilməsi ilə bağlı məsələlər təkcə beynəlxalq ticarət əlaqələrinin mövcud vəziyyətindən asılı deyil. Genişlənmiş və inkişaf etmiş beynəlxalq əmək bölgüsünün tələblərini ödəyən məhsullar və xidmətlərin alınması və satışı zamanı müvafiq məsələlər yarana bilər. Qlobal təcrübəyə əsasən, həmin ölkədə fəaliyyət göstərən istehsalçı şirkətlərin istehsal etdiyi məhsul növləri yaxud da qrupları üzrə ixtisaslaşma səviyyəsi getdikcə dərinləşərsə, o, beynəlxalq ticarət sahələrində mühüm mövqeyə malik ola bilər. [10, s. 125]

Beynəlxalq ticarətin təşkili hal-hazırda yaşadığımız dövrdə əsaslı transformasiyaya məruz qalmışdır. Bunu ixrac strukturunda xammalın və materialların nisbətində azalması və digər yandan, spesifik məhsulun ardıcıl artımı ilə görmək olar. sənaye üsulu ilə hazır məhsulun çəkisi. Bütün dünyada yaranan qavrayış və reallıq bundan ibarətdir ki, xarici ticarət dövriyyəsi üzrə istifadə olunan qeyri-əsas material və materialların olduğu kimi xidmətlərin də ixracını artırmaq daha effektivdir. Bu kursdan

keçmək variantı olan dövlətlərdə milli iqtisadiyyatın inkişafı perspektivi yaxşılaşdırıla bilər.

Cədvəl 3. Dünya ölkələrində ticarət dövriyyəsi

Dövlətlərin adı	2020-ci il		2021-ci il	
	Məbləğ, min \$	Xüsusi çəkisi, %	Məbləğ, min \$	Xüsusi çəkisi, %
Cəmi	3 390 530	100,0	3 664 656	100,0
Birləşmiş Krallıq	1 245 747	36,5	1 234 760	33,9
Türkiyə	413 219	12,0	530 054	14,7
ABŞ	379 388	11,4	410 964	11,3
Malayziya	210 323	6,0	324 860	9,0
Kipr	157 509	4,7	231 311	6,1
Yaponiya	271 242	8,3	215 824	6,2
İran İslam Respublikası	135 224	3,7	209 387	5,9
Norveç	154 085	4,6	121 725	3,6
Gürcüstan	21 502	0,8	74 261	1,9

Mənbə: ADSK –nin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Eyni zamanda, yadda saxlamaq gərəkdir ki, hazır məhsul və komplektləşdirici məhsulların ixracına üstünlük verən dövlətlər beynəlxalq ticarət əlaqələrindən çox şey qazana, xarici valyuta qazana, mövqə və reputasiyalarını yüksəldə bilərlər.

İştirakçı bazar subyektlərinin kəmiyyəti, tərkibi və bazar gücü hal-hazırda beynəlxalq ticarət üzrə iştirak prosesinə və normalarına edilən dəyişikliklərdən (sərtləşmədən) təsirlənir. Beynəlxalq ticarətlə məşğul olan bazar iştirakçıları mənfəətlərini artırmaq üçün müstəqil olaraq digər iştirakçıların olduğu ölkələrə sərmayə qoymağa qərar verə bilərlər.

Ərazilərin və onların iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin idxaldan asılılığını artıran əsas faktorlardan biri isə kölgə iqtisadi əlaqələrdir. Xarici ticarət münasibətlərinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin aşağı səmərəliliyi, bank olmayan pul dövriyyəsinin mövcudluğu, vergi-büdcə sisteminin mükəmməl olmaması, gömrük, bazar və infrastrukturun digər komponentlərinin qeyri-bərabər iqtisadi idarə olunması, icra

hakimiyyətlərində və yerli özünüidarətmə orqanları daxilində korrupsiya onların yayılmasına səbəb olur. İdxalın əvəzlənməsi əsaslı regional dövlət siyasətin yüksək səviyyədə səmərəliliyinin təmin olunması kontekstində ticarət əlaqələrinin şəffaflığı prosesi mühüm əhəmiyyət daşıyır, bundan əvvəl bəzi institusional dəyişikliklər həyata keçirilməsi zəruridir.

Belə düşünürük ki, regional iqtisadiyyatın vasitəçilik sektorunda idarəetmənin təşkilati-hüquqi formalarının payının artırılmasını stimullaşdırmaq üçün institusional tədbirlər səmərəli ola bilər, bunun sayəsində biz kölgə pul ödənişlərinin həcmnin azalmasını, pul ödəmələrinin artımını gözləmək olar. təsərrüfat subyektlərinin məsuliyyəti və təsərrüfat əməliyyatlarının leqallaşdırılmasının sürətləndirilməsi. Qeyd alınmayan ticarət əməliyyatlarının aşkar olunması və qabağının alınması yönündə regional dövlət idarəetmə orqanları fəaliyyətinin gücləndirilməsi də önəmlidir. Nəticə etibarilə, uyğun regional dövlət siyasətinin özü daxili istehlak bazarı iştirakçılarının arasında şəffaf ticarət əlaqələrini stimullaşdıran motivasiya tədbirlər kompleksinin gerçəkləşdirilməsini təmin etməlidir [7, s. 51-55; 8, səh. 298-303].

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, aşağıdakı ümumi təklifləri irəli sürmək mümkündür:

1. Qlobal ticarətin inkişaf nümunələrini araşdırmaq, qəbul edilmiş çətinliklərin həlli yollarını, habelə istehsal amillərinə və onların imkan verdiyi mal və xidmətin miqdarına tələbin formalaşmasına səbəb olan halları tapmaq həmişə vacibdir. İstənilən halda, həm məhsul və xidmətlərə tələbin həcmi, həm də qlobal bazar daxilində həmin məhsulların təklifi. Bu məsələnin həyata keçirilməsi klassik, neoklassik və cari ticarət nəzəriyyəsinin fundamental ideyalarına əsaslanmaqla başlamalıdır. Maliyyə alətlərinə əsaslanan xarici ticarət əməliyyatlarına nəzarət üçün xüsusi qaydaların tətbiqinə eyni zamanda üstünlük verilə bilməsi mümkündür.

2. Yerli istehsal edilən mallar və xidmətlərin kəmiyyətinin, keyfiyyətinin və qarışığının imzalanmış müqavilənin şərtlərinə uyğun olmasını təmin etmə üçün addımlar atmağa davam etmək vacibdir. İqtisadiyyatın qeyri-neft sahəsində istehsal edilən malların ixracı prosesində dövlət qanunvericiliyi və normativ hüquqi aktın

tələblərinə əməl edilməli, müxtəlif əmtəə qrupları üzrə ixrac əməliyyatları həyata keçirilməsi üçün önəmli iqtisadi-hüquqi zəmin yaradılmalıdır. . Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi nöqteyi-nəzərdən xarici ticarəti təşviq etmək üçün qeyri-iqtisadi tənzimləmə alətindən istifadə minimuma endirilməli, qlobal bazara çıxan milli ixracatçıların maraqları qorunmalıdır.

3. Qlobal bazarda rəqabət üstünlüyünü qazanmaq üçün Azərbaycan dövlətinin milli iqtisadiyyatını təmsil etməkdə olan bazar seqmentləri üçün strateji strategiyalar yaradılmalıdır. Bu strategiyalar çevik, həmçinin strateji xarici ticarət siyasətini, iqtisadi açıqlığı və rəqabət qabiliyyətli məhsullarla beynəlxalq bazarlara nüfuz etmək məqsədilə milli sənaye və biznes imkanlarını prioritetləşdirməlidir.

4. Azərbaycanın sənaye və aqrar təsərrüfat və onun sakinləri üçün daha əhəmiyyətli olan mallara sərfəli idxal və gömrük tariflərinin tətbiqi haqqında düşünmək olar. Bu problemin doğru həlli imkanlı sənaye və kənd təsərrüfatı sahələrindəki iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edəcək ideal idxal gömrük tarifi limitlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün əsas sayıla bilər.

5. Həyata keçirilən tədbirlər dövlətin xarici ticarətdə mövqeyinin yaxşılaşdırılmasına, milli məhsulların maya dəyəri və qiymət səviyyəsində rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına xidmət etməlidir.

Bu cür vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqsədilə regionlarda idxalı əvəzləmə siyasəti aparılması üçün güclü informativ-analitik, elmi-texnoloji, konsaltinq-mühafizə və digər mərkəzlərin qurulması və fəaliyyətdə olması institusional olaraq təmin edilməlidir. Burada, ilk növbədə, regiondaxili bazarın bütün subyektlərinin idxaldan asılılığının azaldılmasında yüksək marağı vacibdir. Bu, yerli özünüidarəetmə orqanlarının əsas və prioritet iqtisadi fəaliyyət növlərinin inkişafına dəstək və şəraitin yaradılması, bununla belə onların bazarda rəqabət qabiliyyətinin artırılmasıdır; idxal analoqları əvəzinə sahibkarlıq subyektləri üçün innovativ məhsulların hazırlanmasına və tətbiqinə investisiya qoyuluşu; istehlakçıların öz istehlak dəyərlərini, adət-ənənələrini və fərdi tələbatını milli və yerli məhsul istehsalçılarının xeyrinə yönəltmək istəyində təzahür edəcəkdir.

Məlumdur ki, iqtisadi maraqların uzlaşdırılmasının təmin olunmasında əsas rolu yerli dövlət qurumları oynamalıdır. Onlar öz fəaliyyəti ilə ərazi bazarının hər bir subyektinin idxalı əvəzləmə məsələsinin həllində iştirakı üçün təşəbbüs göstərəcəklər [9, s. 119-122; 10, səh. 54-57].

1.3. İdxal əvəzlənməsi üzrə xarici təcrübə

Dünya ölkələrində müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyələrinə baxmayaraq, iqtisadi inkişaf bütün ölkələrin əsas məqsədidir. Bu, iqtisadi inkişafa verdiyi töhfə ilə bağlıdır. İnkişaf tək-cə maddi rifahın və gəlirin yüksəlməsi deyil, həm də insanların qeyri-maddi həyatını əks etdirir. İqtisadçılar həmişə bu sual üzərində düşünüblər [3, s. 48]

Bu sualın cavabı dünyada aparılan elmi araşdırmaların əksəriyyətinə həsr olunub. Bu tədqiqatlar 1980-ci illərdə intensiv olub və inkişafın endogen modelinin yaranmasına səbəb olub. Bu modeldə iqtisadi inkişaf faktoru kimi iqtisadiyyatda gedən proseslər, o cümlədən “təhsil”, “elm və peşəkarlıq”, “tədqiqat”, “xarici ticarət” və s. Bu model kapitalın və əməyin əhəmiyyətini nəzərə almır, lakin iqtisadi inkişaf üçün bu amillərlə yanaşı, digər amillər də zəruridir. Mövcud yeni iqtisadi modellərdə ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi, insan kapitalının inkişafı, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, həmçinin səmərəli dövlət siyasəti davamlı inkişafın mühüm amilləri hesab edilir. Odur ki, yeni tədqiqatların nəticələrinə görə, davamlı inkişaf prosesinin yaradılması üçün istehsal amilləri ilə yanaşı, bu amillərin də olması vacib sayılır. Həmin amillər arasında xarici ticarət mühüm yer tutur.

Müasir iqtisadiyyata dair ədəbiyyatda beynəlxalq ticarət və inkişafın arasında qarşılıqlı dialektik vəhdət məsələsi xüsusi qeyd olunur. İqtisadi inkişafın beynəlxalq ticarətə təsiri iki aspektdən öyrənilir:

1. İqtisadi inkişafın mübadilə (ticarət) şərtlərinə təsiri.
2. Beynəlxalq ticarətə təsir vasitəsilə iqtisadi inkişafın iqtisadi nizama təsiri.

İqtisadi inkişafın beynəlxalq ticarətə təsirini nəzəri nöqtəyi-nəzərdən öyrənmək üçün hər bir dövlətin müəyyən sabit istehsal gücünə və texnologiyalarına malik olduğu güman edilir. Deməli, hər bir ölkədə əhalinin müəyyən və dəyişməz mentaliteti var.

Beləliklə, hər hansı bir dövlətin bacarıq və potensialı istehsal amilləri və ya texnologiyanın təkmilləşdirilməsi ilə dəyişdirilirsə, bu dəyişiklik ölkənin istehsal potensialının dəyişməsinə səbəb olmaqdadır. Bunların hamısı ölkənin ticarət əlaqələrinə və onların həcminə təsir göstərə bilər. Həmçinin, həmin dəyişiklik nəticəsində ticarət əlaqələrinin və ticarətin həcminin nə dərəcədə və hansı istiqamətdə dəyişəcəyi bu dəyişikliyin həcmindən və növündən asılı olmaqdadır.

Qeyd etmək gərəkdir ki, ticarət iqtisadi inkişaf üçün müsbət təsir edir. Ticarətin iqtisadi inkişafa təsirinin nəzəri aspekti inkişafın ticarətə təsirinin nəzəri aspektindən daha az öyrənilir və sözügedən məsələ ilə əlaqəli irəli sürülmüş yanaşmalar ümumi xarakter daşıyır. Beynəlxalq ticarətin iqtisadi inkişafa təsiri üç şəkildə:

- a) istehsal amillərinin mövcudluğu;
- b) bazarların genişlənməsi;
- c) resursların təkrar ixtisaslaşması şəraitində tədqiqat.

İstehsal amillərinin beynəlxalq ticarətə təsirinin təhlili nəticəsində aparılan tədqiqatlar əsasında iki əsas strategiya ortaya çıxır:

I) Beynəlxalq ticarət ölkələr arasında mümkün istehsal amillərinin qiymətlərindəki fərqləri aradan qaldırmağa meyllidir. Beləliklə, azad beynəlxalq ticarət beynəlxalq səviyyədə istehsal faktorlarının və onların qiymətlərinin dinamikasının tam təmsilçisi olaraq çıxış edir.

II) Beynəlxalq ticarət ölkələr arasında daxili istehsalın mövcud amillərinin nisbiliyini artırır. Beləliklə, bol istehsal faktoru beynəlxalq ticarətin nəticəsidir.

Yuxarıda göstərilən birinci fikir istehsal amillərinin beynəlxalq dinamikasına, ikinci fikir isə ölkənin daxili istehsal amillərinin həcminin dəyişməsinə aiddir.

İstehsal amilinin həcmindəki son dəyişikliklər beynəlxalq ticarət nəticəsində onun qiymətindəki fərqlərin nəticəsidir. İstehsal amilləri üzrə qiymətlərin paralel olaraq dəyişməsi belə bir məqama gətirib çıxarmaqdadır ki, bu isə ölkə daxilində gəlirlərin bölgüsünün dəyişməsindən ibarətdir. Beynəlxalq ticarət nəticəsində bəzi istehsal amillərinin gəlirləri artır, digərlərinin isə gəlirləri azalır. Onu da vurğulamaq

lazımdır ki, ticarət sahəsinin milli iqtisadiyyatın inkişafı üzrə təsir səviyyəsi ölkə iqtisadiyyatının xarici ticarətdən asılılıq dərəcəsi ilə müəyyən olunur. [5, s. 78]

Qlobal ticarətin genişlənməsi ölkənin malları üçün yeni bazarlar açır, rəqabəti gücləndirir, yerli istehsalçılara ölkənin potensialından və cari ehtiyatlarından daha əhəmiyyətli istifadə etmək üçün imkan yaradır və ümumi iqtisadi məhsuldarlığı artırır. Bundan əlavə, ticarət əlaqələri artdıqca, xarici texnologiya ölkə iqtisadiyyatında daha böyük rol oynamaqdadır. Yeni ideyaların və texnologiyanın tətbiqi yerli biznesin məhsuldarlığını artırır və nəticədə ölkə iqtisadiyyatının böyüməsinə kömək edir.

Merkantilizm iqtisadiyyat məktəbi digər ölkələrlə ticarətin iqtisadi artıma necə töhfə verdiyini ilk nümayiş etdirən məktəbdir. Ölkənin ixracının genişlənməsi, merkantilistlərin fikrincə, iqtisadiyyatın böyüməsi və çiçəklənməsi üçün çox vacibdir.

Klassik iqtisadçı Adam Smit beynəlxalq əmək bölgüsü və mütləq səmərəliliyə inamında merkantilistlərin ardınca getdi. O, bir ölkə üçün ticarət əlaqələrindən qazanılan gəliri digər ölkə üçün zərər kimi qiymətləndirmirdi. O, kommersiya əlaqələrinin hər iki xalq üçün necə faydalı ola biləcəyini nümayiş etdirdi.

Klassiklər bu mənfəəti göstərmək üçün yalnız əmək məsrəfləri amilini nəzərə alırdılar. Klassiklərin araşdırmalarına görə, xarici ticarətin inkişafı əmək və kapital resurslarından istifadənin məhsuldarlığını və səmərəliliyini artırır ki, bu isə daxili bazarların artmasına səbəb olur.

Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycanda idxal olunan məhsullara tələbat artmaqdadır. Lakin son illər Azərbaycanın idxal-ixrac əməliyyatlarının balansı müsbətdir, belə ki, ixrac idxalı üstələməkdədir. Ancaq ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinin və sahələrinin inkişaf etməsi istehsal, o cümlədən istehlak üçün xaricdən gətirilən məhsulların idxal olunmasından müəyyən dərəcə asılıdır. Dünya bazarında neft qiymətinin sürətli dəyişməsi, milli valyutanın kəskin ucuzlaşması və əhalinin idxal məhsulları üçün tələbatının artması mühitində yerli müəssisələrdə istehsalın maya dəyəri xeyli artmış, bu da onların səmərəliliyinə neqativ təsir etmişdir. istehsal ilə təsərrüfat fəaliyyəti. Şübhəsiz ki, xaricdən gətirilən məhsulların yerli istehsalla əvəzlənməsi aktual problem sayılır və onun həlli üsullarının axtarışı daim DHT

iştirakçılarının diqqət mərkəzində olmalıdır. İdxalın əvəzlənməsinin nəzəriyyəsi və metodologiyası xarici iqtisadçıların əsərlərində nəzərdən keçirilmişdir. Məsələn, amerikalı iqtisadçı P.Linder idxalı əvəzetmə dərəcələrinin beynəlxalq ticarət şərtlərinin dəyişməsinə təsirini öyrənmişdir. İdxal əvəzetmə sürətinin artırılmasının üstünlük və mexanizmləri A.Kızıyevanın işlərində əsaslandırılıb.

P.A. Kadoçnikov makroiqtisadi prosesin idxalı əvəzetmənin inkişafına təsirini öyrənmişdir. P.R.İsmayılova idxalı əvəz edən istehsalın regional miqyasda inkişafının istiqamətləri və mexanizmlərini açıqlayıb. D. N. Zaytsev regionun sosial-iqtisadi inkişafı prosesinin prioritet istiqaməti olaraq idxalı əvəz edən istehsalın təşkilini təklif etdi. S. İ. Redko müəyyən əmtəə qruplarının idxalı əvəzlənməsini dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması amili kimi qiymətləndirdi. A.P. Terexov idxalı əvəzləyən sənaye müəssisələri məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılma problemini tədqiq edibdir [3, s.180].

Araşdırmalara görə, ixrac və idxal birlikdə inkişaf edərsə, iqtisadi inkişaf üçün şərait yaranır. Beləliklə, idxal daxili iqtisadiyyatda rəqabət mühiti yaradır. Belə rəqabət mühiti həm yerli istehsal edilən məhsulların keyfiyyətinin yüksəlməsinə, həm də xərclərin və qiymətlərin aşağıya düşməsinə səbəb olur. Ölkə daxilində olmayan və ya kiçik olan aralıq malların investisiyaları və idxalı istehsalçıların daxili və xarici bazarlardakı təsirini artırır. Nəhayət, ölkə iqtisadiyyatını çoxlu və müxtəlif malların istehsalına doğru sövq edir. Nəhayət, ölkə xarici ticarətdə fəal iştirak edir, istehsal amillərinin səmərəliliyini artırır və nəticədə iqtisadi inkişafı müəyyən etməkdədir.

Qeyd etmək olar ki, ixracdan əldə edilən gəlir ölkənin istehsal imkanlarını aşan malların idxalına imkan verir. Resurs və imkanlar yüksək səmərəlilik sahələrinə axır, istehsal üsulları dəyişir, bütün iqtisadiyyatın səmərəliliyi artır. Nəticədə dünya istehsalı maksimum səviyyəyə yüksəlmək imkanı qazanır. Nəhayət, ixracın inkişafı bütün istehsal amillərinin səmərəliliyini artırır və iş yerlərinin və gəlirlərin yaradılması, qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi, resursların sektorlar arasında səmərəli bölüşdürülməsi və bu sahədə rəqabətin gücləndirilməsi hesabına iqtisadi artımın yüksək templərinə nail olmaq üçün zəmin yaradır.

Xarici ticarət özünün iqtisadi inkişafa müsbət təsirini dəstəkləyən fikirlərlə yanaşı, bu məsələni tənqid edən fikirlər də mövcuddur. Oudur ki, əmtəə ixracına dünya tələbinin məhdud inkişafı, AİT ölkələrində əmtəə ilə bağlı ticarət əlaqələrinin pisləşməsi, az inkişaf etmiş dövlətlərin sənaye və kənd təsərrüfat mallarının ixracına qarşı yeni tendensiyanın yaranması, “ikili iqtisadiyyat” ticarət nəticəsində yaranan və s. e. Bu cür suallar beynəlxalq ticarətin çatışmazlıqlarını göstərir. Burada önəmli məsələlərin biri də bundan ibarətdir ki, son üç onillikdə ölkələr arasındakı ticarət əlaqələri genişləndikcə, dünya qlobal bir kəndə çevrildikcə iqtisadi inkişafı xarici ticarət arasında müsbət münasibətin tərəfdarlarının sayı kəskin olaraq artmışdır. müxalif fikirlərin sayı getdikcə azalır. .

Azərbaycanın istehlak bazarının xaricdən gətirilən məhsullara açıq olması müəyyən problemlər yaradır. Azərbaycanın iqtisadiyyatının xarici istehsalçılardan artan asılılığı, bir tərəfdən idxalın dayanacağı təqdirdə milli təhlükəsizliyin özünü təhdid edə bilər, digər yanda da rəqabətə tab gətirə bilməyən yerli istehsalın inkişafına mane ola bilər. dövlətin təbii, iqlim, həmçinin coğrafi şəraiti ilə müəyyən edilən xarici məhsullarla. Əlbəttə ki, idxal əvəzlənməsi probleminin həll edilməsi iri həcmdə maliyyə vəsaitini tələb edir ki, həmin vəsaiti də yalnız dövlət büdcəsi hesabına tam ödəmək mümkün deyil. Oudur ki, idxalın əvəzlənməsini stimullaşdırmaq üçün ayrı-ayrı iqtisadi alətlərdən, eyni zamanda DXT mexanizmindən istifadə olunmalıdır.

Cəmiyyət tərəqqi etdikcə, sosial-iqtisadi məsələlər artdıqca dövlət özünün funksiyalarının bir qismini özəl sektora keçirmə məcbur olur ki, bu isə bir yandan müəyyən sosial öhdəliklər yerinə yetirilməsi üçün önəmli hesab edilir, digər yandan da dövlətin sosial-iqtisadi inkişafının qarşısının alınması üçün əsasdır. investisiya fəaliyyətlərində özəl şirkətlərin cəlb edilməsi olduqca cəlbedici olur [4]. İdxal əvəz edən istehsalın inkişafı üzrə dövlət-özəl biznes tərəfdaşlığı çərçivəsində layihələrin həyata keçirilməsinin şərtlərindən biri də tərəflər arasında əlaqələrin düzgün qurulmasıdır. Dövlət-özəl biznes tərəfdaşlığını tənzimləyən qüvvədə olan hüquqi aktlarda CBT-nin 18-dən artıq forması mövcuddur. Bu formaların hər birinin tətbiq edilməsinin iqtisadi səmərəliliyi təhlil olunmalı və qiymətləndirilməlidir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA İDXALI ƏVƏZETMƏ SİYASƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Milli iqtisadiyyatda xarici iqtisadiyyatın qorunmasında global tendensiyalar

Azərbaycan Respublikasının özü 1991-ci il ölkə müstəqilliyini bərpa edən kimi demokratik dövlət quruculuğu aparmalı, azad bazar münasibətlərinə əsaslanmış milli iqtisadiyyat yaratmalı idi. Nəticədə və dünya dövlətlərinin inkişaf təcrübəsinin göstərdiyi kimi, yalnız kontekstdə. poliformalı iqtisadiyyat, açıq rəqabət və liberal qiymətlərin hamısı istənilən cəmiyyət davamlı sosial-iqtisadi inkişaf və yeniləşməyə nail ola bilər. İqtisadi transformasiya əsasən təkamül yolu ilə getməkdədir və ümumiyyətlə, iqtisadi əlaqələrin bütün səviyyəsini əhatə edir. Ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatı üzrə keçid prosesini iki böyük mərhələyə bölmək olar: 1991-dən 1994-ci ilə kimi davam edən tənəzzül və sonrakı bərpa və sürətli inkişaf dövrləri.

Birinci mərhələdə son dərəcə çətin siyasi, həmçinin sosial-iqtisadi mühit var idi. Nəticədə 1990-cı illərin əvvəlləri SSRİ-nin dağılması, işgüzar əlaqələrin korlanması, o zamankı siyasi rəhbərliyin bacarıqsızlığı, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin özü, 1 milyondan artıq soydaşımızın Ermənistandan qovulması Vətən, Azərbaycanımızın iqtisadi, siyasi və informasiya blokadası dövlətin sosial-iqtisadi həyatı üzrə xaosa səbəb olub.

Əvvəlki illərin makroiqtisadi statistikasını bu məqamda iqtisadi vəziyyət haqqında daha aydın təsəvvür yaradır. Ölkə iqtisadiyyatının ÜDM-i 1991-1994-cü illərin arasında hər il 16,5% azalmışdır. Azalma tendensiyası xüsusilə sənaye sektorunda nəzərə çarpırdı, burada istehsalın həcmi 1991-ci ildə 10%, 1992-ci ildə 37%, 1993-cü ildə isə 50% azalmışdır. 1985-ci ilə nəzərən. Dövlətin istehsal potensialının təxminən üçdə ikisi itirildi. İstehsal sahəsinin dağılması işsizliyin artmasına səbəbiyyət vermişdir.

1992-ci ildəki inflyasiyanın tempi 4,9 dəfə yüksələrək 1012,3%-ə çatmış, 1994-cü il də 1763,5%-ə çatmış hiperinflyasiya mərhələsinə çatmışdır.

1992-ci ildə inflyasiyanın səviyyəsi 4,9 dəfə qalxaraq 1012,3%-ə çatdı və 1994-cü il 1763,5%-ə çataraq hiperinflyasiyaya yaxınlaşdı.

1991-ci ildə ÜDM-in 0,1%-dən 1994-cü il ÜDM-in 13%-nə yüksəlmiş büdcə kəsinin bütün maliyyələşdirilməsini Milli Bank təmin etmişdir. Beynəlxalq ticarət dövriyyəsinin həcmi 1992-1994-cü illər və 1994-cü ilə kimi 42% azalmışdır. milli iqtisadiyyata bir manat da investisiya qoyulmamışdır. 1994-cü il Milli Bank üzrə uçot dərəcəsinin özü 250%-ə çatdı. Faktiki olaraq ölkə iqtisadiyyatı nəzarətdən çıxdı.

Bu proseslər əhalinin həyatını əngəlləyirdi. 1991-1995-ci illər əhalinin maliyyə gəlirləri həqiqi ifadədə 3,3 dəfə, adambaşı düşən orta pul gəlirləri isə təxminən 3,6 dəfə azalıbdır. 1991-ci ildən etibarən 4 il müddətində əhalinin əmək haqqıları 5,7 dəfə azalıbdır.

Ancaq ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 1993-cü il iyun ayı hakimiyyətə qayıdıışından sonra xalqın təkidli tələbi sayəsində ölkə üzrə siyasi sabitlik bərqərar olaraq atəşkəs əldə olundu və genişmiqyaslı iqtisadi islahatlara başlandı. Nəticədə ölkədə maliyyə durumu sabitləşdi, iqtisadiyyat üzrə cəlb edilən yatırımların həcmi ilbəil artdı, insanların həyat səviyyəsi yüksəlməyə başlamışdı.

1994-cü ilin sentyabr ayının 20-i 11 transmilli neft şirkətinin və 8 ölkənin arasında "Əsrin müqaviləsi" imzalanaraq qüvvəyə minib, Azərbaycan dövlətinin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası və enerji baxımından təchizatının təhlükəsizliyi üçün şərait yaradılıb.

1996-cı il Bakı-Novorossiysk, 1999-cu il də Bakı-Supsa ixrac boru kəmərləri istifadəyə verilmiş və Bakı-Tbilis-Ceyhan ixrac boru kəmərinin tikintisinə aid saziş imzalanmış və beləliklə, Azərbaycan ixracatının ixrac marşrutlarının genişlənməsinə nail olunmuşdur.

Dövlət Neft Fondu 1999-cu il dövlət Prezidentinin fərmanı sayəsində neft mədənlərinin xarici şirkətlərlə birlikdə işlənməsindən əldə edilmiş gəlirli neftin satışından əldə edilmiş vəsaitlərin səmərəli idarə edilməsini təmin etsin və həmin vəsaitlərin işlənməyə yönəldilməsini təmin etsin. prioritet istiqamətlər və sosial-iqtisadi cəhətdən böyük önəm daşıyan layihələrin həyata keçirilməsi. yaradılmışdır.

Hazırda beynəlxalq təşkilatlar Fondun fəaliyyətini və bu sahədə şeffaflığın təmin edilməsini yüksək qiymətləndirirlər. Azərbaycan Mədən Sənayesindəki Şeffaflıq Təşəbbüsü həyata keçirən birinci və yeganə dövlətdir və 26 namizəd dövlətin arasında tamhüquqlu üzv statusu alıb.

Neft-qaz sahəsi iqtisadiyyatın başqa sahələrinin inkişafı üzrə lokomotiv rolunu oynamışdır. Düşünülən iqtisadi siyasətin nəticəsində makroiqtisadi sabitliklərə nail olunub və davamlı iqtisadi artım əsasları yaradılıb, iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə islahatlara başlanılıb, əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi yönündə ciddi addımlar atılmışdır.

1995-ci ildən etibarən aqrar sahənin bazar prinsiplərinin əsasında təkrar qurulması, sovxozlar və kolxozların ləğvi, onların torpaqlarının, mal-qarasının və əmlakının kəndlilərə bölüşdürülməsi kimi tədbirlər nəticəsində ciddi struktur dəyişiklikləri baş vermişdi. Kənd təsərrüfatı üzrə keyfiyyətə fərqli münasibətlər inkişaf etmişdir.

İqtisadiyyatın səmərəli idarə olunması və aqrar-sənaye kompleksində sahibkarlığın inkişaf etməsini təmin etmək üçün kənd təsərrüfat məhsulları istehsalçılarının keçmiş vergi borcları silinmiş, onlara müvəqqəti vergi məzuniyyətləri verilməyə başlanmışdır. Bundan əlavə, kənd təsərrüfat məhsulları istehsalçıları torpaq vergisindən başqa, bütün digər vergi ödənişlərindən azad edilib.

Memarı Heydər Əliyev olan və uğurla həyata keçirilmiş torpaq islahatı Azərbaycan kəndlilərinin çoxəsrlik arzusunu həyata keçirərək, onları torpağın əsl sahibinə çevirdi. Bütün həmin tədbirlərin həyata keçirilməsi sayəsində bu gün aqrar sektorda özəl sektorun payı demək mümkündür ki, 100 faizə çatıb.

Eyni zamanda, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi üçün qanunvericilik bazası yaradılmış və uyğun dövlət proqramları təsdiq olunmuşdur.

Dövlət proqramlarında müəyyən olunmuş özəlləşdirmənin əsas məqsədləri özəl mülkiyyət və sahibkarlıq subyektləri üçün azad rəqabət prinsipinə əsaslanan özünü tənzimləyən bazar iqtisadi mühitinin yaradılması, iqtisadiyyatın bazar iqtisadiyyatının tələbinə uyğun təzədən qurulması, sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin əsas

istiqamətləri kimi müəyyən edilmiş qaydada sahibkarlıq subyektlərinin cəlb edilməsidir. iqtisadiyyata investisiyalar, o cümlədən xarici investisiyalar, əhalinin yaşayış səviyyəsi və sosial durumunun yüksəldilməsi.

Cədvəl 4. İnvestisiya göstəriciləri

Göstəricilər	2018	2019	2020
Əlavə dəyər	1,6	1,8	2,4
<i>qeyri neft-qaz sektoru üzrə</i>	3,1	3,3	3,7
İşçilərin sayı	11,6	11,3	11,0
<i>qeyri neft-qaz sektoru üzrə</i>	12,3	16,5	12,8
Əsas kapitalla investisiyalar	6,1	3,3	3,6
<i>qeyri neft-qaz sektoru üzrə</i>	9,6	3,8	7,9

Mənbə: ADSK –nin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Keçid dövründə həyata keçirilmiş iqtisadi siyasətin önəmli istiqamətlərinin biri isə infrastrukturun inkişafı olubdur. Azərbaycan dövlətinin nəqliyyat sistemi gücləndirilməsi və dövlətin tranzit imkanlarından əhəmiyyətli istifadə olunması üçün Şərqi-Qərbi, həmçinin Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi layihələrinin icrasına başlanılıb.

Həmçinin, respublikada sahibkarlığın inkişaf etməsi üçün önəmli tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Sosial sahə üzrə mövcud problemlərin hərtərəfli həlli üçün əhaliyə göstərilmiş xidmətlərin, xüsusən də təhsil və səhiyyə xidmətləri həcmində, keyfiyyət və ünvanlılığının artırılması yönündə əsaslı islahatlara başlanılıb.

Qeyd olunanlarla yanaşı, Azərbaycanın global iqtisadi sistemi üzrə layiqli yer tutması üçün investisiyalar müdafiəsi üçün qanunvericilik bazası formalaşdırılıb, 40-a qədər ölkə ilə ikitərəfli saziş imzalanıb, beynəlxalq təşkilatlarla əhəmiyyətli əməkdaşlıq əlaqələri yaradılıb və dövlət iqtisadiyyatına xarici investisiyalar cəlb edilməsi.

1995-ci ildən ölkəmizdə keçid dövrünün yeni mərhələləri - bərpa və dinamik inkişaf etmə dövrü başlanmışdır.

Kənd təsərrüfatı sahəsi daxilində ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün bitkiçilik və heyvandarlıq sahələrinin hər biri inkişaf etdirilib, ərzaq məhsulları

sayəsində özünütəminatmə səviyyəsi yüksəldilib. Bölgələrin sosial-iqtisadi inkişaf prosesi dövlət proqramlarında nəzərdə tutulan tədbirlərin gerçəkləşdirilməsi, kənd təsərrüfat məhsulları istehsalçılarının istifadə etmiş olduqları yanacaqın, motor yağları və mineral gübrələrin qiymətinin təxminən 50%-nin dövlət tərəfdən ödənilməsi, həmçinin kənd təsərrüfat məhsullarının istehsalı üçün köməklik formasında dövlət büdcəsinin vəsaitinin hesabına buğdanın istehsalının stimullaşdırılması, toxum istehsalı və fərdi seleksiya işlərinin aparılması, güzəştli qiymətlərlə aqroxidmətlərdən istifadə, Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun tərəfdən kənd təsərrüfat məhsulları istehsalçıları üçün verilən güzəştli kreditlər və Dövlət Kənd Təsərrüfat Kredit Agentliyi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalatına sahəsində ildən-ildə dinamik inkişafa nail olunmasını təmin edən amillər idi.

Aqrar sahədə emalçılar və istehsalçıların arasında kooperasiya münasibətlərinin gücləndirilməsi, fermerlərin dövlət dəstəyi mexanizmlərindən daha səmərəli istifadəsinə şərait yaratmaq üçün bölgələrdə 50 başlıq südlük mal-qara təsərrüfatlarının yaradılmasına başlanılıb.

Yerli istehsal müəssisələrinin təzədən qurulması və aqrar islahatların müvəffəqiyyətlə aparılması bəzi yerli ərzaq məhsulları istehsalının artması və onların respublikamıza idxalının azalmasına səbəb olub. Yerli məhsulların hamısı daxili bazarımızı zənginləşdirib və xaricdən gətirilən əsas məhsullardan asılılığımızı azaldıb.

Ölkənin biznes sektorunun inkişaf göstəricilərinin dinamikası aparılan iqtisadi islahatların müvəffəqiyyətli nəticələrinin əyani təsdiqidir.

Ötən müddətdə mütəmadi olaraq respublikamızın müxtəlif bölgələrində yerli və xarici iş adamlarının və sahibkarların arasında maarifləndirmə işi təşkili, onların məlumat almaq imkanlarının genişləndirilməsi, ölkənin mövcud təbii və əmək resurslarından səmərəli istifadənin məqsədi ilə biznes forumları təşkil olunmuşdur. regionlar, eləcə də xarici investisiyalar cəlb edilməsi prosesi dəstəyinə müsbət təsir göstərmişdir. Ölkəmizin regionlarının iqtisadi potensialından tam və əhəmiyyətli istifadənin təmin olunması, sosial-iqtisadi durumunun yaxşılaşdırılması və iqtisadiyyat

sektorunun tarazlı inkişafı məqsədilə uğurla həyata keçirilmiş dövlət proqramları dövlət rəhbərinin bu sahəyə göstərdiyi diqqətin bariz nümunəsidir.

Respublikamızın informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sistemlərinin modern dünya səviyyəsinə çatdırılması üçün “Azərbaycan Respublikası üzrə rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişaf etməsi üzrə 2005-2008-ci illərdə Dövlət Proqramı” (“Elektron Azərbaycanımız”) həyata keçirilmişdir. standartlar. ölkəmizin dünya elektron informasiya məkanına inteqrasiyası gerçəkləşdirilmiş və təmin edilmişdir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsinin inkişafı ölkə rəhbərliyi tərəfindən prioritet istiqamətlərinin biri kimi müəyyən olunub. Bu nöqteyi-nəzərdən müasir standartlara cavab verə bilən informasiya-kommunikasiya infrastrukturunu yaradılması, tək bir milli elektron informasiya məkanı formalaşdırılması, informasiya-kommunikasiya xidmətinin genişləndirilməsi yönündə önəmli işlər görülüb.

Transmilli nəqliyyat proqram və layihələri, o cümlədən TRASEKA-nın Azərbaycan segmentində və beynəlxalq Şimal-Cənub dəhlizlərində avtomobil yollarının inşası və təzədən qurulması çərçivəsində regionlarda, xüsusilə dağlıq ərazilərdə yol şəbəkəsi bərpa edilmiş və təkmilləşdirilmişdir. kənarında. kənarında. Azərbaycanda hasil edilən karbohidrogenlərin dünya bazarlarına nəqli üzrə illik layihə gücünün özü 50 milyon kubmetrdir. ton Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilis-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri, eləcə də Cənubi Qafqazın boru kəməri Bakı-Tbilis-Ərzurum istismara verilibdir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti möhtərəm İlham Əliyevin çevik və ardıcıl siyasəti Azərbaycanı Xəzər regionunun əsas multimodal nəqliyyat qovşağı və beynəlxalq əhəmiyyətə malik neft və qaz tranziti dövlətinə çeviribdir.

Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyənin arasında imzalanan “Bakı-Tbilisi-Qars müasir dəmir yolu xətti barədə” Sazişə uyğun olaraq Türkiyə və Gürcüstanda dəmir yolu xətlərinin inşası və yenidən qurulmasının nəticəsində birbaşa dəmir yolu əlaqəsi açılıb. Türkiyə ilə Azərbaycanın arasında və Qara dəniz, həmçinin Xəzəryanı Avropa ölkələri arasında dəmir yolu şəbəkəsinə qoşula bilər.

Cədvəl 5. ÜDM-un göstəriciləri

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ümumi daxili məhsul - cəmi	60,423.1	70,335.7	80,095.3	81,894.6	72,576.4	92,859.5
neft-qaz sektoru	19,551.4	25,007.2	32,233.6	30,052.7	20,415.8	33,928.7
qeyri-neft sektoru	35,953.4	40,327.9	41,661.9	44,482.0	45,313.1	51,083.0

Mənbə: ADSK –nin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Elektrik enerjisinin istehsalının generasiya gücü artırılmış, bu məqsədlə yeni müasir elektrik stansiyaları tikilərək istifadəyə verilib, o cümlədən alternativ və bərpa oluna bilən enerji mənbələrinin istifadəsinin genişləndirilməsi üçün qanunvericilik bazasının özü təkmilləşdirilmiş və önəmli institusional tədbirlər aparılmışdır. enerji mənbələri. enerji mənbələri. Ümumilikdə, dövlətin elektrik enerji sisteminin ümumi generativ gücü 6 min meqavatı ötmüş, dövlətin elektrik enerjisinə olan tələbat tam ödənilib, Azərbaycan enerji idxalçısından enerji ixracatçısına çevrilibdir. Bu gün respublikamız Avropanın enerji təhlükəsizliyinin aktiv iştirakçısıdır.

Elektrik enerjisinin, qaz, su, kanalizasiya, həmçinin başqa kommunal xidmətlərin idarəetmə strukturu özünün bazar iqtisadiyyatı şərtlərinə uyğunlaşdırılması, xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, maliyyə intizamı möhkəmləndirilməsi və yatırımların cəlb edilməsi yönündə bəzi əsaslı tədbirlər həyata keçirilib. Eyni zamanda, əhalinin fasiləsiz su ilə təminatı məqsədilə Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəməri tikintisi başa çatdırılıb.

Sahibkarlığın inkişafı, səmərəli biznes və investisiya şəraiti yaradaraq daxili və xarici investisiyalar cəlb olunması, qeyri-neft sektorunun inkişaf etməsinə nail olunması hazırkı mərhələdə həyata keçirilmiş iqtisadi siyasətin səciyyəvi xüsusiyyətləridir.

Azərbaycanda həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlərin nəticəsində sahibkarlar sinfi formalaşmış, dövlətin sosial-iqtisadi inkişafı üzrə özəl sektorun rolu yüksəlmişdir.

Vergi yükü azaldılması və vergi prosedurların sadələşdirilməsi məqsədilə fərdi sahibkarlar üçün gəlir vergisinin özü 35%-dən 20%-ə, hüquqi şəxslərin gəlir vergisi 22%-dən 20%-ə, fiziki şəxslərin gəlir vergilərinin yuxarı həddi isə 20 faizdən 20 faizə endirilib. 35 faizdən 30 faizə endirilmişdi. vergi tutulan əməliyyatların illik miqdarı 90 min manatdan 150 min manata çatdırılıb, ƏDV ilə aksizlər əsaslı elektron vergi hesab-fakturaları tətbiqinə başlanılıb.

Sahibkarlıq subyektinin dövlət qeydiyyatı ilə Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədindən buraxılış məntəqəsində mallar və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanması “bir pəncərə” prinsipinə əsasən təşkil edilir. Özəl sektorun inkişaf etməsinin sürətləndirilməsi və həmin sahənin maliyyə təminatının xeyli gücləndirilməsi üçün sahibkarların investisiya layihələrinin dövlət vəsaiti hesabına kreditləşdirilməsinin daha səmərəli mexanizmi formalaşdırılıbdır. 2015-ci il 5230-dan artıq sahibkara 248,5 mln. man. güzəştli kredit verilmişdir. 2004-2015-ci illər respublikamızda 71 mindən artıq müəssisə işə başlayıb. Nəticədə 1,5 mln. vətəndaş işləmə imkanına malik olub.

İnvestisiyaların cəlb olunması sahəsində dövlət tərəfdən həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbir çərçivəsində Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti fəaliyyəti genişləndirilib, qeyri-neft sektoru və qeyri-neft sektoru üzrə xarici investisiyalar cəlb olunması üçün Azərbaycanda İxrac və İnvestisiyaların Təşviq Fondu (AZPROMO) yaradılıbdır. ixracı təşviq etmək. AZPROMO Azərbaycanda və xaricdə rabitə və informasiya texnologiyası, maliyyə, aqrar təsərrüfat, tikinti, mebel istehsalatı, nəqliyyat, səhiyyə adlı sektorlarda biznes forumlar təşkil edib.

Sahibkarlığın inkişafı üçüncü dövlət dəstəyinin mühüm mexanizmi sayılan xüsusi iqtisadi zonalar yaradılması üçün qanunvericilik bazası formalaşdırılıb.

Həmçinin, dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edəcək valyuta resursları formalaşdırılıb.

Yaradılmış hüquqi baza beynəlxalq standartlara müvafiq olaraq sürətli iqtisadi inkişafa öz töhfəsini vermiş, sosial-iqtisadi inkişafın başlıca hədəflərinə konkret proqramlar vasitəsilə nail olunubdur. Ümumilikdə ayrı-ayrı sahələrdə 100-dən artıq konsepsiya, dövlət proqramları və başqa irimiqyaslı sənədlər qəbul edilib.

Yaradılan səmərəli biznes mühiti sayəsində iqtisadiyyata yatırılan investisiyaların məbləği 70 milyard dolları ötüb ki, bunun isə yarısı xarici investisiyalardır.

Xalqın sosial rifahının xeyli yaxşılaşdırılması ölkə rəhbərimiz İlham Əliyevin sosial-iqtisadi siyasətində əsas məqsəddir. Məqsədli tədbirlərin aparılması nəticəsində 2015-ci il yoxsulluq səviyyəsi 4,9%-ə enib. Son 6 il ərzində 840 min təzə iş yeri açılmışdır. 2015-ci il yüz mindən artıq təzə iş yeri açılıbdır ki, bunun isə 84 mini daimidir. Eyni zamanda 40 min iş yeri bağlanmışdır. Yəni də burda müsbət tendensiya var.

2015-ci il qeyri-neft sektorunun inkişaf dinamikası bu sektorda ümumi artımı real ifadə üzrə 1,1% müəyyən etmişdir. Odur ki, 2014-cü ilə nəzərən 2015-ci il rabitə sahəsi 6,8%, turistlər yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahələri 14,0 faiz, ticarət sektoru 10,9 faiz, aqrar təsərrüfat 6,6 faiz artıb.

2015-ci ildə 15957,0 milyon UAH. bütün maliyyə mənbələrinin hesabına ölkənin iqtisadiyyatının və sosial sahəsinin inkişafına ayrılmışdır. manatı əsas kapitalla investisiyalara yönəldilib. Əsas kapitalla yatırılmış məbləğin 56,0 faizini daxili investisiya, 44,0 faizini də xarici investisiyalar təşkil etmişdir. 2015-ci il əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların ümumi həcmnin 8796,3 mln. manatı (55,1%-i) qeyri-neft sahəsinin inkişafı üçün, 7160,7 mln. manat (44,9 faizi) neft bölməsinin inkişafına yönəldilib.

2015-ci il ÜDM-in həqiqi artım tempi 1,1 faiz və cari qiymətlərə görə 54,4 milyard manat olmuşdur. Adambaşına düşmüş ÜDM-in məbləği 5703,7 manat təşkil edib.

Son illər inkişaf etmiş infrastruktur sahələrindən biri isə nəqliyyat sektorudur ki, həmin sahəyə qoyulmuş davamlı və irimiqyaslı investisiyalar nəticəsində nəqliyyatın hərəkətinin bərpasına, körpülərin tikintisinə, yeni avtomobil yollarının tikintisinə, yenidənqurma işlərinə səbəb olmuşdur. və s. işlər davam etdirilib, strateji önəmə malik layihələrin əhəmiyyətli fəaliyyəti yatağın inkişafı üçün müsbət təsir etmiş və ümumilikdə həmin sahədə 2,5 dəfə artım əldə ediləndir.

Prezidentimiz İlham Əliyevin özü 2016-cı ilin oktyabr ayının 6-ı “Azərbaycan Respublikası Dayanıqlı İnkişafı üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurası yaradılması barədə” sərəncam imzalamışdır. Şuranın yaradılmasındakı məqsəd 2030-cu ilə kimi Azərbaycan üçün zəruri əhəmiyyət daşıyan qlobal məqsədlər və vəzifələrə uyğun olan milli prioritetləri və istiqamətləri müəyyən etmək, ölkənin sosial-iqtisadi sahələrini əhatə edən dövlət proqram və strategiyalarının Dayanıqlı İnkişaf Məqsədinə uyğunlaşdırılmasını təmin etməkdir.

Dövlət Statistika Komitəsindən verilən məlumatlara əsasən, 2004-2010-cu illər orta iqtisadi artım tempi 16,9 faiz olsa da, 2011-2014-cü illər həmin göstərici 2,7 faiz olmuşdur. 2010-2014-cü illər iqtisadi artım hər ildə təxminən 2,7 faiz azalmışdır. 2014-cü ilin sonundan dünya əmtəə bazarlarında neft qiymətinin kəskin ucuzlaşmasının Azərbaycan iqtisadiyyatında mənfi nəticələri 2015-ci il ikinci yarısından başlayaraq müşahidə olunmağa başlayıb. 2015-ci ildə ixrac və dövlət gəlirinin azalması işsizlik səviyyəsinin öncəki ilə nəzərən 2 faiz çoxalmasına səbəb olmuşdur. Neftin qiymətinin aşağı olması səbəbindən cari hesabda yaranan gərginlik manata təzyiqli artırır, milli valyuta 2015-ci il iki dəfə devalvasiyaya uğrayıb.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 6-sı dekabr 2016-cı ilin tarixi uyğun Fərmanı ilə təsdiq olunmuş milli iqtisadiyyatın və iqtisadiyyatın 11 önəmli sektoru əsaslı strateji yol xəritəsi çərçivəsində fiskal sabitlik möhkəmləndirilməsi və davamlı pul siyasətinin qəbulu, bununla əlaqəli islahatlar həyata keçirilməsi özəlləşdirmə və dövlət müəssisələri, insan kapitalının inkişaf etməsi və səmərəli biznes şəraiti, kiçik və orta biznes üzrə biznes mühiti və normativ hüquqi baza inkişaf etdirilməsi, KOM-ların maliyyə ehtiyatlarına sərfəli və əhəmiyyətli çıxışının təmin olunması, xarici bazarlar üzrə çıxışın genişləndirilməsi, innovasiyaların təşviqi, rəqabətqabiliyyətli sektor yaradılması, kənd təsərrüfat məhsullarının istehsal olunması, daxili və xarici bazarlar üzrə çıxışın asanlaşdırılma prosesi, daxili bazarda idxal olunmanı əvəz edən lazımlı ərzaq məhsullarının istehsalının çoxladılması, ərzaq təhlükəsizliyi gücləndirilməsi, kənd yerində məşğulluq imkanları artırılması, ticarət dövriyyəsi artırılması üçün səmərəli zəmin yaradılması həcmlərinin Azərbaycan üzərindən daşınması, tranzit

ticarətindən xeyli yüksək dəyər əldə olunması və başqa istiqamətlərdə bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi müvəffəqiyyətlə davam etdirilir.

2018-ci il isə respublikamızda çoxşaxəli və ardıcıl islahatların hamısı davam etdirilib, qeyri-neft ixracı artırılması üçün kompleks stimullaşdırıcı tədbirlər həyata keçirilib, regionların tarazlı inkişaf etməsi təmin olunmuş, dövlət-biznes münasibətləri və biznes investisiya mühiti yaxşılaşmış, qeyri-neft sahəsinin inkişafına başlanmışdır. özəl sektorda təşviq alətləri tətbiq edilmişdir. , aqrar sahəyə, kiçik və orta sahibkarlıq üçün dövlət dəstəyi daima diqqət mərkəzində olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin müvafiq fərmanları və sərəncamları əsasında təsdiq olunmuş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının və “Milli iqtisadiyyatın və iqtisadiyyatın əsas sahələrinin inkişafının strateji yolu” davamlı iqtisadi inkişafı təmin etmə, əhəlinin sosial durumunu yaxşılaşdırmaq, sosial-iqtisadi inkişafın keyfiyyət baxımından yeni modelini formalaşdırma. “Xəritə”lərdə müəyyən edilmiş tədbirlərin icra edilməsinin müvəffəqiyyətlə davam etdirilməsi, həmçinin də mütəmadi və islahatların aparılması, məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilməsi sayəsində iqtisadi artıma nail olunub, qeyri-neft sahələrinin inkişaf etməsi sürətlənmişdir.

Cədvəl 6. Dünya ölkələrində idxal-ixrac əməliyyatları

Ölkələr	İdxal min ABŞ dolları ilə	İxrac min ABŞ dolları ilə	saldo(ixrac-idxal)minABŞ dolları ilə
Almaniya	659 913,1	780 847,0	120 934,8
Avstriya	66 828,0	329 755,2	262 926,8
Belçika	56 195,9	9 204,0	46 992,0
Bolqarıstan	26 410,1	39 475,7	13 066,8
Birləşmiş Krallıq	263 718,4	261 455,7	-2 262,8
Çexiya Respublikası	107 419,3	938 383,8	830 965,9
Danimarka	25 361,0	839,6	-24 521,0
Estoniya	3 739,9	1 314,7	-2 426,0
Finlandiya	29 332,0	617,3	-28 714,1
Fransa	183 050,4	441 672,7	258 622,8
Xorvatiya	1 928,1	245 845,2	243 915,9
İrlandiya	19 701,9	10 016,0	-9 687,0
İspaniya	82 960,7	396 367,9	313 407,6
İsveçrə	512 950,0	135 439,8	-377 510,0
İtalya	340 086,0	5 879 775,6	5 539 689,7
Kipr	810,2	833,0	23,4
Latviya	19 875,1	2 511,3	-17364,4
Litva	20 105,8	1 956,0	-18 150,2
Lüksemburq	3 838,8	43 857,9	40 020
Macarıstan	65 942,6	1 463,9	-64 479,0
Malta	107,0	69 721,6	69 614,1
Niderland	103 848,8	77 983,0	-25 860,0
Norveç	104 683,4	2 841,4	-101 841,7
Polşa	96 112,3	7 893,2	-88 217,1

Mənbə: ADSK –nin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

2020-ci ilin əvvəli respublikada iqtisadi artım müşahidə edilsə də, koronavirus pandemiyasının dünyada geniş vüsət alması təkcə dünya ölkələrinin yox, həm də dövlət iqtisadiyyatına ciddi təsir göstərmişdir. Pandemiyanın nəticələrinin respublika ərazisində əmələ gətirə biləcəyi təhlükənin qabağının alınması, önləyici və təxirəsalınmaz tədbirlərin operativ aparılması üçün Nazirlər Kabineti yanında müvafiq dövlət orqanlarının rəhbərlərindən ibarət Qərargah yaradılıb. və qurumlar. Azərbaycan Respublikasında həmin istiqamətdə zəruri tənzimləmə tədbirləri həyata keçirilibdir.

Həyata keçirilmiş kompleks tədbirlər pandemiya olmasının sahibkarlığın inkişafı və əhalinin yaşayış səviyyəsinə təsirini minimuma endirməyə, iqtisadiyyatımızda sürətli tənəzzülün qarşısını almağa, nəticədə 2020-ci il ÜDM-in 4,3 faiz azalmasına imkan verib. 2019-cu ilə kim.

Covid-19 pandemiyası dövlət iqtisadiyyatına mənfi təsir etsə də, həyata keçirilmiş kompleks tədbirlər, eyni zamanda sahibkarlığın inkişafına dəstək, peyvənd prosesinin sürətlə davam etdirilməsi iqtisadi fəallığın bərpasında müsbət rol oynayıb.

Nəticə etibarilə 2020-ci il yanvar-iyun aylarına nəzərən 2021-ci il müvafiq dövrü ÜDM real ifadə üzrə 2,1% artmaqla cari qiymətlər ilə 39,9 mlrd. manatı təşkil etmişdir. Adambaşına düşən gerçək ÜDM 1,6% artmaqla 3987,6 manat yaxud da 2345,7 dollar (ötən ilin eyni dövrü 2030,1 ABŞ dolları) olmuşdur.

Azərbaycanda həyata keçirilmiş davamlı inkişaf strategiyasının özü beynəlxalq təşkilat və iqtisadi institutlar tərəfindən yüksək dəyərləndirilir. Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının tərəfdən dərc edilmiş “Doing Business 2020” son hesabatında Azərbaycan dünyanın ən islahatçı 20 ölkəsi siyahısına daxil edilib və dünyanın ən islahatçı ölkələrindən biri elan edilib.

Dövlət başçısının 6-sı yanvar 2021-ci ilin tarixi Fərmanına görə, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi tabeliyində “Dördüncü Sənaye İnqilabı Təhlil və Əlaqələndirmə Mərkəzi” dövlət hüquqi şəxs yaradılmışdır. Aprelin 19-u Azərbaycanın Prezidenti “Ağıllı şəhər”, həmçinin “Ağıllı kənd” konsepsiyalarının inkişafı haqqında Fərman imzalayıb. Dördüncü Sənaye İnqilabının başlıca tendensiyaları olan “ağıllı

şəhər” , o cümlədən “ağıllı kənd” konsepsiyalarının əsasında işğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə yaşayış məntəqələri də bərpa ediləcək.

Prezidentimiz İlham Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yaşıl enerji zonası yaradılması ilə əlaqəli tədbirlər barədə” 3-ü may 2021-ci il tarixi Sərəncamının icrası bu sahədə aparılan işlərə geniş imkanlar yaratmaqdadır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2-si fevral 2021-ci il tarixi Sərəncamına əsasən “Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafda milli prioritetlər” təsdiq edilib.

Həyata keçirilmiş məqsədyönlü sosial-iqtisadi siyasət ümumilikdə insan kapitalının inkişaf etməsi, ölkədə yoxsulluğun azaldılması və işsizliyin minimuma endirilməsi, dövlət büdcəsindən sosial sahələr üçün ayrılmış maliyyə vəsaitinin daha da artırılması və əhalinin sosial müdafiəsinin inkişafı üçün xidmət edir.

2.2.Azərbaycan iqtisadiyyatında idxalı əvəzləmə xüsusiyyətləri.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra iqtisadiyyatımız böhranlı, sənaye müəssisələrinin fəaliyyəti isə durğunluq içində idi. Həyatın bütün sahələrində gərginlik, aşağı həyat səviyyəsi, işsizlik və digər belə problemlər də gələcəyə inamı azaldı. Dövləti möhkəmləndirmək, dünya ölkələri ilə iqtisadi, siyasi, mədəni əlaqələr yaratmaq uzun müddət tələb edirdi. Müharibə şəraitində yaşayan, torpaqlarının bir qismi işğal altında olan, yüzlərlə qaçqın və məcburi köçkünlərə malik gənc bir dövlət üçün bütün həmin məsələləri həll etmək o dərəcə də asan deyildi. İnsanların güzəranının yaxşılaşdırılması layihələri ardıcıl olaraq həyata keçirildikcə cəmiyyətdə mövcud olan durğunluq azaldı. Dövlətimizin rəhbəri İlham Əliyev 2003-cü il birinci dəfə prezident seçildikdən sonra 2004-cü il “Regionlarda sosial-iqtisadi inkişaf Dövlət Proqramı”nın imzalanması və həmin proqram əsasında Əsasnamənin təsdiqi ilə həyat ölkəmizin hər yerində yeni dönüş almağa başladı. İllərdir ki, bir-birinin ardınca regionlarda Dövlət proqramları həyata keçirilir, bölgələrimiz abadlaşır.

Təzə iş yerləri yaradılır, müasir təhsil və təlim mərkəzləri, səhiyyə və mədəniyyət müəssisələri, idman kompleksləri tikilib istifadəyə verilir. Şəhər və rayonlarımızda insanların istirahəti və mənalı istirahəti üçün müasir və gözəl parklar salınır, küçə və məhəllələr abadlaşdırılır, işıqlandırma sistemi yenilənir, su-kanalizasiya şəbəkələrində və digər kommunal xidmətlərdə mövcud problemlər aradan qaldırılır. həll olundu.

Azərbaycanın dünyanın əksər dövlətləri ilə iqtisadi əməkdaşlığı var. Paytaxt Bakıda və bölgələrimizdə müasir Sənaye Parklarının yaradılması iqtisadiyyatımızın inkişafının əsasını qoymaqla yanaşı, yüzlərlə vətəndaşın işlə təmin olunmasına da ölkəmizin sosial rifahının yaxşılaşdırılmasına göstərdiyi diqqətin bariz nümunəsidir. vətəndaş olmaq. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı daxilində məhsulların istehsal və ixracı yönündə müsbət tendensiya müşahidə olunur. Bütövlükdə, 2019-cu il Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı daxilində 823 mln. manatlıq məhsullar istehsal olunub ki, bunun da 276 mln. manatı, yəni təxminən 33 faizi ixrac olunub. 2020-ci il ilk 6 ayı 534 milyon manatlıq istehsal həcmi ilə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı özünün ölkə sənayesinin qeyri-neft sahəsində 9,3 faiz (5,7 mlrd. manat), məhsul ixracında xüsusi çəkisi var. Respublika üzrə qeyri-neft məhsullarının ixrac olunması 182 milyon manata çatıb. (910 milyon manat) payı 20 faiz təşkil etmişdir. Hal-hazırda parkda fəaliyyətdə olan müəssisələrdə 5500-dən artıq şəxs daimi işlə təmin edilib. [19,137].

Sumqayıt Azərbaycanın və Cənubi Qafqazın ikinci ən böyük sənaye mərkəzidir və onun potensialı ilbəlil artır. Hazırkı günlərdə Prezidentimiz İlham Əliyev Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı daxilində Peşə Təhsili Mərkəzinin açılışındakı çıxışında bildirmişdi ki, bu il burda şüşə istehsal zavodu fəaliyyətə başlayacaq. Oraya böyük investisiyalar yatırılıb və bu, bizim daxili tələbatımızı ödəyəcək. Tikinti sektoru hazırda pandemiya səbəbindən bir qədər tənəzzülə uğrasa belə, bərpa olunur və bərpa olunacaq. Biz özümüzü yerli butulkalarla təmin edəcəyik. Bu, böyük nailiyyətdir.

Qeyd olunub ki, "daxili tələbat mümkün qədər yerli məhsullarla ödənilməlidir. Burada Sumqayıt şəhəri və xüsusən də Kimya Sənaye Parkının önəmli rolu var. Ona görə ki, son illər bunları etməklə biz böyük ölçüdə nail olmuşuq. Hazırda

bizim əsas vəzifəmiz bundan ibarətdir ki, biz idxaldan asılılığımızın harada daha böyük olduğunu və onu əvəz etmək mümkündürsə, bunun üçün xammal vardırsa yaxud da texniki-iqtisadi əsaslandırma imkan verirsə, şirkətlərə böyük diqqət yetirilməlidir. ki, belə təşəbbüslərlə çıxış edənlərə rezident statusu verilməli, eyni zamanda onlara dövlət tərəfindən köməklik göstərilməli, güzəştli kreditlər ayrılmalıdır ki, onların idxaldan asılılığı maksimum şəkildə azalsın. Ölkə buna xüsusilə çalışır və Azərbaycan, əhalisi artan ölkə mütləq buna can atmalıdır". Dövlət başçısının iqtisadiyyatımızın inkişafı üçün əməli addımlar atması təqdirəlayiq haldır. Respublikamızın hər tərəfində olduğu kimi, burada da həyat əyləncə məkanına çevrilib, yeni müəssisələr yaradılıb. Yeri gəlmişkən, fəxrlə demək olar ki, bir neçə il öncə Mingəçevirdə Sənaye Parkı yaradılıb və burada yüzlərlə insan çalışır. Mingəçevirdə ən böyük sənaye müəssisələrindən birinin istifadəyə verilməsi möhtərəm Prezidentimizin töhfəsi sayıla bilər.

Təbii ki, Prezidentin çıxışları xalqımız üçün tezidir və fəaliyyətimizin proqramını təşkil edir. O qeyd edib ki, "tədiyyə balansını müsbət səviyyə üzrə saxlamaq məqsədilə təbii ki, yüksək keyfiyyətlə malik ixracçı müəssisələrə ehtiyac var. Çünki tədiyyə balansının müsbət səviyyə üzrə saxlanmasının önəmli səbəbi odur. Bu gün neft-qaz amili var və biz artıq statistikada görə bilirik ki, idxaldan asılılığın olması nə dərəcə azalıb. Bu məhsulun istehsalını artırıb ixrac etməyə çalışmaq lazımdır.

"Xüsusən də təbliğat işimizi düzgün qurmalıyıq, bundan əlavə, əlbəttə ki, qadağalar da qüvvəyə minmişdir. Bu səbəbdən də mən həmin fabriki gələcəkdə tamamilə ixracçı müəssisə olaraq görürəm və bu kimi misalları çox göstərmək olar. İndi bizdə tütün istehsalı, keyfiyyətli avadanlıq var. Niyə tütün istehsal etməyən bəzi ölkələr bizə məhsullarını ixrac edir? Tütün idxal edir, sonra emal edərək satırlar. Siqaret istehsalı üzrə biz də xarici tütündən asılıyıq. Lakin qarşıya vəzifə qoyulub. yerli tütünçülərdən məhsul alma və bununla belə kənd təsərrüfatının inkişaf etməsinə təkan vermək".

Möhtərəm Prezidentimizin bu fikirləri bizə güc verir, sabaha inamı artırır: "Hazırda biz Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı timsalında yenilənmiş, güclənmiş

Azərbaycanımızı görürük. Xüsusilə, bu sahədə nə baş verdiyini, hansı vəziyyətdə olduğunu xatırlamaq lazımdır. Biz həmin qərarı verəndə bu ərazi. Çürük, dağılmış, istismara verilmiş müəssisələr ekoloji fəlakət zonası, həmçinin istifadəsiz torpaqlar idi. İndi burada yüzlərlə hektar sahədə sənaye parkı salınıb". Çox diqqətli tövsiyələri, qətiyyətli əməli işi ilə xalqın məhəbbətini qazanan prezidentimizin tapşırıqları proqram xarakterlidir. Yəni hər kəs çalışdığı sahədə düzgün və əhəmiyyətli fəaliyyəti ilə göstərilən etimadı doğrultmalıdır.

Bu çağırış vətəni sevmə, Vətənin inkişafına dəstək olmaq istəyənlər, ürəyi Azərbaycanla döyünən, azərbaycançılıq ideyalarına sadıq insanlara ünvanlanıb və hesab etmək olar ki, prezidentimiz müraciət etdiyi insanlara qarşı böyük səmimiyyət nümayiş etdirdi. : "Xaricdə məskunlaşan azərbaycanlı iş adamları da gəlib Azərbaycana sərmayə qoymalıdırlar. Azərbaycan onların vətənidir və onlar həmişə Azərbaycanın dəstəyini görür, qüvvətli Azərbaycan onların gücünü artırır. Məhz bu səbəbdən də azərbaycanlılar iqtisadiyyat, ticarət, sənaye sahələrində böyük uğurlar qazanıblar. müxtəlif ölkələrdə biznes. Onlar öz vətənlərinə sərmayə qoymalı, vətənləri ilə daima əlaqə saxlamalıdırlar". "Bütün həmin amillər düzgün istiqamətdə səfərbər olunarsa, o zaman ölkəmizə investisiya axını dayanmayacaqdır. Bu, bizim əsas məqsədimizdir. Təbii ki, pandemiya ilə daha da dərinləşən qlobal böhran əksər şirkətlərə neqativ təsir edib. Lakin , bu şəraitdə biz vaxt itirmədən post-pandemiya dövrünə ən hazırlıqlı dövlətlər sırasında olmaq və yeni inkişaf dinamikasına malik olmaq üçün belə addımlar atmalıyıq".

Təbii ki, Sumqayıt Kimya Sənaye Parkındakı ümumi inkişaf tendensiyası yeniliklər üzrə fərqlidir. Onun yanında açılan Peşə Təhsili Mərkəzini də bu baxımdan fərqləndirmək olar. Çünki ölkədə ilk dəfədir ki, sənaye parkının ərazisində peşə təhsil müəssisəsi yaradılır və beləliklə də bir sıra strateji məqsədlərə nail olur: tələbələrə dövrün tələblərinə uyğun bacarıq və peşə vərdişləri öyrədiləcək. müasir infrastruktur. Təlim prosesi üzrə iştirak edəcək mütəxəssislər parkın rezidentlərinin yüksək ixtisaslı işçiləri olacaqlar. Öz növbəsində tələbələr Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı müəssisələrində təcrübə keçərək işlə təmin olunmaq imkanı əldə edəcəklər.

Azərbaycanın gələcəyi gənclərin fəallığı və vətənpərvərliyi ilə sıx bağlıdır. Gəncləriniz təhsilinə xüsusi diqqət yetirməli, biliklərini möhkəmləndirməli, işə, yeni həyata hazır olmalıdırlar.

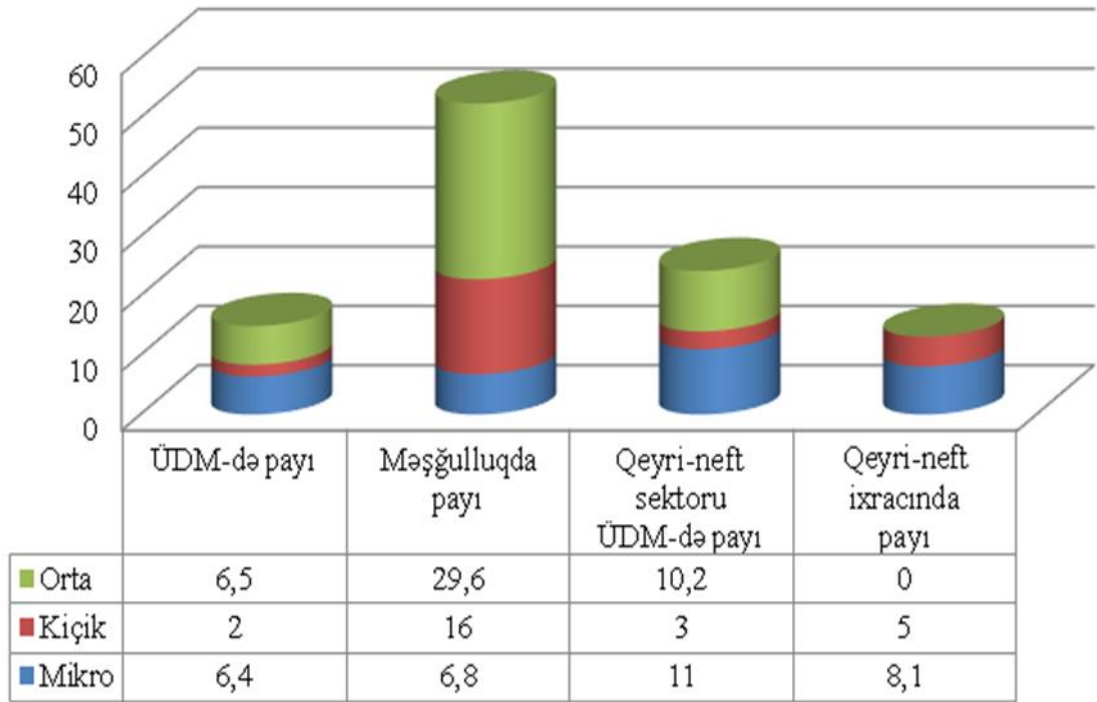
2.3. Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olmasının müsbət və mənfi tərəflərinin təhlili.

20-ci əsrin sonu sosializm sisteminin məhv olması və soyuq müharibənin getdikcə aradan götürülməsi beynəlxalq və yerli təşkilatlardan hər birinin fəaliyyətində keyfiyyət baxımdan yeni mərhələ başlanmasına imkan yaratdı. İdeoloji münaqişənin aradan qaldırılması və qarşılıqlı etimadın möhkəmlənməsi ilə dünyada siyasi ab-havanın ümumi yumşaldılması, beynəlxalq təşkilatların bilavasitə iştirakı ilə yaradılmış silsilə tədbirlər, hərbi-siyasi, həmçinin iqtisadi münaqişələrin həlli bu təşkilatların rolunu xeyli artırmışdır. beynəlxalq aləmdə. Azərbaycan müstəqil dövlət olaraq bəzi siyasi və iqtisadi beynəlxalq təşkilatlardan bir neçəsinə üzv olub, regional və qlobal səviyyə üzrə fəaliyyətini, beynəlxalq aləmdə əməkdaşlığını genişləndirib və dərinləşdirib. ÜTT üzvlük üçün müraciət edib və hazırda üzvlük prosesi davam edir.

Hazırda Azərbaycanın ən önəmli məsələlərdən biri Dağlıq Qarabağ məsələsidir. Ərazisinin 20 faizi işğal altında olan dövlətin bütün siyasi və iqtisadi prioritetlərinin başında ərazi bütövlüyü və suverenliyinin təmin edilməsi dayanır. Bu səbəbdən də Azərbaycan bütün siyasi və iqtisadi fəaliyyətində ərazi bütövlüyü maraqlarını birinci yerə qoyur. Təbii ki, Azərbaycan hər hansı beynəlxalq təşkilata daxil olmalıdır, halbuki onun ərazisi (Dağlıq Qarabağ belə daxil olmaqla) ilk müstəqilliyi dövründə BMT tərəfindən tanınıb. Odur ki, yalnız iqtisadi üstünlüklərini rəhbər tutaraq, siyasi maraqlarına uyğun gəlməyən əməkdaşlığa getmir ki, bu da düzgün mövqedir. Azərbaycanla əməkdaşlıq artıq bir çox dövlətlərin, təşkilatların, o cümlədən “fövqəlgüclərin” maraqlarına uyğundur. Azərbaycan balanslaşdırılmış siyasi, həmçinin iqtisadi siyasət aparır. Məlumdur ki, beynəlxalq təşkilatlarda, xüsusən də iqtisadi qruplaşmalarda “məhəbbət”, “dostluq” və “arzuolunma” amilləri rol oynamaqdadır. Bəzi tədqiqatçılar ÜTT-nin özünü “Şimalın Cənub üzərində iqtisadi

üstünlüyünü təmin etmə” (inkişaf etmiş dövlətlərin, inkışaf etməmiş, həmçinin inkışaf etməkdə olan dövlətlərin dominantlığı) vasitəsi hesab edirdilər.

Diagram 2.1. Ticarətdə ÜDM

Mənbə: ADSK –nin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Azərbaycan dövlətinin ÜTT-yə üzv olma niyyətini əks etdirən ərizə 23-ü iyun 1997-ci il ÜTT Katibliyinə verilmişdir. Dünya ticarətinin 98%-nin ÜTT-yə üzv olan 164 dövlət vasitəsilə həyata keçirildiyi bir vaxtda hesab edirik ki, qeyri-üzv ölkələrin, o cümlədən Azərbaycanın da bu sistemə üzv olması zaman məsələsidir. rəqabətədavamlı iqtisadiyyat və ixrac bazarlarına çıxmaq. Digər mənbələri öyrənərək və təhlil edərək bu cür qənaətə gəlmək olar ki, ÜTT-yə daxil olduqdan sonra yüksək inkışaf etmiş ölkələr ticarətin liberallaşdırılmasından daha çox iqtisadi fayda əldə ediblər. Bu tapıntıya əsaslanaraq, biz inkışaf etməkdə olan ölkələrin ÜTT-yə daxil olmamışdan əvvəl rəqabətədavamlı beynəlxalq ticarət mühiti yaratmasının zəruriliyini əmin şəkildə vurğulaya bilərik.

Dünya Bankının Tədqiqat Sənədi daxilində Katteneo və Barqa üzvlüyün əsas “xarici” faydalarını aşağıdakı kimi təsvir edirlər: a) “Arzu olunan ölkə” statusunu əldə etməklə bu ölkələr üçün daha səmərəli və sərfəli ixrac şərtlərinin əldə edilməsi; b)

ticarət sazişlərinin və danışıqların xərclərinin azaldılması; c) beynəlxalq ticarət qaydalarının yaradılmasında iştirak; d) beynəlxalq mübahisələrin həlli mexanizminə çıxış. [5; 18].

Üzvlüyün “daxili” faydaları adətən yerli şirkət və beynəlxalq investorlar üçün daha səmərəli və təkmilləşdirilmiş biznes mühitinin yaradılması ilə bağlıdır və bunlara aşağıdakılar daxildir: a) daha səmərəli və sağlam ticarət siyasətinin yaradılması və islahat edilməsi, və b) üzvlük daxili qanunvericiliyi təkmilləşdirmək. mayak çərçivəsi kimi istifadə edin [5; 16].

Bütün bu faydalarla yanaşı, təbii ki, üzvlüklə bağlı xərclər - və ya itkilər də var. ÜTT-yə üzvlük müəyyən imkanlar, resurslar, dövlət sektorunun cəlb edilməsi və işçilərə korporativ öhdəlik, koordinasiya, bacarıqların artırılması, qanunvericilik dəyişiklikləri, təkmilləşdirmə və təsdiq tələb etməkdədir ki, bu işə inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə qismən yaxud da tamamilə olmaya bilər. Məsəl üçün, Səudiyyə Ərəbistanı 10 il ərzində 365 ikitərəfli və 14 çoxtərəfli danışıqlardan, ticarət rejiminin və biznesin tənzimlənməsinə dair 3500 suala cavab verdikdən sonra 2005-ci ildə ÜTT-yə üzv olub və 7600 səhifəlik sənəd təqdim edib. Səudiyyə Ərəbistanı ÜTT qarşısındakı öhdəliklərini yerinə yetirmək məqsədilə 28 kral fərmanı və 42 qanun və qaydalar qəbul edibdir [6; bənd 3].

Üzvlük prosesinin üstünlükləri ilə yanaşı, çətinlikləri də var. Birincisi, ÜTT-yə üzvlük kifayət qədər bahalı və baha başa gələ bilər və xərclər çoxalır. Sözügedən proses getdikcə uzanır. ÜTT-yə daxil olma indi GATT sazişlərinin tələbatından kənara çıxan tələblərə riayət etməyi tələb edir. Bununla da məhdudlaşmır, ÜTT-yə üzvlük üzv olmaq istəyən dövlətin xüsusi maraqlarını, şərtlərini yaxud da istəkləri və ehtiyaclarını, ona qarşı xüsusi diferensial münasibət tələbini ümumiyyətlə, nəzərə almır [6; 13].

Bunların hamısını nəzərə almaqla, inkişaf etməkdə olan dövlətlərin ÜTT-yə tənqidi münasibəti artır. Milli iqtisadi siyasətlərə də təsir edən bu çətinliklərə baxmayaraq, dövlətlər hələ də ÜTT-yə üzvlükyə görə müraciət edir və həmin yolu davam etdirirlər. Bu belə izah edilir ki, ÜTT-yə üzvlük yalnız iqtisadi səmərə gətirmir, eyni zamanda onun siyasi təsirini artırır, bu dövlətin iqtisadi siyasətinin dünya bazarı

və bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə əsasən formalaşmasından xəbər verir. Kattaneo söyləyir ki, “bir sıra dövlətlər üçün üzvlük iqtisadi əsaslandırmanın arxasında siyasi qərar sayılır” [5; 72]. Bununla belə, inkişaf etməkdə olan dövlətlərin üzvlüyünə baxılarkən, iqtisadi məqsədəuyğunluğu olmadan, iqtisadi fayda və zərərləri müzakirə etmədən üzvlüyə daxil olan ölkələri, o cümlədən Monqolustanı görmək olar [13; 231] misal göstərə bilərik. 15 illik müzakirələrdən sonra 2001-ci ildə təşkilata üzv olan Çinin əldə etdiyi nailiyyətlər göz qabağındadır. Çünki o, bu prosesə lazımi qədər hazır idi. Hazırlıq dövründə daha az vaxt keçirən Qırğızıstan, Moldova və Gürcüstan ÜTT-yə üzvlükdən gözlədikləri artım hədəfinə çata bilmədi. Qırğızıstan bütün mallara və investisiyalara öz sərhədlərini açdı, lakin malların və investisiyaların həcmi çoxalmadı, əksinə, azaldı. Ölkəyə birbaşa xarici yatırımlar 2 dəfə azalmışdır (1999-cu ildəki 96 mln. dollardan 2000-ci il 39 mln. dollara qədər). Eynilə, Gürcüstanda iqtisadi göstəricilər hələ də artmır. Moldovanın ÜTT-yə daxil olmağından sonra ölkənin kənd təsərrüfatı maşınqayırması, tütün və şərabçılıq sənayesində böhran başladı [11; 67]. Azərbaycan üçün bu ölkələrin keçdiyi yoldan dərs çıxararaq, tələsmədən bütün addımları hesablamaq vacibdir.

Təbii sərvətlərin zənginliyinə görə üç inkişaf etməkdə olan, həmçinin MDB-nin keçmiş üzvü olan üç ölkənin - Qazaxıstan, Azərbaycan və Türkmənistanın ÜTT ilə əməkdaşlıq perspektivlərini müqayisə etmək prosesinə baxaq. Qazaxıstan 2015-ci il ÜTT-yə üzv olub, Azərbaycan və Türkmənistan hələ ÜTT üzvü deyil. Türkmənistan hələlik üzvlük üçün müraciət etməyib.

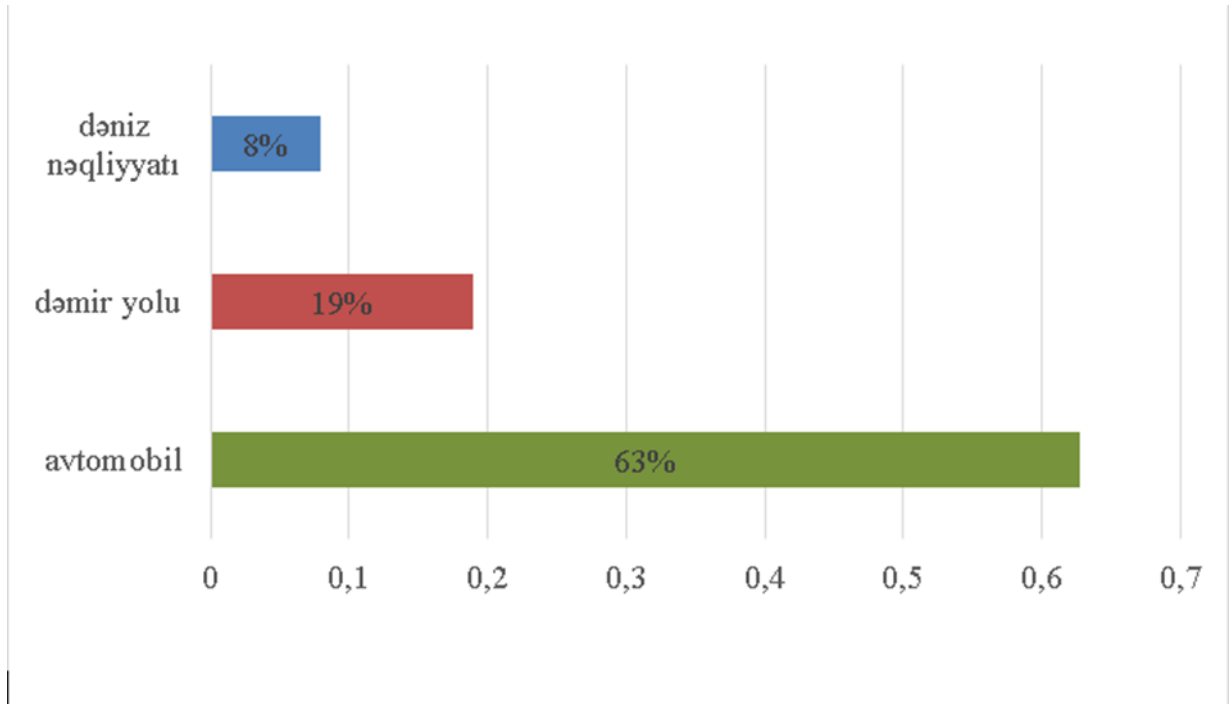
Qazaxıstan 1996-cı ildə ÜTT-yə üzv olmaq məqsədilə müraciət etmiş və 2015-ci il üzv qəbul olunub. İşçi qrupunun tərkibinə 27 ədədi Avropa İttifaqı dövləti olmaqla 39 ÜTT üzvü daxil idi. Həm ABŞ, həm də Rusiya Qazaxıstan ölkəsinin ÜTT-yə üzvlüyünü dəstəkləyib. Müstəqillik əldə etdikdən tam olaraq 5 il sonra üzvlük üçün müraciət edən bu karbohidrogenlə zəngin dövlətə, şübhəsiz ki, qlobal ticarət arenasına lazım idi (eyni münasibət Azərbaycana da aiddir - bunu sonra daha geniş izah edəcəyik). MDB-nin ölkələri arasında daha əvvəl ÜTT-yə daxil olmuş Ermənistan, Gürcüstan, Qırğızıstan və Moldova ÜTT-nin öz iqtisadiyyatlarına təsirini hələ də hiss

etməyiblər, Qazaxıstan da Azərbaycan və Türkmənistan kimi kor-koranə sazişlər imzalamaq istəməyib. Təbii ki, digərlərindən fərqli olaraq son üç ölkənin strateji sərvətlərinin idxalı və ixracı ilə bağlı şərtlər şübhəli üzə çıxdı. 2013-cü ildə Qazaxıstan 2050-ci ilə kimi dünyanın ən rəqabətqabiliyyətli 30 ölkəsindən biri olmaq məqsədi daşıyan 2050 Strategiyasını təsdiqlədi ki, bu da onun ÜTT-yə üzvlük ehtiyacını müəyyən qədər aradan qaldırır [10; 12]. Son illərdə dünyadaqkı 50 ən güclü iqtisadiyyat siyahısında yer almış Qazaxıstan qlobal ərzaq təminatında mühüm rol oynaya biləcəyi üçün üzvlüyünü sürətləndirmək üçün ÜTT-dən dəstək alıb.

Əgər Qazaxıstanın idxal və ixracına nəzər salsaq, ticarətin liberallaşdırılması onlara əlbəttə ki, fayda verəcək. Bu baxımdan Qazaxıstan üçün ÜTT-dən ən mühüm töhfə korrupsiyanın azaldılması və xarici investisiyaların liberallaşdırılması olacaq. Bunun üçün ölkə üçün ÜTT-yə daxil olmamışdan əvvəl həyata keçirdiyi institusional islahatların aparılması vacib idi [9; 27].

Qazaxıstan 2015-ci il ÜTT-yə üzv olanda bəzi mübahisəli məsələlər indi də açıq idi. Xüsusən də Qazaxıstan Avrasiya Gömrük İttifaqının üzvü olduğu üçün hər iki quruma üzv olması üçün ona hüquqi əsaslar verilməli idi. Birincisi, Qazaxıstanda kənd təsərrüfatının subsidiyalaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilirdi. Kənd təsərrüfatı üzrə dövlət dəstəyinin həddi ÜTT-də kənd təsərrüfatı istehsalının ümumi dəyərinin 8,5%-ni təşkil etməkdədir. Müqayisə baxımdan qeyd etmək olar ki, Avrasiya Gömrük İttifaqı çərçivəsində kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyinin olması 10%-dən artıq olmamalıdır. İkinci də, tərəflər yerli ayırmaların payı ilə əlaqəli razılığa gələ bilmədilər. Sadə dillə desək, yerli tutma payı Qazaxıstanda yerli əmtəə və xidmətlərin xarici kapitalın iştirakının sayəsində investisiya layihələrinə cəlb edilməsi üçün şərtidir. Məsəl üçün, neft-qaz layihələri üçün bu, 50% idi. ÜTT-yə daxil olaraq respublika keçid mərhələsində həmin qeyri-tarif alətindən tamamilə imtina edə bilməlidir. 2021-ci ilə kimi Qazaxıstan yerli töhfələrin payını ləğv etməlidir.

Diqram 2.2. Nəqliyyatın özünməxsus yeri

Mənbə: ADSK –nin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Üçüncüsü, Qazaxıstan Avrasiya İttifaqına və ÜTT-yə üzv olmaq naminə gömrük tariflərini hər ikisinə uyğunlaşdırmalıdır. Onun ÜTT-yə üzvlüyü idxal malları üçün gömrük rüsumlarını 6,5%-ə qədər azaltmalıdır [11; 23]. Bu, Avrasiya Gömrük İttifaqı çərçivəsində müəyyən edilən gömrük rüsumlarından xeyli fərqlənəcək. ABŞ və Avropa İttifaqı Qazaxıstan ölkəsini Avrasiya Gömrük İttifaqı çərçivəsində götürdüyü öhdəliklərdən geri çəkməyə çalışarkən, Rusiya Qazaxıstana lazımi yardım və dəstəyi göstərdi [15; 29]. Qazaxıstanın ÜTT-yə üzvlüyünün Avrasiya Gömrük İttifaqının fəaliyyətində xeyli çətinliklər yaradacağı da gözlənilir, çünki burada Gömrük İttifaqının qaydalarına zidd olan bir çox şərtlər var. Gömrük İttifaqı Belarusun ÜTT-yə daxil olma prosesində də eyni çətinliklərlə üzləşəcək.

Artıq dediyimiz kimi, Türkmənistan ÜTT-yə üzv olma məqsədilə üçün müraciət etməyib. Türkmənistanı Azərbaycanla müqayisə etmək üçün seçməyimizin əsas səbəbi budur ki, bu ölkə Xəzər hövzəsi ölkəsi olmaqla birgə, eyni zamanda Azərbaycanımız kimi zəngin qaz, xam neft və karbohidrogen ehtiyatlarına sahibdir və son on il müddətində ümumi daxili məhsul artıb. . Azərbaycanda olduğu kimi yüksək sürətlə inkişaf etməkdədir və iqtisadiyyatının başlıca hissəsini qazın ixracı təşkil edir. təşkil

etmişdir. ÜTT-yə müraciət edilməməsinin səbəbini belə izah etmək mümkündür ki, karbohidrogen ehtiyatlarının qiymətləri tariflərlə tənzimlənmir, onlar rəqabətə malik azad ticarət prinsipindən ayrı müəyyən edilir və ticarətin liberallaşdırılma səviyyəsindən asılı deyildir. Boru kəmərləri ilə nəql edilən təbii qazın ixrac şərti və qiymətləri daşınan ölkə ilə qarşılıqlı danışıqlar nəticəsində fərdi qaydada müəyyən olunur. Bunun olması, ÜTT-nin bir sıra sazişlərinin tətbiqini mümkünsüz edir. Beləliklə, ÜTT-yə üzvlük Türkmənistan üçün prioritet deyil. Türkmənistan prezidenti 2013-cü il ÜTT-yə üzvlüklə əlaqəli danışıqlara başlamaq üçün Komissiya yaratmaq qərarına gəlsə də, müşahidəçilər Türkmənistanın ÜTT-yə üzvlükdən çox uzaq olduğu qənaətindədirlər. Bu, Türkmənistanın irimiqyaslı özəlləşdirmə təcrübəsinin olmaması, özəl sektorun zəif olması, dünya reytinglərində korrupsiyanın geniş yayılmış olduğu repressiv ölkə olaraq qəbul edilməsi və özünün ən mühüm sektoruna xarici yatırımların cəlb olunmasında maraqlı olmaması ilə izah edilir. [12; bənd 7].

Azərbaycan üçün üzvlük prosesinin digər maraqlı nümunəsi Səudiyyə Ərəbistanının (neft ixracına əsaslanan iqtisadiyyata malik ölkə kimi) üzvlüyü ola bilər. Səudiyyə Ərəbistanının üzvlük müddəti iyirmi il (1985-2005) davam edib. Bu dövrdə o, mühüm siyasi proseslərdən - 1991-ci ildə Səudiyyə Ərəbistanı hökumətinə siyasi və iqtisadi təzyiqlərlə nəticələnən İkinci Körfəz Müharibəsi, soyuq müharibənin sona çatması ilə Səudiyyə müttəfiqliyinin prioritetlərinin dəyişdirilməsi və Sovet İttifaqının məhv olması və Nyu Yorkda 11 sentyabr terror aktı. nəticədə Səudiyyə Ərəbistanının siyasi həyatı üçün neqativ təsir və s. Ölkə daxilində monarxiya quruluşuna görə heç vaxt kommunist ölkə olmasa belə, Səudiyyə Ərəbistanının qarşısında ÜTT-nin başlıca tələbi ticarətin tamamilə liberallaşdırılması və s. tam açıq bazar prinsipinə keçid. Krallığın ÜTT-yə üzvlükdən ən böyük gözləntisi yeni neft-kimya bazarlarına çıxış idi. Düzdür, ÜTT olmasa belə, Krallıq ən böyük neft ixracatçısı idi, lakin məhz neft-kimya bazarının genişlənməsi hazırda onun iqtisadiyyatının neftdən sonra ikinci gəlir mənbəyinə çevrilmişdir [7; 88]. Krallığın siyasətçiləri bəyan ediblər ki, Səudiyyə Ərəbistanı hazırda nə qədər zəngin olsa belə, yaxın otuz ildə iqtisadiyyatı şaxələndirməsə və ÜTT vasitəsilə ixracı artırırsa, bu inkişaf davamlı olmayacaqdır [7;

131]. Maraqlıdır ki, habelə Səudiyyə Ərəbistanı belə inkişaf etməkdə olan dövlət kimi ÜTT-yə üzv oldu. Çünki bu neft iqtisadiyyatı üzvlük nəticəsində digər sahələrin tənəzzülündən qorxaraq imtiyazlı və müvəqqəti şaxələndirmə və inkişafa keçid istəyirdi. Həmçinin danışıqlar nəticəsində Səudiyyə Ərəbistanı ÜTT-nin İslamda qadağan olunmuş bəzi kənd təsərrüfatı şərtlərini qəbul etməməyə müvəffəq olub. Bunun mənası odur ki, dövlətin maraqlarına cavab verən şərtlər ilə ÜTT-yə üzv olma mümkündür və Azərbaycanımız da buna çalışır.

Azərbaycanın təbii sərvətlərinin, neft və qazının ümumi daxili məhsul üzrə (ÜDM) payı 59%, 2013-cü ildə ixracda isə 89% olmuşdur [8; 65]. İqtisadi nəzəriyyələrə görə, bir çoxları bu amili iqtisadiyyatın uzunmüddətli inkişafını təhdid edən fakt kimi izah edirlər [8; 47]. Yəni holland sindromu amili bəzən Azərbaycana da sirayət etsə də, ölkənin neft iqtisadiyyatını holland sindromuna yoluxdurmaq ehtimalı araşdırılıb. Rosenberg və Saavalainen-in Azərbaycanda bu sindromun yaranma ehtimalı ilə bağlı araşdırmalarına görə, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı üzrə üzv olmaq, ticarət əngəllərinin aradan götürülməsi, milli istehsalın gücləndirilməsi və kənd təsərrüfatının inkişaf etməsi bu sindromun yayılmasının qabağını ala bilər. [6; 73]. Hal-hazırda Azərbaycan dövlətinin daxili iqtisadi siyasətinin strateji xətti budur.

Buradan bu cür qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv olmasının gecikməsini tənqid edən tərəflərin fikrincə, Azərbaycan düzgün yoldadır. Başqa ölkələrin nümunələri ilə müqayisə də göstərir ki, həmin addımı tələsik atmaq olmaz. Neft-qaz ölkəsi kimi ÜTT-yə üzvlük məsələsini diqqətlə nəzərdən keçirmək vacibdir. Neft ölkəsi olaraq azaldılmış rüsum və tariflərin və qeyri-tarif tənzimlənmənin neft sektoruna təsirindən qaçmaq ağılsızlıqdır. Neft iqtisadiyyatlarından ÜTT Qazaxıstan üçün kənd təsərrüfat məhsulları, Səudiyyə Ərəbistanı üçün neft-kimya, İordaniya üçün kömür və qeyri-metal ehtiyatlar və Bəhreyn üçün alüminium məhsulları üçün alternativ geniş bazar təqdim etdi və bu, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına səbəb oldu. bu ölkələr. kömək etdi. Bu misallardan istifadə edən Azərbaycan xüsusilə neftin qiymətinin aşağı düşməsi şəraitində kənd təsərrüfatı və turizm bazarlarını genişləndirmək üçün ÜTT-dən istifadə edə bilər.

Qeyd olunan amillər, o cümlədən bəzi nisbətən oxşar iqtisadiyyatların müqayisəli təhlili Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması üçün yaxşı zəmin yaradıldığını göstərir. Bununla belə, indi də dövlətin siyasi və iqtisadi marağının təmin olunması vacib olan bəzi açıq məsələlər var. 1997-ci ildən üzvlük üçün müraciət etməsinə baxmayaraq, ölkə qarşısında iqtisadi inkişaf hədəfləri qoyulmuş, özəlləşdirmə indi də lazımı səviyyədə deyildir, o cümlədən dövlətin başlıca gəlir mənbəyi sayılan neft qiymətinin qeyri-sabitliyi bizdən hazır olub-olmadığımızı öyrənməyi tələb edir.

Nəticədə, həyata keçirilən təhlilləri və çıxarılmış nəticələri ümumiləşdirməklə bu cür qənaətə gəlirə bilərik ki, respublikamızın ÜTT çərçivəsində çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrə qoşulması strategiyası müəyyən edilərkən, eləcə də üzvlüklə bağlı müxtəlif məsələlər üzrə öhdəliklər hazırlanmışdır .

1. İlk növbədə iqtisadiyyatı keçid dövründə olan inkişaf etməkdə olan dövlət statusuna nail olmaq lazımdır və üzvlük şərtləri iqtisadiyyatımızın inkişaf etdirilməsi məqsədlərinə xidmət etməkdədir. Odur ki, ölkələrin ÜTT üzrə hansı şərtlərlə qəbul olunacağı, ilk növbədə, qrupun danışıqlar mərhələsində irəli sürülən tələblərin statusundan asılıdır. Qurumun sənədlərində nəzərdə tutulan güzəştlərdən yararlanmaqda da önəmli rol oynayır. Əksər anlaşılmazlıqlar ÜTT sənədlərində ölkələrin statusu məsələsinin zəif istifadə olunmasından irəli gəlir. Məsəl üçün, BMT Ticarət və İnkişaf Komitəsinin inkişaf etməmiş hesab etdiyi ölkələr ÜTT-də inkişaf etmiş dövlətlərlə eyni, bir sıra hallarda da daha güclü öhdəliklər götürməlidirlər. Bu, MDB dövlətlərinin danışıqlar təcrübəsindən aydın görünür. Buna görə də bu məqamlara ayrıca diqqət yetirilməlidir. Yəni təşkilat keçid dövrünü yaşayan ölkə olmasından irəli gələn problemləri nəzərə almalı və bunun nəticəsində inkişaf etməkdə olan dövlətlərin üzvlərindən daha əlverişli üzvlük qaydalarının müəyyənləşdirilməsinə çalışılmalıdır.

2. Qurumun iqtisadiyyatımızın real sektorunun inkişaf etməsinə əngəl olan tələblərini qəbul etməkdən çəkinməliyik. Əksinə, görüşlərin mahiyyəti formalaşma halında olan milli iqtisadiyyatımızın, eyni zamanda xarici ticarət potensialımızın inkişafı üçün səmərəli şəraitin təmin edilməsindən ibarət olmalı, hazırkı mərhələdə

daxili bazar ticarət siyasətinin üsulları gücləndirilməlidir. Hazırda iqtisadiyyatımızın real sektorun qeyri-neft sektorlarına birbaşa xarici investisiyalar cəlb olunması sahəsində köklü dəyişikliklərə nail olunma prosesi ticarət rejimimizin liberallaşdırılması yönündə həyata keçirilmiş tədbirlərin əsas və önəmli şərti olmalıdır.

İstehsal və investisiya kooperasiyası sahəsində müəyyən edilmiş keyfiyyət dəyişikliklərinə nail olunana kimi inkişaf potensialı sayılan istehsal sahələri xarici rəqabətin neqativ təsirindən ciddi şəkildə qorunmalıdır. Əks halda, şübhəsiz ki, xammal və ən yaxşı vəziyyətdə ilkin emal məhsullarının ixrac olunması, elm tutumlu və istehlakçı son məhsulların idxal edilməsi ilə xarakterizə olunan ixtisaslaşmaya əsaslanmış xarici ticarət-iqtisadi əməkdaşlıqlar modeli mənfi tendensiyalar, uzun zaman davam edəcək. Bu məqsədə çatmaq üçün ÜTT qarşısındakı qeyri-rəsmi öhdəliklər götürməkdən (ilk olaraq, üzvlük prosesi üzrə mövcud institusional bazarda dəyişiklikləri qadağan edən öhdəliklər, habelə hazırkılarından daha çox proteksionist metodlardan istifadə etməkdən) çəkinmək lazımdır. Həmin öhdəliklər ÜTT-nin əsas sənədlərinə daxil edilməyib, ancaq son illərin təcrübəsindən məlum olur ki, danışıqlar mərhələsindəki ölkələr indi də onları qəbul etməyə məcburdurlar;

3. Üzvlük prosesində yaranan problemlərin müəyyən hissəsinin lazımı biliyə malik mütəxəssislərin olmaması və bu sahədəki problemlərin həll edilməsi ilə əlaqəli olması ilə əsaslandırılaraq, təşkilatın respublikamıza texniki yardımının artırılmasına çalışılmalıdır. maddi-texniki bazanın zəifliyi. texniki dəstək;

4. Ölkəmizin üzvlük prosesinə başqa ölkələrə nəzərən daha çətin şərtlərlə qoşulduğunu nəzərə almaq gərəkdir. Buna görə ki, ərazimizin bir qisminin Ermənistan tərəfdən işğal edildiyi və çoxlu sayda qaçqın və köçkünlərin olması əsasında azad olunacaq ərazilərdə istehsalın təşkil edilməsi üçün tənzimləyici vasitələrdən daha sərbəst istifadənin vacibliyini izah etmək lazımdır. əhalinin, habelə qaçqınların və köçkünlərin məşğulluğunun təmin olunması.

5. ÜTT-yə üzvlüyə hazırlığımızın hazırki mərhələsində qarşımızda dayanan əsas məsələlərdən biri respublikada sağlam rəqabət mühiti və istehsalın inkişaf etməsi üçün səmərəli şəraitin yaradılmasıdır. Ona görə ki, yalnız belə şəraitdə ölkəmizdə

rəqabətə davamlı, yüksək texnologiyalı məhsulların istehsalını qurmaq olar və bu belə sahələrin xarici və yerli bazarlar üzrə maraqlarının qorunması ideyası ÜTT-yə üzvlük yönündə səylərimizin əsasını təşkil etməlidir. Əksinə təşkilata üzvlüyümüz öz məntiqi əsasını itirəcək;

6. Yerli istehsalçıların marağının təmin edilməsi, respublikada həyat səviyyəsinin (istehlakın) aşağı salınmaması, büdcə gəlirinin azalmaması, tədiyə balansının durumunun pisləşməməsi kimi meyarlara əsasən öhdəliklərin məqbul variantları seçilməlidir.

Ümumiyyətlə, ÜTT-yə üzvlük və üzv dövlətlərlə qarşılıqlı səmərəli əməkdaşlıq üçün keyfiyyət baxımdan yeni zəmin yaratmaq lazımdır. Bu, ÜTT-yə üzv olmaq məqsədi kimi yox, yalnız Azərbaycanın iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin çoxaldılması və dünya iqtisadi sistemində əhəmiyyətli inteqrasiyası yönündə işlərin mərhələlərinin biri kimi çıxış etməlidir.

Həmçinin nəzərə almaq gərəkdir ki, istehsalın hazırkı vəziyyətində (texniki və texnoloji geriliklər, real sektorun emal sənayesində böhranın davam etməsi və b.) xarici bazarlar üzrə çıxışın genişləndirilməsi yalnız çox böyük az sayda məhsul. Beləliklə, təəssüf ki, etiraf etmək lazımdır ki, ənənəvi şəkildə neft və emal olunmuş məhsullar ixracımızın başlıca hissəsini təşkil edir, həmçinin karbohidrogen resurslarının dünya bazarlarında satışına heç bir ciddi maneə yoxdur. Bu cür məhsulların satışının genişləndirilməsi adətən iki faktor - onların istehsal və emal olunması sahəsindəki qüvvələrin həcmi və nəqliyyat sisteminin ötürücülük qabiliyyəti hesabına azaldıla bilər. [23,49].

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya ticarətində 0,015 faiz paya sahib olan ölkəmiz ticarət-iqtisadi münasibətlərin beynəlxalq səviyyədə tənzimlənməsi qaydaları çərçivəsində beynəlxalq səviyyədə iştirak edərək prinsiplərin milli maraqlarımıza uyğunlaşdırılması üçün geniş perspektivlərə malikdir. bu müqavilələrdən.

Çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrə qoşulmanın birbaşa investisiyaların həcmi artıracağına böyük ümidlər ola bilməz. Deməli, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bu iki

prosesin arasında əhəmiyyətli səbəb əlaqəsinin olması praktikada sübuta yetirilməmişdir.

Yuxarıda göstərilənlər çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrə qoşulma məsələsinə daha həssas yanaşma tələb edir. Beləliklə, çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrə qoşulma ideyasının düzgün tərifi, üzvlük məsələlərində tələskənliyə yol verilməsi paradoksal durumunun əmələ gəlməsinə səbəb ola bilər. Respublikamız öz üzərinə ciddi öhdəliklər götürməklə həm xarici bazarlara, eyni zamanda inkişaf etmiş dövlətlərin bazarlarına çıxışı əldə edə bilər, eyni zamanda bu malların ölkədə istehsalına şərait yarada bilər.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA İDXALIN ƏVƏZLƏNMƏSİNİN STİMULLAŞDIRILMASI MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. Müasir Azərbaycanda idxalı əvəzləmə siyasətinin prioritet istiqamətləri

Bu günə qədər milli iqtisadiyyat miqyasında regional səviyyədə idxaldan asılılığın azaldılması məsələsini tam həll etməyə imkan verməyən bəzi institusional maneələr vardır. Beləliklə, dövlətin indiki sosial-iqtisadi inkişafı institusional və hüquqi aspektdə Avropa regional demokratiyası prinsipi ilə uzlaşmır; yerli özünüidarədə tam islahat məqsədilə normativ-hüquqi bazanın özü formalaşmamışdır; regional inkişafın sahəvi proqramlarının ölkənin regional inkişaf siyasətindəki strateji məqsədləri ilə uzlaşdırılması və uyğunlaşdırılması səmərəli həyata keçirilmir; xüsusi regional maliyyə institutları yaradılması və fəaliyyətləri üçün institusional və hüquqi normalar vahidləşdirilməmişdir; müəssisələrin klasterləri və ya başqa sahə-ərazi birliklərinin fəaliyyəti üçün önəmli normativ-metodiki təminatın olmaması; iqtisadi və hüquqi şərait qeyri-sabit şəkildə qalır ki, bu isə regional innovasiyaların inkişafı komplekslərinin investisiya cəlbediciliyini azaltmaqdadır; iqtisadi inkişafın regional, həmçinin yerli problemlərinin həlli zamanı əhali ilə qeyri-dövlət strukturlarının işgüzar fəaliyyətinin stimullaşdırılması sahəsində vacibli institusional və hüquqi dəstək yoxdur [25].

Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının idxaldan asılılığının azaldılması məsələlərini regional səviyyədə tam həll etməyə imkan yaratmayan institusional maneələr müəyyən olunmuşdur. İqtisadi mühit üzrə institusional dəyişikliklərin əhəmiyyətinin konseptual izahı ilə əlaqəli elmi mülahizələr verilir. Azərbaycan Respublikasının regionları idxalın daxili istehlakda payına görə fərqləndirilmiş və onların idxaldan asılılıq səviyyəsi haqqında lazımi nəticələr verilmişdir. İdxalın əvəzlənməsi üzrə dövlət siyasətinin səmərəli gerçəkləşdirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası regionlarında baş verəcək olan institusional dəyişikliklərin prioritet yönləri müəyyən olunmuşdur, o cümlədən: ən problemlə sahələrin tənzimlənməsinin normativ-metodiki əsasları; regional siyasətin təkmilləşdirilməsi. idxalın əvəzlənməsi

üzrə (rəqabətin artırılması, mülkiyyət hüquqlarına hörmət, investisiya maraqlarının müdafiəsi); idxalı əvəz etmə siyasətinin stratejik məkan-ərazi proqramlaşdırılmasının həyata keçirilməsi; idxalı əvəz edən regional siyasətin aparılması üçün normativ hüquqi aktların institusional və təşkilati bazasının təkmilləşdirilməsi; regiondaxili iqtisadi münasibətlərin kölgədə qalmasına təsir edən hüquqi bazanın gücləndirilməsi; regional əlaqə mərkəzlərinin və idxalı əvəzləmə siyasətinin həyata keçirilməsi üçün cavabdeh olan sahələrin inkişafına yardım.

Yu.Qolovaxan hesab edir ki, institusional dəyişikliklər cəmiyyət tərəfindən yeni qaydaların (qanunlar, tənzimləyici məhdudiyyətlər, dəyərlər, ənənələr) formalaşması və qəbul edilməsi, onların formalaşdırılmasına və riayət olunmasına cavabdeh olan iqtisadi və təşkilati strukturların yenilənməsi, idarəetmənin infrastruktur komponentlərinin yaradılmasıdır. biznesin və cəmiyyətin institusional davranışı. bağlanmalı olan təkamül prosesidir [26, s. 5-23]. S.Kirdina eyni zamanda institusional dəyişikliklərin təkamülmə xarakterini qeyd edir və onları iqtisadiyyat, siyasət və cəmiyyətdəki həyat dəyərlərinə dair stereotiplərə əsaslanaraq cəmiyyətin inteqrasiyası və sabitləşməsi prosesləri ilə əlaqələndirir [27, s. 101-115]. İnstitusional dəyişiklikləri iqtisadiyyat sektorunun idarə olunmasının inzibati-amirlik üsullarına əsaslanmış köklü sosial-iqtisadi islahat prosesi və ictimai idarəetmə sisteminin idarə edilməsi və tənzimlənməsi ilə əlaqəli institutlarda cəmiyyət, keyfiyyət və əhəmiyyətli dəyişikliklər kimi qiymətləndirən S.Moçerninin bəyanatları. münasibətləri, yuxarıdakılarla ziddiyyət təşkil edir [28, s. 215].

Azərbaycan Respublikası bölgələrinin idxaldan asılılıq səviyyəsini onların differensiasiyası zamanı idxalın daxili istehlakdakı payı baxımından qiymətləndirərkən aşağıda göstərilən nəticələrə gəlirik. Odur ki, 2019-cu il Azərbaycan Respublikasının üzrə göstəricinin dəyəri 62,8 faiz olmuşdur ki, burada Cəlilabad rayonunun (127,8 faiz), Abşeron rayonunun (108,9 faiz), Lənkəran rayonunun (98,1 faiz), Masallı rayonlarının hər biri birinci yerdədir. rayon (88,2%), Şəmkir rayonu (76,8%) ilə Bakı şəhəri. (72,3%), lakin onların əksəriyyəti (19 rayon) bütün ölkə üzrə göstəricinin aşağı qiyməti ilə xarakterizə olunub.

Qeyd etmək gərəkdir ki, 2007-2019-cu illədə. idxalı əvəzləmənin kritik səviyyəsini əhatə edən ərazilərin tərkibi çox dəyişməyib. Söhbət idxalı əvəzləmə reytingində həmişə ilk on rayonda yer alan Şəmkirdən, Lənkəranda, Abşerondan, Cəlilabad rayonundan və Bakı şəhərindən gedir. Eyni zamanda, ilk beş belə bölgəyə həmişə ayrı-ayrı rayonlar (Abşeron, Masallı və qismən Bakı) daxil olub. Təhlil olunan dövrdə idxaldan asılılığın 20,0%-dən çox olmayan ardıcıl aşağı səviyyələri Daşkəsən, Saatlı, Şəki, Sabirabad rayonları üçün xarakterikdir [29].

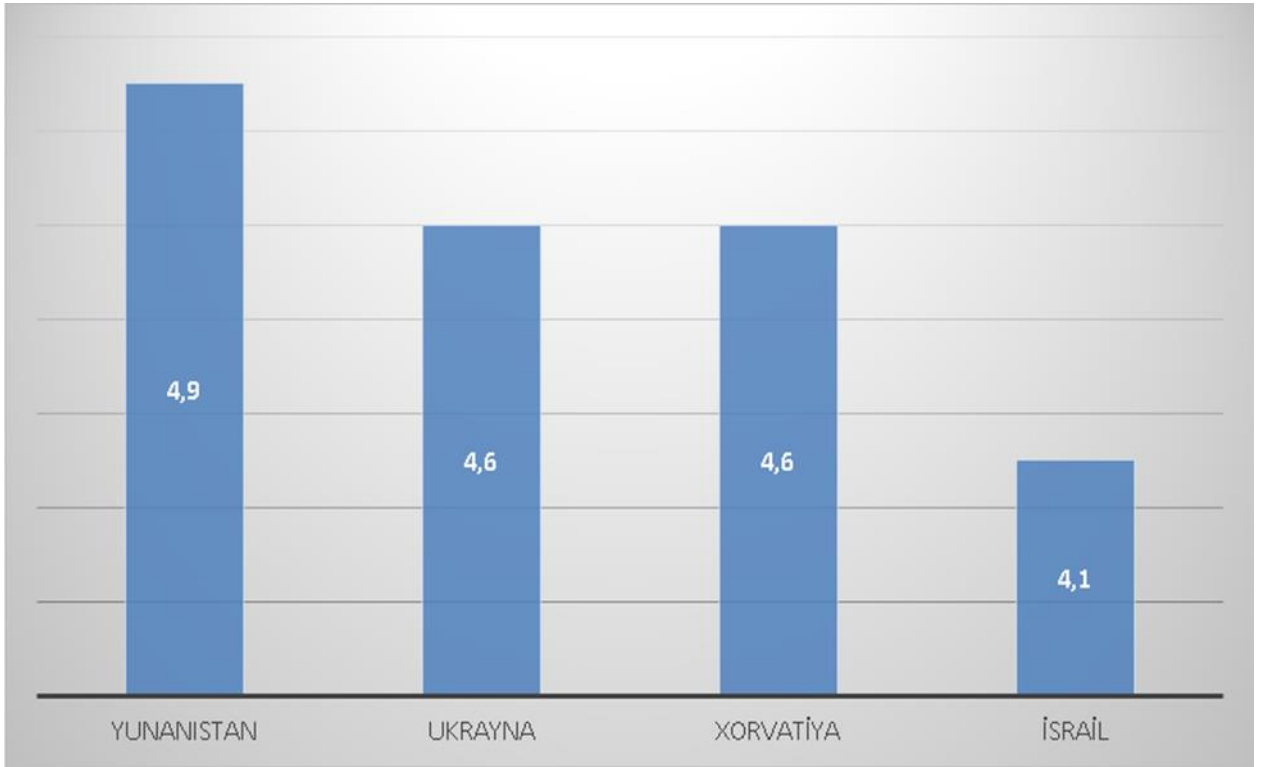
Dövlət idarəciliyində milli regional sistemi nəzərdən keçirən zaman biz idxalı əvəzləmə siyasətinin həyata keçirilməsində, rəqabətə, mülkiyyət hüquqlarına riayət edilməsinə təminat verilməsində, qoyulmuş kapital sahiblərinin mənafeələrinin müdafiəsi qaydalarının formalaşdırılmasında, investisiyaların təkmilləşdirilməsində institusional dəyişiklikləri müşahidə edirik. biznesin idarə olunması.

Azərbaycan Respublikasına məxsus regionlarda idxalı əvəz edən dövlət siyasətinin gerçəkləşdirilməsi üçün strateji siyasət sənədlərinin olmaması mənfi haldır.

Regionların iqtisadi inkişaf strategiyalarında idxalın əvəzlənməsi problemi adətən operativ vəzifələrdən biri olaraq nəzərdə tutulur və bəzi regionlarda (xüsusən də istehsal və sənaye rayonlarında - Masallı, Şəmkir, Şəki rayonlarda) bu, heç bir problemin həllinə belə daxil edilməsi mümkün deyil.

Müvafiq olaraq, bunun olması, dövlət siyasətinin bu istiqamətində tədbirlərin rəşional işlənilib hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə, habelə təkcə rayon iqtisadiyyatının deyil, bütövlükdə milli iqtisadiyyatın inkişaf etməsi üçün institusional bazanın düzgün formalaşdırılmasına imkan vermir. general. Görünür, nə qədər ki, regionlarda belə strateji idarəetmə tərzini mövcud olub, idxalı əvəzləmə proseslərinin planlaşdırılması prioritetinə məhəl qoyulmayıb, idxal mallarından asılılıqdan xilas olmaq, öz istehsal potensialından əhəmiyyətli istifadə etmə mümkün olmayacaq. ümumi, davamlı sosial-iqtisadi inkişaf prosesinin ilkin şərtlərini uğurla formalaşdırır. Odur ki, ərazidə idxalı əvəzləmənin nəticəsi olaraq istehlak bazarında idxal edilən malların əvəzlənməsinin tənzimləyici və proqram tənzimlənməsinin gücləndirilməsi vacibdir.

Diaqram 3.1. Dünya ölkələrində ticarət dövriyyəsinin müqayisəli şəkildə göstərilməsi

Mənbə: ADSK –nin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Regional səviyyədə mövcud institusional bazanın çatışmazlıqlarının biri idxal məhsullarından asılılığın qarşısının alınması üçün tənzimləmə siyasətinin yetərincə ünvanlanmamasıdır. Əsasən belə bir problemin yaranması hakimiyyət orqanlarının dağınıqlığı, yerli maliyyə resurslarının konsolidasiyasına hüquqi təminatın tam olmaması, icra hakimiyyəti ilə yerli özünüidarətmə orqanlarından hər birinin institusional münasibətlərinin tənzimlənməsində real qanunvericilik islahatlarının aparılmaması ilə bağlıdır. Şübhəsiz ki, regional səviyyədə tənzimləmə siyasətinin prinsiplərinin təkmilləşdirilməsi üçün ilk növbədə təşkilati-hüquqi təminatın təkmilləşdirilməsi yolu ilə mərkəzləşdirmə tədbirləri həyata keçirilməlidir. Bununla belə, daha önəmli amil yerli hakimiyyət orqanları tərəfdən icra keyfiyyəti olacaqdır. Burada yerli özünüidarətmə orqanlarının tənzimləmə fəaliyyətinə tənzimləmənin aradan qaldırılması, uzaqgörənlik, mərkəzsizləşdirmə, inteqrasiya, şəffaflyq, hesabatlılyq və s. Prinsiplərə əsaslanmaq vacibdir. Söhbət lisenziyalaşdırma sisteminin unifikasiyası, investisiyada bürokratik və korrupsiya əngəllərinin azaldılması, yerli

özünüidarətmə orqanlarının və sahibkarlıq subyektlərinin arasındakı inteqrasiya əlaqəsinin gücləndirilməsi yolu ilə idxalın əvəzlənməsi problemlərinin həllindən getməkdədir.

Ərazilər və onların iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin idxaldan asılılığını artıran əsas faktorlardan biri də kölgə iqtisadi əlaqələrdir. Xarici ticarət münasibətlərinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin aşağı səmərəliliyi, bank olmayan pul dövriyyəsinin mövcudluğu, vergi-büdcə sisteminin mükəmməl olmaması, gömrük, bazar və infrastrukturun digər komponentlərinin qeyri-bərabər iqtisadi idarə olunması, icra hakimiyyətlərində və yerli özünüidarətmə orqanları daxilində korrupsiya onların yayılmasına səbəb olur. İdxalın əvəzlənməsi üzrə regional dövlət siyasəti yüksək səviyyədə səmərəliliyinin təmin olunması kontekstində ticarət əlaqələrinin şəffaflığı prosesi mühüm önəm daşıyır, bundan öncə bəzi institusional dəyişikliklərin aparılması zəruridir. Belə düşünürük ki, regional iqtisadiyyatın vasitəçilik sektorunda idarəetmənin təşkilati-hüquqi formalarının payının artırılmasını stimullaşdırmaq üçün institusional tədbirlər səmərəli ola bilər, bunun sayəsində biz kölgə pul ödənişlərinin həcmində azalmasını, pul ödəmələrinin artımını gözləmək olar. təsərrüfat subyektlərinin məsuliyyəti və təsərrüfat əməliyyatlarının leqallaşdırılmasının sürətləndirilməsi. Qeydə alınmayan ticarət əməliyyatlarının aşkar olunması və qabağının alınması yönündə regional dövlət idarəetmə orqanları fəaliyyətinin gücləndirilməsi də zəruridir. Nəticə etibarilə, uyğun regional dövlət siyasətinin özü daxili istehlak bazarı iştirakçılarının arasında şəffaf ticarət əlaqələrini stimullaşdırmış motivasiya tədbirlər kompleksinin gerçəkləşdirilməsini təmin etməlidir [30, s. 51-55; 298-303].

Bu cür vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqsədilə regionlarda idxalı əvəzləmə siyasətinin aparılması üçün gücə malik informasiya-analitik, elmi-texnolojik, konsaltinq-mühafizə və digər mərkəzlər yaradılması və fəaliyyətə başlaması institusional olaraq təmin edilməlidir. Burada, ilk növbədə, regiondaxili bazarın bütün subyektlərinin idxaldan asılılığının azaldılmasında yüksək marağı vacibdir. Bu, yerli özünüidarətmə orqanlarının əsas və prioritet iqtisadi fəaliyyət növlərinin inkişafına

dəstək və zəminin yaradılması, bununla belə onların bazarda rəqabət qabiliyyətinin artırılmasıdır; idxal analoqları əvəzinə sahibkarlıq subyektləri üçün innovativ məhsulların hazırlanmasına və tətbiqinə investisiya qoyuluşu; istehlakçıların öz istehlak dəyərini, adət-ənənələrini və fərdi tələbatını milli və yerli malların istehsalçılarından xeyrinə yönəltmək istəyində təzahür edəcəkdir. Məlumdur ki, iqtisadi maraqlar uzlaşdırılmasında əsas rolu yerli dövlət qurumları oynamalıdır. Onlar özlərinin fəaliyyətləri ilə yerli bazarın hər bir subyektinin idxalı əvəzləmə məsələsinin həllində iştirakına təşəbbüs göstərəcəklər.

3.2. Azərbaycanı idxalın əvəzlənməsini stimullaşdırmaq üçün alətlər üsulları

İxrac potensialı dövlətin iqtisadi potensialındakı tərkib hissə olmaqla, xarici bazar alıcılarının tələblərinə cavab verən kəmiyyət və keyfiyyətdə ayrı-ayrı növdəki maddi nemətlər və xidmətlərin istehsal və ixrac imkanlarından tam istifadə olunması nəticəsində xarici bazar alıcılarının tələblərinə cavab vermək qabiliyyətidir. istehsal. xalq təsərrüfatı və onun müxtəlif sahələrinin məhsulları.

Qeyd edək ki, onların xaricə çıxarılması üçün onlara tələbat olmalıdır. Nəzərə almalı olsaq ki, bir dövlətin istehsal edə biləcəyi məhsulların həcmi dünya bazarında istehsal həcmi ilə müqayisədə lazımi dərəcədə kiçikdir, o zaman ölkənin neft məhsullarına potensial tələbatının həmişə orada qalması mümkün ola bilər. İxrac potensialını təhlil edən zaman digər faktorlar da nəzərə alınmalıdır: keyfiyyət, beynəlxalq əsas standartlara uyğunluq, qiymətlər. Fikrimizcə, daxili bazarda bir məhsulun qiyməti həmin məhsulun beynəlxalq bazarda olan qiymətindən aşağıdırsa, demək ki, ixrac potensialı var. Başqa sözlə desək, məhsulun ixrac potensialını qiymətləndirərkən qiymətləri müqayisə etməli və sözügedən məhsulun beynəlxalq qiymətlərlə sərfəli satıla biləcəyini müəyyən etməlidir.

İxrac potensialının daxili məzmun və mürəkkəb strukturu xeyli sayda ayrı-ayrı amillərin təsiri ilə formalaşır. Bu faktorlara elmi-texniki inkişaf, istehsal fondlarından istifadədə yaxşılaşdırılma, işçi qüvvəsinin təkmilləşdirilmə prosesi, yeni və daha əhəmiyyətli faydalı qazıntıların kəşfi, istehsal vasitələri keyfiyyətinin yüksəldilməsi,

beynəlxalq iqtisadi integrasiya prosesinin inkişafı və əksər başqa amillər daxildir. Həmin faktorların hər birisinin ixrac potensialına təsir etməsi əhəmiyyətli şəkildə dəyişir. Bunu da qeyd etmək gərəkdir ki, onların hər birisi ilkin olaraq ümumilikdə ixrac potensialına yox, onun müxtəlif tərkib elementlərinə təsir göstərir. Nəticədə onun daxili komponentlərinin ixrac imkanlarının cəmi əsasında dövlətin ixrac potensialının yeni, daha yüksək səviyyəsi formalaşır.

İxrac potensialının formalaşması və inkişafını şərtləndirən başlıca amillərdən biri isə ölkədə təbii sərvətlərin olması və onlardan istifadə səviyyəsidir. Təbii ehtiyatların mövcudluğu və onların istismar səviyyəsi dövlətin məhsuldar qüvvələrinin, xüsusən də maddi istehsal vasitələri və bu ixrac potensialı əsasında inkişafını müəyyənləşdirir. Bu səbəbdən də bir dövlətin ixrac perspektivləri bilavasitə bu ölkənin malik olduğu, kəşf etdiyi və mənimsədiyi təbii ehtiyatların miqdarından və təbii şəraitdən asılı olmaqdadır. Nəticədə, demək mümkündür ki, müəyyən dövrdə mövcud olan ixrac potensialı həm istismar edilən, həm də istifadə olunmamış ümumi təbii ehtiyatlara əsaslanır.

İxrac potensialının tərkib elementlərinin biri kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilər sistemi ilə müəyyən edilən əmək resurslarıdır. Bura elmi kadrlar, müxtəlif sənaye sahələrinin işçiləri, məhsulların ixrac edilməsi və xarici bazardakı satışı ilə bağlı təşkilati və idarəetmə işlərində iştirak edən şəxslər daxildir.

Əmək resurslarının kəmiyyət baxımdan artması və keyfiyyətə dəyişməsi vahid əmək bazarının sürətləndirilməsi, məhsuldar qüvvələrdən istifadə etmənin səmərəliliyinin artırılması, həmçinin bu əsasda dövlətin ixrac potensialının inkişaf etməsi üçün əsasdır. Bu baxımdan əmək resurslarından daha əhəmiyyətli istifadə olunmasına, onların ixtisasının artırılmasına və yüksəldilməsinə və digər faktorlara lap çox və xüsusilə diqqət yetirilməlidir.

İxrac potensialının inkişaf etməsi və onu şərtləndirən faktorlar beynəlxalq ticarətin klassik, həmçinin müasir nəzəriyyələrində geniş şəkildə müzakirə olunmuşdur. Klassik nəzəriyyələrdə həmin amillər əksər ölkələrin təbii və istehsal amillərinin arasında əldə edilən üstünlüklərlə müəyyən edilir (A.Smit və D.Rikardonun

fikrincə, mütləq və müqayisəli üstünlüklər, Hekşer-Ohlinə görə istehsal amilləri nisbəti nəzəriyyəsi). . nəzəriyyə və s.). Klassik nəzəriyyəyə görə, ölkələr mövcud istehsal amillərindən maksimum istifadə edərək məhsulların istehsalı və ixracında ixtisaslaşmalıdırlar. Ancaq ixrac potensialının inkişafı yalnız istehsalda iştirak edən amillərin sayının artması ilə məhdudlaşa bilməz. Burada da elm və texnikanın inkişaf etməsi, elmi-texniki inkişaf, beynəlxalq ticarət münasibətlərinin inkişafı, AI-nin dərinləşməsi nəticəsində yaranan faydalara xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Hal-hazırda elm və texnikanın inkişaf etməsi ilə əlaqəli olaraq texnoloji inkişaf dövlətin xarici bazarlar üzrə rəqabət qabiliyyətini artırmaqla ixrac potensialının genişləndirilməsində önəmli rol oynayır.

Texnolojik yeniliklər ayrı-ayrı dövlətlərdə istehsal proseslərinin arasında fərqlərə gətirib çıxarmaqdadır və bu yenilik sayəsində bu ölkə müqayisəli üstünlüyə sahibdir. Bu halda yeni texnologiya başqa dövlətlərə yayılana kimi innovativ ölkə müvəqqəti də olsa, həmin məhsulların ixracında inhisarçı olur və beləliklə də öz ixrac potensialının maksimum inkişaf səviyyəsini təmin etmə imkanını əldə edir.

Aydın olduğu kimi, xammal ixracında tarixi baxımdan zəif inkişaf etmiş dövlətlər üstünlük təşkil edirdi. Ancaq inkişaf etmiş dövlətlərdə xammala tələbatın aşağı səviyyəli olması, onların proteksionizm siyasətləri, xammala qənaət edən texnologiyalar istifadə etmək və sintetik əvəzediciləri istifadə etmək və s., səbəblərdən asılı olmaqla, dövlətin ixrac potensialını genişləndirmə imkanları xammal vasitəsilə məhduddur. Xüsusilə, son zamanlar müqayisəli üstünlüklərin tədricən bilik tutumlu istehsal sahələrinə doğru getdiyini nəzərə alsaq, əmtə istehsalında istehsal sektorunun, əsasən də elmtutumlu və kapital tutumlu məhsullar payının artırılması xeyli məqsədəuyğun və perspektivli görünür. ixracın strukturu.

Son zamanlar Azərbaycan Respublikasının dünyanın əksər dövlətləri ilə ticarət-iqtisadi münasibətləri genişlənmişdir. Bu, idxal-ixrac münasibətlərinin artması üçün səbəb oldu.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda ölkənin ixrac potensialının strukturu üzrə əsas sektor neft və neft məhsullarının hasilatıdır. 2000-2008-ci illər Azərbaycan dövlətinin

ixracının 88 faizini neft və neft məhsullarının hər biri təşkil edib. Bu artım təkcə hasilatın artması ilə yox, eyni zamanda neftə daxili tələbatın dəyişməsi, eləcə də başqa məhsulların ixrac olunmasının kəskin azalması və neftin xaricə satışının qiymətinin nisbətən baha olması ilə izah edilir. Həmçinin, qeyri-neft məhsullarının ümumi ixrac üzrə xüsusi çəkisi 37,6 faizdən 8,1 faizə qədər azalması ilə səciyyələnir. Neftdən başqa, Azərbaycanın böyük potensialı var. Buraya ilk növbədə əlvan metallurgiya və kənd təsərrüfat məhsulları daxildir. Bu sahələrin biri isə əlvan metallurgiyadır. Daşkəsəndəki alunit yataqları ehtiyatlarına görə dünyada 11-ci yerdədir. Belə sənayenin imkanlarından istifadə etməklə ölkənin ixrac potensialını 12-15 faiz artırmaq olar (Sumqayıt və Gəncədəki alüminium zavodları).

Azərbaycanın ixrac potensialında kənd təsərrüfat məhsulları da xüsusi önəm daşıyır. Pambığın özü çox mühüm strateji məhsuldur. Hazırda pambıq dünyanın 20-dən artıq ölkəsinə ixrac olunur.

Müstəqillik dövrünə kimi Azərbaycanda ixrac potensialı siyasəti aparılmırdı. Respublikada istehsal edilən bütün məhsulların sahibi olaraq dünya bazarında Azərbaycan Respublikası deyil, SSRİ adlı bir dövlət çıxış edirdi. Bu cür bir şəraitdə ölkəyə aid təbii sərvətlərdən istifadə olunması, onların sonuncu məhsula çevrilməsi, istehsallar üçün zəruri sayılan maliyyə, xammal, material, həmçinin əmək ehtiyatlarının miqdarının müəyyən olunması, daxili bazardakı əsas məhsullara olan tələbatın ödənməsi və s. ixrac həcmünün müəyyən olunması qeyri-adi hadisə sayıla bilər.

Planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatı üzrə keçən respublikamız hazırda müstəqil şəkildə xarici siyasəti, o cümlədən xarici ticarəti inkişaf etdirir və həyata keçirir.

Ölkəmizdə həyata keçirilmiş xarici ticarət strategiyası üzrə keçid dövrü faktorlarının təsiri, milli iqtisadiyyatımızın inkişaf xüsusiyyətləri, iqtisadi inkişaf xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq ixrac potensialının əhəmiyyətli formalaşdırılması yönündə islahatlar həyata keçirilir. dünya bazarında prioritet sahələrin məhsullarına tələbat. İxrac potensialının formalaşmasının bu imkanlarını və xüsusiyyətlərini

nəzərdən keçirməzdən əvvəl ixrac potensialının iqtisadi məzmunun sənaye səviyyəsində nəzərdən keçirməyi məqsədəuyğun sayırıq.

Nəzərə almaq gərəkdir ki, sənaye səviyyəsində ixrac potensialına respublikada mövcud olan təbii ehtiyatların məcmusu, xammal və yarımfabrikatlar, yeni biliklər, qabaqcıl texnologiyalar, yüksək ixtisasa malik mühəndis-texniki işçilər, göstərilən xidmətlər, informasiya resursları. sahələr, müxtəlif lisenziyalar və patentlər.

Respublikamızın iqtisadi inkişafının formalaşmasında Yaxın Şərqlə dövlətləri arasında neft hasilatı, neft-mədən biznesi, neft kimyası, kənd təsərrüfat məhsulları və elmi-texnik potensialı, o cümlədən iqtisadi potensialı önəmli yer tutur.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçid iqtisadiyyatlı ölkə kimi Azərbaycanın ixrac potensialının tarixi baxımdan formalaşmış şərtlərinə müvafiq olaraq, neft sənayesi ilkin mərhələdə respublikanın xammalının ixracına yönəlmişdi. Sonrakı mərhələlərdə öz yerini yarımfabrikatlar, sonuncu planda da müəyyən dərəcə son məhsulun ixracı tutur. İxrac potensialının formalaşmasının ümumi nəzəri əsaslarına görə, ixrac strukturunun belə formalaşması aşağı və orta iqtisadi inkişaf səviyyəsinə sahib dövlətlər üçün xarakterikdir.

Statistika məlumatlarından da görüldüyü kimi, Afrikaya və Latın Amerikasına məxsus inkişaf etməkdə olan ölkələrinin bütün ixrac gəlirlərinin 70%-i əmtəə ixracından əldə olunur. İnkişaf etməkdə olan dövlətlərin inkişaf modeli üzrə xarakterik sayılan həmin xüsusiyyət Azərbaycanda belə cüzi kənarlaşmalarla özünü büruzə verir.

Odur ki, Azərbaycanda bütün ixrac gəlirlərinin 80%-ə kimisi neft sənayesindən ixrac edilən xammalın payına düşməkdədir. Beynəlxalq səviyyədə bu cür bir fikir formalaşmışdır ki, inkişaf etməkdə olan dövlətlər yüksək inkişaf etmiş dövlətlərin xammal bazası sayılır və dünya bazarında onların hər biri bu meyar əsasında göstəricilərlə dəyərləndirilir.

İxrac potensialından daha əhəmiyyətli istifadə istiqamətinin müəyyənləşdirilməsi, elmi-texniki tərəqqinin inkişaf etməsi və ekoloji siyasətin təkmilləşdirilməsinin əsaslandırılması ixrac potensialının doğru qiymətləndirilməsini tələb etməkdədir. İxrac

potensialın kəmiyyət iqtisadi dəyərləndirilməsi demək olar ki, ölkələrin hamısında aparılır.

Dövlət-özəl biznes tərəfdaşlığı sosial-iqtisadi inkişafda üç əsas mərhələdə gerçəkləşdirilir:

1. İlk mərhələ;
2. Qarışıq tərəfdaşlıq modeli yaradılma mərhələsi;
3. Tərəfdaşlıq modelinin təkmilləşdirilmə mərhələsi.

Dünyanın əksər ölkələri, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası indi də İKT-nin inkişafının ilkin mərhələsindədir. Bura dövlətlə özəl sektor arasındakı tərəfdaşlığın formalaşdırılması siyasəti və onun hüquqi bazasındakı inkişafı daxildir. Bu siyasəti aparmaq, iştirakçılar bazarını yaratmaq və birgə fəaliyyət sistemini formalaşdırmaq üçün xüsusi qurum yaradılır. İnkişafın ilkin mərhələsində dövlət-özəl biznes tərəfdaşlığının dezavantajı layihənin iqtisadi səmərəliliyi barədə iştirakçıların aydın təsəvvürləri olmamasıdır. Həmin çatışmazlığı aradan götürmək məqsədilə artıq bu yola qədəm qoymuş bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrin qabaqcıl təcrübələrindən istifadə etmək gərəkdir. Dövlət-özəl biznes tərəfdaşlığı iştirakçılar, investorlar, ayrı-ayrı maliyyə orqanları, ekspertlər və məsləhətçilərin maraqlarını doğru müəyyən etməyə, həmçinin mövcud ehtiyatları və onların mənbələrini müəyyənləşdirməyə imkan yaradır. DST dairəsində dövlət mülkiyyətçilərin hüquqi problemlərini həll edir, təminat və vergi güzəştləri verilməsi imkanı yaradır, həyata keçirilən layihənin maliyyə borcunu alır və ona nəzarət etməkdədir. Təsərrüfat subyektləri isə əksinə, maliyyələşdirməni təmin edir, səmərəli idarəetməninin, qərarların qəbulu üzrə çeviklik və operativliyi təmin edir, insanların yaradıcı potensialını üzə çıxarır və nəticədə yeni innovativ məhsullara çıxış imkanlarını genişləndirir. Bazar iqtisadiyyatının özü inkişaf etmiş dövlətlərdə dövlət-özəl biznes tərəfdaşlığı mexanizmi artıq formalaşmış və daim təkmilləşdirilir. DXT müqavilələrinin sayına görə lider Böyük Britaniyadır ki, 2015-ci il 6 milyard avro dəyərində 31 DXT layihəsi həyata keçirib. Bu ölkədə risklər hesablanması sistemi inkişaf etdirilir, yeni kadr hazırlığı sistemi tətbiq edilir, layihələrin həyat dövrü artır [32, s.365].

Fransa Respublikasında qarışıq tərəfdaşlıq modeli yaradılması prosesi gedir, yəni DXT bazarı strukturlaşdırılır, həmçinin yenilənir, yeni maliyyə mənbələri açılır, layihələrin icrasını tənzimləyən qanunlar qəbul olunur. Qarışıq tərəfdaşlıq modeli Almaniya ölkəsində də tətbiq olunur. Burada dövlət-özəl biznes tərəfdaşlığı layihənin planlaşdırılması, qurulması, maliyyələşdirilməsi və həyata keçirilməsi üzrə razılaşma kimi görünür. DXT çərçivəsində müəssisələr öz fəaliyyətlərinə və gəlir əldə etmə siyasətlərinə bir sıra məhdudiyyətlər qoymaq üçün məcbur olur və bunun müqabilində onlara vergi güzəşti verilir.

Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycanda idxal olunan məhsullara tələbat artmaqdadır. Lakin son illər Azərbaycanın idxal-ixrac əməliyyatlarının balansı müsbət olub, yəni ixrac idxalı üstələməkdədir. Ancaq ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinin və sahələrinin inkişaf etməsi istehsal, həmçinin istehlak üçün xaricdən gətirilən məhsulların idxalından müəyyən dərəcə asılıdır. Dünya bazarında neft qiymətinin sürətli dəyişməsi, milli valyutanın kəskin ucuzlaşması və əhalinin idxal məhsulları üzrə tələbatının artması zamanı yerli müəssisələrdə istehsalın maya dəyəri xeyli artmış, bu da onların səmərəliliyinə neqativ təsir etmişdir. istehsal və təsərrüfat fəaliyyətləri. Şübhəsiz ki, xaricdən gətirilən məhsulların yerli istehsalla əvəzlənməsi aktual məsələdir və onun həll yollarının axtarışı daim DHT iştirakçılarının diqqət mərkəzində olmalıdır. İdxalın əvəzlənməsinin nəzəriyyəsi və metodologiyası xarici iqtisadçıların əsərlərində nəzərdən keçirilmişdir. Məsələn, amerikalı iqtisadçı P.Linder idxalı əvəzetmə dərəcələrinin beynəlxalq ticarət şərtlərinin dəyişməsinə təsirini öyrənmişdir. İdxal əvəzetmə sürətinin artırılmasının üstünlük və mexanizmləri A.Kiziyevanın işlərində əsaslandırılmışdır.

Azərbaycanın istehlak bazarının xaricdən gətirilən məhsullara açıq olması müəyyən problemlər yaradır. Azərbaycan iqtisadiyyatının xarici satıcılardan artan asılılığı, bir tərəfdən idxalın dayanacağı təqdirdə milli təhlükəsizliyi təhdid etmək mümkün ola bilər, digər yandan da rəqabətə tab gətirə bilməyən yerli istehsalın inkişafına mane ola bilər. dövlətin təbii, iqlim, həmçinin coğrafi mühiti ilə müəyyən edilən xarici məhsullarla. Əlbəttə ki, idxal əvəzlənməsi məsələsinin həlli böyük

məbləgdə maliyyə vəsaiti tələb etməkdədir ki, həmin vəsaiti də yalnız dövlət büdcəsi hesabına tam ödəmək mümkün deyil. Odur ki, idxalın əvəzlənməsini stimullaşdırmaq üçün ayrı-ayrı iqtisadi alətlərdən, eyni zamanda DXT mexanizmindən istifadə olunmalıdır.

Cəmiyyətin inkişaf etməsi və sosial-iqtisadi məsələlərin artması ilə dövlət özünün funksiyalarının bir qismini özəl sektora verməyə məcbur olmaqdadır ki, bu da bir yandan müəyyən sosial vəzifələrin gerçəkləşdirilməsi üçün əsas sayılır, digər yandan, özəl şirkətlərin investisiya fəaliyyətində istifadəsi kifayət dərəcədə cəlbedici olur [33]. İdxal əvəz edən istehsalın inkişafı üzrə dövlət-özəl biznes tərəfdaşlığı çərçivəsində layihələrin həyata keçirilməsinin şərtlərindən biri də tərəflər arasında əlaqələrin düzgün qurulmasıdır. Dövlət-özəl biznes tərəfdaşlığını tənzimləyən qüvvədə olan hüquqi aktlarda CBT-nin 18-dən artıq forması mövcuddur. Bu formaların hər birinin tətbiq edilməsinin iqtisadi səmərəliliyi təhlil olunmalı və dəyərləndirilməlidir.

4. Azərbaycanda dövlət-özəl biznes tərəfdaşlığının inkişafı istiqaməti Azərbaycan dövləti dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı inkişafına ayrı-ayrı diqqət edir, yəni həmin məsələ ilə əlaqəli hərtərəfli baxışı və siyasi prinsipləri özündə göstərən konsepsiya sənədi hazırlayıb. Bu konsepsiya dairəsində iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahə və sahələrində dövlət-özəl biznes tərəfdaşlığının inkişafı istiqamətində müəyyən işlər görülüb, bir sıra sosial layihələr həyata keçirilmişdir. Hazırda bu layihələri qısa və yığcam şəkildə izahını verək. Azərbaycan Respublikası brendi sayılan “ASAN Xidmət” dövlət və özəl sektorun arasındakı tərəfdaşlığın xüsusi növü sayılır. “ASAN Xidmət”in vasitəsilə dövlət qurumlarının, həmçinin sahibkarlıq subyektlərinin hər biri ilə əlaqəli müxtəlif xidmətlər göstərilir.

Cədvəl 3.2

Sənaye məhsulunun (işlər və xidmətlərin) həcmi, faktiki qiymətlərlə, mln. manat

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
CƏMİ	27978,2	35026,9	34565,0	33898,1	32110,3	26369	32300
MƏDƏNÇİXAR MA SƏNAYESİ	20862,5	26894,3	25607,2	24655,3	21980,9	16362	21192,0

EMAL SƏNAYESİ	5735,7	6392,4	7031,8	7243,8	8071,6	7880,4	8899,4
ELEKTRİK ENERJİSİ, QAZ VƏ BUXAR İSTEHSALI, BÖLÜŞDÜRÜL MƏSİ VƏ TƏCHİZATI	1225,5	1555,9	1724,3	1773,9	1824,4	1887,2	1937,8
SU TƏCHİZATI, TULLANTILARIN TƏMİZLƏNMƏSİ VƏ EMALI	154,5	184,3	201,7	225,1	233,4	239,5	271,0

Mənbə: ADSK –nin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

“Aqrolizing” ASC vasitəsilə təsərrüfatlara gətirilən kənd təsərrüfat texnikası və damazlıq heyvanların gömrük rüsumunu dövlət özünün üzərinə götürür, peyin və başqa kimyəvi maddələr öz dəyərindən 50-75 faiz ucuz qiymətə satılmaqdadır. Nəticə etibarilə fermer təsərrüfatları lizing xidmətlərindən böyük fayda əldə edirlər. “Kənd təsərrüfatı sığortası barədə” Azərbaycan Respublikası Qanununda kənd təsərrüfatı malları üzrə sığorta haqqının 50 faizinin və risklər nəticəsində dəymiş bütün zərərin dövlət tərəfdən ödənməsi nəzərdə tutulur. Dövlət-aqrobiznes tərəfdaşlığının sözügedən formasından istifadə kənd təsərrüfatının innovativ inkişafı və əhalinin yüksək keyfiyyətli, ekoloji təmiz ərzaq malları ilə təmin edilməsinə töhfə verir. Azərbaycan Dövlət Turizm Agentliyinin özü kənd yerlərindəki turizm biznesiylə məşğul olan fiziki şəxslər və ailələrə marketing xidmətləri göstərir, onlara lazımı məlumatlar verir və onların məhsullarının satışını təşkil etməkdədir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Gənclər Fondunun özü ailə biznesi ilə məşğul olmağı istəyən insanlara, xüsusilə əlill olan şəxslərə vəsait verir. Dövlət-ailə biznes tərəfdaşlığının bu formasının həyata keçirilməsi özünüməşğulluğun artması və aztəminatlı əhalinin gerçək gəlirlərinin artması üçün müsbət təsir edir.

Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiə Nazirliyinin özü bir illik təlim (sınaq) müddətində gəncləri işə qəbul edən sahibkarlara əməkhaqqının 50

faizini subsidiya formasında verir. Dövlət və özəl sektorub arasındakı tərəfdaşlığın sözügedən formasının inkişaf etməsi ölkədə təcrübəsiz gənclərin məşğulluğu sahəsində aktual problemin həllində xeyli rol oynaya bilər. Asiya İnkişaf Bankının (AİB) özü hökumətlə birgə Azərbaycanda dövlət-özəl tərəfdaşlığın inkişafı mərkəzi yaradıb və biznes strukturları ilə aktiv işləməyə başlamışdır. Odur ki, AİB Azərbaycan manatı ilə buraxılmış istiqrazlardan əldə etdiyi vəsaiti özəl şirkətlərin ehtiyacları üçün istifadə etmə niyyətindədir. Gələcək zamanda AİB dövlət-özəl tərəfdaşlıq, ticarət maliyyələşdirilməsi, aqrobiznesin, tikinti və bərpa edilən enerji kimi sahələr üzrə fəaliyyətini genişləndirməyi planlaşdırır. Həmçinin, AİB ixrac-idxal əməliyyatını dəstəkləmək məqsədilə Ticarətin Maliyyələşdirilmə Proqramını (TFP-Trade Finance Program) həyata keçirməkdədir. Bu proqram yalnız banklar və onların müştərilərinə yox, eyni zamanda ümumilikdə Azərbaycan iqtisadiyyatına əhəmiyyətli faydalar gətirir. Mövcud maliyyə məsələlərini aradan götürmək üçün AİB qeyri-tsiklik sahələrdə, xüsusən də kənd təsərrüfatı istehsal və emalı kimi qeyri-tsiklik sahələrdə fəaliyyətdə olan mikro, kiçik, həmçinin orta sahibkarları əlverişli vasitəçilər, o cümlədən bank olmayan maliyyə institutları vasitəsilə dəstəkləyir.

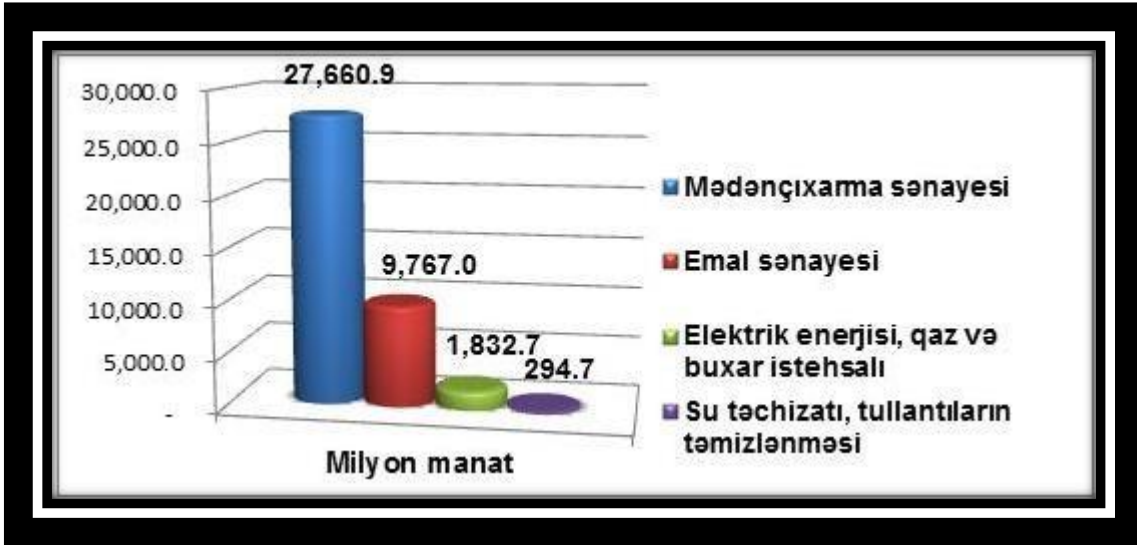
3.3. İdxalı əvəzləmə siyasətində klasterlərin inkişaf perspektivləri

Sənaye Azərbaycan iqtisadiyyatının mühüm sahəsidir. Çünki sənayenin inkişafı digər sənaye sahələrinə də çox mühüm təsir göstərir.

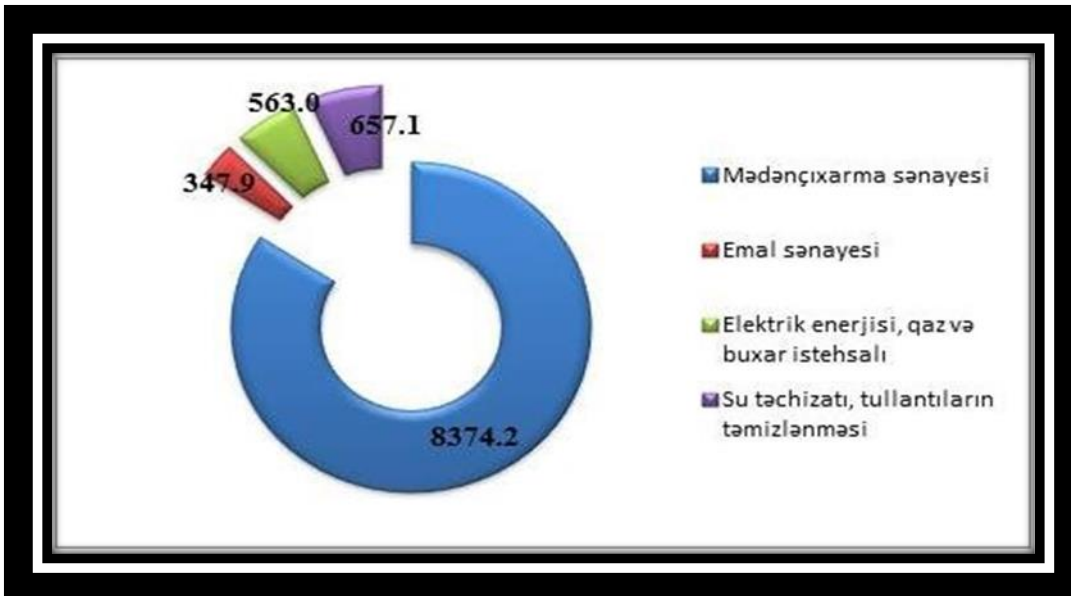
Müstəqilliyin ilk illəri Azərbaycan sənayesində böhranlı vəziyyət müşahidə olunurdu. Xüsusilə, istehsal istehsalı çox aşağı səviyyəli idi. Odur ki, sözügedən dövrdə iqtisadiyyatın dirçəldilməsi məqsədilə sənayenin inkişafı yönündə həyata keçirilmiş tədbirlər ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün ayrıca rol oynamışdır. Belə ki, 1994-1996-cı illər makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması və sənayenin inkişafı, eləcə də neft strategiyasının aparılması istiqamətində həyata keçirilmiş tədbirlər sayəsində müstəqilliyin ilk illərinə nəzərən sənayedə artım əldə ediləndir. 1995-ci il başlayaraq mədənçıxarma sənayesində məhsul istehsalında artım müşahidə edilir. Odur ki, əgər 1995-ci il mədənçıxarma sənayesi istehsalı sənaye istehsalının ümumi həcmnin cəmi

19,6%-ni olmuşdursa, 2000-ci il həmin rəqəm 53,4%-ə yüksəlmişdir. neft hasilatı bu illər ərzində xüsusilə neft strategiyasının aparılması nəticəsində artmışdır.

Şəkil 1. Ümumi daxili məhsulda sənayenin miqdarı (pulla)

Şəkil 2. Ümumi daxili məhsulda sənayenin miqdarı (faizlə)

1995-ci ildə 59,4% olan sənaye məhsullarının ümumi sənaye məhsulunda xüsusi çəkisi 2000-ci il 31,3%-ə düşüb.

Sənayenin strukturunda istehsal və emal sənayələrinin artımını müəyyənləşdirmək üçün illər üzrə dəyişmə sürətini dəqiq təhlil etmək lazımdır.

Aşağıda göstərilən cədvəldə 2005-dən bu tərəfə bütün sənaye məhsullarının istehsalında sənaye sahələrinin payı verilmişdir (cədvəl 3.3).

Cədvəl 3.3

Sənaye istehsalının strukturu
(ümumi yekuna görə, müvafiq illərin faktiki qiymətlərinə əsasən, faizlə)

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Mədəncixarma sənayesi	67,4	78,9	80,5	78,8	77,2	73,0	67,0	69,8
Emal sənayesi	25,9	15,9	14,3	15,3	16,5	20,2	24,3	22,9
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülmə və təchizatı	5,7	4,6	4,7	5,3	5,6	6,0	7,7	6,4
Su təchizatı, tullantıların təmizlənmə və emalı	1,0	0,6	0,5	0,6	0,7	0,8	1,0	0,9

Mənbə: ADSK –nin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Yuxarıda qeyd etmişik ki, 1995-ci il mədəncixarma sənayesinin məhsulu bütün sənaye məhsulunun cəmi 19,6 faizini təşkil etməkdə idi. Cədvəl 3.3-dən məlum olduğu kimi, mədəncixarma sənayesində 10 il ərzində 47,8% artım qeydə alınmış, 2005-ci il isə 67,4% olmuşdur. Həmin göstərici 2010-cu ildə 78,9%, 2011-ci il 80,5% olub. Təbii ki, bu artım 2010-2011-ci illər neft hasilatının çoxalması ilə əlaqəlidir. Bununla da, 2012-dən 2015-ə kimi mədəncixarma sənayesinin istehsalında davamlı azalma qeydə alınıb.

Cədvəldən görünür ki, 2005-ci il sənaye məhsulunun ümumi həcmi üzrə emal sənayesi məhsulları xüsusi çəkisi 25,9 faiz olmuşdur. Yenə yuxarıda yazmışıq ki, 1995-ci il emal sənayesinin ümumi sənaye məhsulunda xüsusi çəkisi 59,4%, 2000-ci il isə 31,3% olmuşdur. Bu, 10 il müddətində emal sənayesi həcmində 33,5% azalma olduğunu göstərməkdədir. Cədvəldən məlum olduğu kimi, həmin göstərici 2010-cu ildə 15,9% təşkil edirdisə, 2011-ci ildə 14,3%-ə kimi azalıbdır. 2015-ci ilə kimi.

2016-cı ildən etibarən artım tempi yenidən dağ-mədən sənayesinin xeyrinə dəyişdi və 2,8% artım qeydə aldı. Bununla belə, emal sənayesinin həcmi 1,4% azalaraq 22,9% təşkil edib.

Qeyd etdik ki, neft və qaz hasilatı prosesinin mədənçıxarma sənayesinin həcminə təsiri böyükdür. Xüsusilə 2014-cü ildən başlayaraq neftin qiymətinin aşağıya düşməsi bu sənaye məhsulunun istehsalına neqativ təsir edən əsas amilə çevrilib. Bununla belə, neftin qiymətinin son zamanlar qalxması mədənçıxarma sənayesində müsbət dinamikanın müşahidə edilməsinə əminlik yaradır. Azərbaycanın qeyri-neft sahəsinin inkişafının dəstəklənməsi siyasətinə uyğun olaraq emal sənayesinin həcmnin artırılmasına nail olmaq məqsədilə tədbirlər aparılır.

Sənaye istehsalı strukturunun digər tərkib hissəsi elektrik enerjisi, qazın və buxarın istehsalı, bölüşdürülmə və təchizatı, habelə su təchizatı, tullantıların təmizlənmə və emalıdır. Buxar istehsalı, paylanması və təchizatı 1995-ci il 19,2%, 2005-ci il də 5,7% olmuşdur. Bu, 10 il müddətində 13,5% azalma deməkdir. Həmçinin 1995-ci il su təchizatı, tullantıların təmizlənmə və təkrar emalı 1,8% olmuşdursa, 2005-ci il həmin göstərici 0,8% azalaraq 1,0%-ə düşüb. 2005-ci ildən keçən 10 ildə əmanətlər üzrə bu ən yüksək göstərici 2015-ci il müşahidə olunub, elektrik enerjisi, qaz və buxarın istehsalı, bölüşdürülmə və təchizatı həcmi 7,7 faiz, su təchizatı, tullantılar təmizlənməsi və emalı isə 1,0 faiz təşkil edibdir. Ancaq 2016-cı il həmin sahələrdə uyğun olaraq 1,3% və 0,1% azalma qeydə alınıb.

Ümumilikdə sənayenin əsas kapitalına yönəldilən investisiyaların əsas hissəsini mədənçıxarma sənayesi təşkil edir. İnvestisiya növündən asılı olaraq əsas pay xarici investisiyalar payına düşür. Amma xüsusilə, neft strategiyasının aparılması zamanı xarici investisiyaların həcmi böyük olsa da, 2008-ci ildə qlobal böhrandan sonrakı dövrdə bu sahəyə investisiyalar həcmində azalmalar müşahidə olundu. Xüsusilə qeyd etmək mümkündür ki, 2009-cu il sənayeyə yatırılan 1403 milyon manat həcmində xarici investisiyalar son illərdə ən aşağı göstəricidir. 2010-cu il xarici investisiyaların həcmi 514 milyon manat artsa da, 2005-ci ilə nəzərən 2013-cü il investisiyaların həcmi

azlıq təşkil edibdir. 2013-cü ildən bəri xarici investisiyalarda davamlı artım müşahidə olunur.

Mədəncixarma sənayesinə yatırılan xarici investisiyanın ən aşağı göstəricisi 2009-cu ildə müşahidə olunub və 1 mlrd. 272 mln. manat olmuşdur. 2016-cı il sənayedə əsas kapitalla 9 milyard 950 mln. manat investisiya yönəldilibdir ki, bunun isə 7 milyard 351 mln. manatı yaxud da 73,9 faizi xarici investisiyalar payına düşüb. İntestisiyalar 2005-ci ilə nəzərən 5774 milyon manat artmışdır. Eynilə, mədəncixarma sənayesinə investisiyalar 2005-ci illə müqayisədə 4847 milyon manat artmış, 2016-cı il isə 8577 mln. manat investisiya qoyulubdur. Bunun 6805 milyon manatı yaxud da 79,3 faizi xarici investisiyalar payına düşüb. 2005-ci ilə baxdıqda mədəncixarma sənayesinə xarici investisiyalar 3 milyon 595 min manat artıb.

İstehsal sənayesində, mədəncixarma sənayesindən fərqli olaraq, 2005-ci ildən bu tərəfə investisiyalardakı artım son zamanlar azalma ilə əvəz edilibdir. 2005-ci il emal sənayesinə xarici investisiyaların həcmi 35,9 mln. manat, 2010-cu il isə 1,1 mln. manat olmuşdur. Bu, 2005-ci ilə nəzərən 96,9% azalma deməkdir. 2016-cı il xarici investisiyalardakı xüsusi çəki yenidən artaraq 16,1 mln. manat təşkil etmişdir. Bununla da, həmin ildə daxili investisiyaların azalması səbəbindən emal sənayesinə yönəldilmiş investisiyaların həcmi 2014-cü ilə nəzərən 25,1% azalaraq 482,9 mln. manat olmuşdur. 2016-cı il emal sənayesinə xarici investisiyalar olmayıb və bu sahəyə investisiyalar daxili investisiyalar hesabına həyata keçirilib. 2015-ci ilə nəzərən daxili investisiyaların 9,1% azalması səbəbindən emal sənayesinə qoyulan investisiyaların həcmi də 2015-ci ilə nəzərən azalıb. 12,1% azalma qeydə alınmışdır. Qeyd etmək gərəkdir ki, elektrik enerjisi, qaz-buxar istehsalı, bölüşdürülmə və təchizatı, su təchizatı, tullantı təmizlənməsi və emal sahələrinə qoyulan investisiyaların əsas hissəsini daxili investisiyalar təşkil edir. Beləliklə, bu sahələrə daxili, həmçinin xarici investisiyaların illər ərzində durmadan artması və ya azalmasını söyləmək olmaz. Bununla belə, xüsusilə 2015-ci ilə nəzərən 2016-cı il xarici investisiyalarda güclü artım müşahidə olunub. Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalatı, bölüşdürülmə və təchizatı

sahəsi üzrə bir il müddətində xarici investisiyalar təxminən 4,4 dəfə, su təchizatı, tullantılar təmizlənməsi və emalı sahəsinə isə təqribən 2,5 dəfə artmışdır.

Sənaye inkişafı yüksək olan ölkələr öyrənilərkən sənaye potensialının yaradılması, yüksək rəqabətqabiliyyətli və ixracyönümlü məhsullar istehsalının təşkili prosesində sənaye klasterlərindən səmərəli istifadə məsələsinə diqqət yetirilir.

Bəs sənaye klasterləri nədir? Bunun özü, 20-ci əsr 60-cı illəri sonrası sənaye sahələri elmi və texnoloji inkişafı zamanı ortaya çıxan anlayışdır. İlk sənaye klasterləri kimi o dövrdə ABŞ avtomobil sənayesinin texnoloji inkişafı məqsədi ilə Detroit Avtomobil Klasterinin yaradılmasını göstərmək olar. Bu klasterə sonradan 3 nəhəng avtomobil istehsalçısı - General Motors, Ford və Kreisler daxil oldu və beləliklə, klasterləşmə effekti hesabına avtomobil sənayesinin rəqabət qabiliyyəti əhəmiyyətli şəkildə artdı.

İllər keçdikcə Avropa ölkələrində klasterlərin formalaşmasına maraq artıb. Həm innovasiya, həm də sənaye klasterləri əksər Avropa dövlətlərində sənayenin kompleks inkişafına müsbət təsir etmişdir. Odur ki, Fransada yüksək texnologiyaların inkişafı sahəsində bəzi layihələri uğurla həyata keçirən “Sophia-Antipolis” və “Marsel” innovativ klasterləri fəaliyyət göstərməkdədir. Həmçinin, Fransada sosial və iqtisadi məsələlərin həll edilməsi, habelə iqtisadi rayonların iqtisadi fəallığının artırılması üçün sənaye klasterlərindən geniş istifadə olunur. Digər Avropa ölkəsi İtaliyada sənaye sahələrinin inkişafını sürətləndirmək üçün sənaye klasterlərindən istifadə geniş yayılmışdır. Sənaye klasterləri ölkənin ixrac potensialında böyük önəm daşıyan ixracyönümlü və yüksək rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalında mühüm rol oynayır. Klaster modelinin tətbiqi İtaliyanın bir qədər zəif inkişaf etmiş bölgələrdə - Siciliya və Sardiniyada xüsusilə diqqətəlayiqdir.

Almaniyada dünyanın 7 ən böyük yüksək texnologiyalı klasterindən 3-ü Münhen, Hamburq və Drezden şəhərlərində fəaliyyətdədirlər. Münhendə sənaye klasterləri əsasən biotexnoloji fəaliyyətlərlə məşğul olurlar. Hamburqda telekommunikasiya və multimedia innovativ məhsullarının istehsal olunması ilə məşğul olan daha çox klaster var.

Sənaye klasterlərinin tətbiqi sahəsində klasterləşmənin inkişafında böyük təcrübəyə malik Nordik ölkəsi Finlandiyanın uğurlu fəaliyyəti qeyd edilməlidir. Burada klaster modeli meşə sənayesində geniş istifadə edilir. Dünya kağız ixracının təxminən 20%-i Finlandiyanın sənaye klasterlərində istehsal olunur. Bundan əlavə, klaster mexanizmindən yüksək elmi-texniki potensiala sahib enerji, kimya və telekommunikasiya məhsullarının istehsalında geniş istifadə olunur.

Dünyada texnoloji inkişaf səviyyəsi yüksək olan Yaponiyada, xüsusən də cihazların, elektron məhsulların, o cümlədən mikrosxemlərin, yaddaş çiplərinin və s. istehsalında məhsul istehsal edən klasterlər yaradılmışdır. Bu klasterlərin yaradılması yüksək texnologiyalı geniş çeşiddə məhsulların istehsalı ilə nəticələndi.

Sənaye klasterlərinin formalaşması prosesi ardıcılıq, həmçinin qarşılıqlı fəaliyyət prinsiplərinə əsaslanır. Beləliklə, klasterlərin əsas iştirakçıları məhsulların istehsalçıları, ixtisaslaşmış xammal, yarımfabrikatlar, digər avadanlıqlar və ehtiyat hissə tədarükçüləri, maliyyə institutlarıdır. Bundan əlavə, digər aktorlara KOM-lar, müəssisə qrupları və birlikləri, banklar və maliyyə institutları, qeyri-hökumət təşkilatı və ictimai qurumlar və s. daxildir.

Sənaye klasterlərinin yaradılmasında dövlət siyasətinin əhəmiyyətini xüsusi vurğulamaq lazımdır. Ona görə ki, bu siyasət klaster modelinin tətbiqi xüsusiyyətlərinin, əsas məqsəd və vəzifələrin, eləcə də prioritet sahələrin müəyyən olunmasında önəmli rol oynayır. Milli iqtisadiyyatımızın iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərinə uyğun olaraq klasterlərin yaradılması və fəaliyyətdə olması üçün dövlət siyasətinin formalaşdırılması da mühüm önəm kəsb edir.

Bu illərdə Azərbaycanda ölkənin sənaye potensialının artırılması, innovativ inkişafa nail olunma, milli iqtisadiyyatın şaxələndirilmə, qeyri-neft sahələrinin inkişafındakı sürətləndirilmə çərçivəsində iqtisadi siyasət gerçəkləşdirilir. Buna görə də Azərbaycanda sənayenin yüksək inkişaf etmə səviyyəsinə nail olmaq məqsədli klasterləşmə prosesinin prioritet kimi müəyyən edilməsi təsadüfi deyil.

Sənaye klasteri - ərazi yaxınlığı və funksional asılılıq münasibətləri ilə əlaqəli olan, respublikanın bir rayonunda yaxud da bir neçə əlaqədar rayonlarında yerləşən

sənaye sahəsində fəaliyyətdə olan subyektlərin məcmusudur. Sənaye klasterinin yaradılmasında əsas məqsəd ölkənin sənaye potensialının artırılması, eləcə də ixrac yönümlü və rəqabətqabiliyyətli məhsullar istehsalının genişləndirilməsidir. .

Klasterlər sənaye inkişafının dəstəklənməsi üçün dünyanın əksər ölkələrində istifadə olunan mexanizmdir. Son illər Azərbaycanda klasterlərin formalaşması yönündə bəzi tədbirlər həyata keçirilibdir. Beləliklə, xüsusən Azərbaycanda kimya sənayesi klasterinin yaradılması üçün geniş imkanlar vardır. Hal-hazırda Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı daxilində “SOCAR Polymer” layihəsi həyata keçirilir. Bu layihənin kimya sektorunda rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalının həyata keçirilməsi ilə ölkənin polimer materiallara tələbatının ödənilməsinə, həmçinin də ixrac potensialının artırılmasına müsbət təsir edəcəyi proqnozlaşdırılır.

“SOCAR Polymer” müəssisəsində 2 zavod istifadəyə veriləcək. Zavodların birində polipropilen, digərində isə yüksək sıxlığa malik polietilen istehsalı nəzərdə tutulur. Zavodların 2018-ci il istifadəyə verilmə planlaşdırılmaqdadır. Burada istehsalın səmərəliliyini artırmaq üçün fabriklər SAP modulları (sistem təhlili və proqramlaşdırma) vasitəsilə rəqəmsallaşdırılacaq. Artıq 2018-ci il əvvəlində polipropilen qranulların kəsilməsi prosesinə başlanılıb və sınaq üçün birinci dəfə olaraq son polipropilen məmulatı alınıb.

“SOCAR Polymer” layihəsinin əsas məqsədi yerli xammalı emal edərək Azərbaycanda yüksək tələbat olan məhsullar istehsal etməkdir.

Azərbaycanda xüsusilə 2003-cü ildən etibarən dövlətin iqtisadi siyasəti regionlarda sənaye strukturunun təkmilləşdirilməsinə, ümumi sənaye strukturunda emal sənayesinin rolunun artırılmasına, respublikada qeyri-neft sənayesi inkişafının təmin edilməsinə, sənayenin inkişafının təmin edilməsinə regionlarda sənaye strukturunun yaxşılaşdırılmasına yönəlmişdir. Azərbaycanın sənaye potensialı hər gün inkişaf edir, sənayeləşmə siyasəti müvəffəqyyətlə davam etdirilir.

Azərbaycanda sənayenin inkişafını statistik göstəricilər də təsdiqləyir. Bu baxımdan sənaye istehsalının artım templərini ötən ilin statistik nəticələrinə görə qiymətləndirmək məqsədəuyğun olardı.

2017-ci il statistik nəticələrinə görə, istehsal olunmuş ÜDM-in 40,1 faizi sənayenin payına düşüb. Odur ki, keçən il sənayedə 28 087,3 mln. manatlıq əlavə dəyərlər istehsal edilib. Qeyri-neft sənayesində 2016-cı ilə nəzərən 3,7 faiz artım qeydə alınmış, 9484,8 milyon manatlıq qeyri-neft sənayesi məhsulu istehsal edilmişdir. Qeyri-neft sənayesi üzrə istehsal olunan məhsulların 71,7 faizi rezin və plastik məmulatların, 46,6 faizi tikinti materiallarının, 44,7 faizi toxuculuq məmulatlarının istehsalının, 42,9 faizi maşın və avadanlıqların istehsalının payına düşür. , elektrik avadanlıqlarının istehsalında 34,6 faiz, kompüter, elektron, həmçinin optik məhsulları istehsalında 25,5 faiz, içki sənayesində 17,2 faiz, kimya sənayesində 16,5 faiz, mebel sənayesində 16,2 faiz artma müşahidə olunub.

Sənayedə ümumi istehsalın əsasını mədənçıxarma sənayesi təşkil etməkdədir. 2017-ci il sənaye məhsulunun 69,9 faizi mədənçıxarma sənayesinin payına düşüb. Ötən il mədənçıxarma sənayesində sənaye istehsalına əsasən ən böyük payı xam neftin və təbii qazın hasil prosesi (24 075,6 milyon manat) tutmaqla 27 660,9 milyon manatlıq mədənçıxarma məhsulları istehsal edilib.

Ötən il elektrik enerjisi istehsalı, bölüşdürülmə və təchizatının ümumi həcmnin 24,7 faizini emal sənayesi, 4,6 faizini qaz və buxar istehsalatı, 0,8 faizini su təchizatı, tullantılar təmizlənməsi və emalı olub.

2020-ci il 9767,0 milyon manatlıq emal sənayesi məhsullarının strukturunda yeyinti məhsulları istehsalatının xüsusi çəkisi 33,7%, neft məhsulları istehsalı 27,9 faiz, tikinti materialları istehsalı 5,8 faiz, kimya sənayesi istehsal olunması 5,2 faiz, quraşdırma və təmir məhsulları istehsal olunub. Maşın və avadanlıqların istehsal olunması 4,5%, metallurgiya məmulatlarının istehsalı 4,4%, hazır metal məmulatları istehsalı 2,8%, içkilərin istehsalı 2,5%, rezin, həmçinin plastik məmulatların istehsalı 2,4%, maşınlar və avadanlıqların istehsalı 20%, toxuculuq məmulatlarının istehsalı 1,8%, elektrik avadanlıqlarının istehsal olunması 1,8%, digər sənaye sahələrinin istehsalının xüsusi çəkisi 5,3% təşkil etmişdir.

2020-ci il iqtisadi və sosial sahənin inkişaf etməsi üçün bütün maliyyə mənbələrindən əsas kapitalla 15 550,8 milyon manat yönəldilmişdir. Əsas kapitalla

yönəldilən vəsaitin 9942,2 mln. manatı yaxud da 63,9 faizi sənayenin inkişafına yönəldilib. Sənayenin qeyri-neft sahəsinə yönəldilən əsas kapitalın həcmi 1493,6 milyon manat olmuşdur. Qeyri-neft sektoruna yönəldilən əsas kapital həcmində 2019-cu ilə nəzərən 36,5 faiz artma qeydə alınıb.

Odur ki, qeyri-neft sektorunun, eyni zamanda qeyri-neft sənayesinin müasirləşdirilməsi və şaxələndirilməsi, sənaye məhsullarının ixracının artırılması, sənaye istehsalında regionların xüsusi çəkisinin çoxaldılması, təzə iş yerlərinin yaradılması, sənaye müəssisələrinin sənayedə cəmləşdirilməsi istiqamətində aparılan tədbirlər bu sahədə mühüm əhəmiyyət daşıyır. zonalar, o cümlədən respublikamızda sənaye parkları yaradılması sənayedə rəqabət qabiliyyətinin artırılması, o cümlədən sənaye potensialı gücləndirilməsi sahəsində davamlı işlərin aparılması baxımından çox vacibdir.

NƏTİCƏ

Araşdırmalardan məlum olur ki, beynəlxalq ticarət axınlarının sürətlə artması və milli iqtisadiyyatların yaxınlaşması mühitində ÜTT-yə üzvlük daha milli dövlətlər üzrə zərurətə çevrilir. Buna görə də respublikamızın ÜTT-yə üzvlüyünün sürətləndirilmə prosesi yeni iqtisadi mühitə uyğunlaşma prosesində prioritet istiqamətlərin biridir. Ona görə ki, ölkəmiz ÜTT sistemindən qıraqda qaldığı halda, ÜTT-yə üzv dövlətlərin istehsalçıları beynəlxalq bazarlardakı üstünlüklərini əldə edir və bazar payları qazanırlar. Digər tərəfdən, Azərbaycan öz milli qanunvericiliyi və səmərəli, sabit və proqnozlaşdırılması mümkün olan ticarət və investisiya mühitinin yaradılması vasitəsilə ÜTT sazişlərinin icrasını gecikdirməkdə davam etdikcə, ÜTT sazişlərini həyata keçirən digər ölkələr, o cümlədən MDB-nin bir çox ölkələri və Qərb Avropa, Azərbaycana investisiya cəlb edəcək. etmək şansı əldə edir.

Xüsusən qeyd etmək gərəkdir ki, həmin prosesin bir hissəsi kimi digər ölkələr də ÜTT qaydaları əsasında ticarətdə daha çox təcrübə qazanırlar ki, bu isə onlara istehsalçıları və ticarət hüquqlarını xeyli yaxşı qorumağa imkan verə bilər. Üzvlük prosesi uzandığı zaman, Azərbaycan öz kommersiya maraqlarını qoruyacaq şəkildə ÜTT-nin gələcəkdəki qaydalarının formalaşmasında iştirak etmək imkanını itirəcək.

ÜTT-yə üzv olmaq çərçivəsində iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və ixracın təşviqi siyasətinin geniş tətbiqi böyük önəm daşıyır. Tədqiqatımız müəyyən edir ki, dövlətimizin qeyri-neft sektoru üçün yerli və xarici investisiyalar cəlb olunmasının gücləndirilməsi üçün stimullaşdırıcı mexanizmlər tətbiqi, eləcə də ixracın inkişaf etməsi üçün dövlət, həmçinin özəl sektor arasında investisiya əməkdaşlığının gücləndirilməsi çox vacibdir. -yönlü qeyri-neft sektoru. Qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün xarici ticarət əməliyyatlarının hər biri ilə bağlı gömrük rəsmiləşdirilməsini xeyli çevik və şəffaf formada həyata keçirmək, habelə təhlükə səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün risklərin qiymətləndirilməsinin nəticələrinə əsasən avtomatlaşdırılan elektron informasiya sistemi imkanlarından istifadə etmək gərəkdir.

Araşdırmalardan aydın olur ki, xarici bazarlara çıxmaqda maliyyə, texniki və insan ehtiyatları, eləcə də həmin sahədəki bacarıqlar respublikamızda fəaliyyətdə olan sahibkarlıq subyektləri üçün böyük şirkətlər və qonşu dövlətlərlə müqayisədə xeyli məhduddur. Fikrimizcə, həmin çatışmazlığı aradan götürmək üçün ardıcıl tədbirlər həyata keçirilməsi xüsusən vacibdir. ÜTT-yə üzv olmaq çərçivəsində bizlər belə düşünürük ki, sahibkarlıq subyektinin ixrac göstəricilərinin yüksəldilməsi, habelə regional və struktur layihələrinin gerçəkləşdirilməsi üçün Azərbaycanın əksər sənaye sahələri üzrə kiçik və orta sahibkarlığın ixracı təşviqinə ciddi ehtiyac vardır. ixracın diversifikasiyası. Bu təşəbbüslərin həyata keçirilməsi zamanı pilot sənayelər əsasında müxtəlif sahələr üzrə ixrac assosiasiyaları formalaşdırılması vacibdir. Potensial ixrac bazarlarının və bu sektorlar üzrə təsərrüfat subyektlərinin bu bazarlardakı rəqabət imkanlarının təhlili bu subyektlərin ixrac potensialının dəyərləndirilməsi baxımından mühüm addım kimi dəyərləndirilə bilər.

Nəhayət, hesab etmək olar ki, ÜTT-yə üzvlük prosesində tərkib hissəsi olaraq ixrac imkanlarının genişləndirilmə və stimullaşdırılması məqsədli sərt pul-kredit, fiskal və struktur siyasəti çərçivəsinin formalaşdırılması, qanunvericiliyin bu çərçivəni dəstəkləyəcək formada təkmilləşdirilməsi və bütün bunların həyata keçirilməsi adekvat institusional idarəetmə mexanizmi vasitəsilə proseslər son dərəcə vacibdir.

Aparılan təhlillər aşağıdakı nəticələrə gəlməyə əsas verir:

1. Xarici ticarət əlaqələrinin təhlili göstərir ki, ölkə ixracının strukturu təkmilləşdirilməlidir. Respublikamızın xarici ticarət əlaqələri hələ təkmil deyildir. Belə ki, Respublikadan ixrac olunan malların strukturunda neft və neft məhsulları yüksək xüsusi çəkiyə (85%) malikdir. Bununla əlaqədar olaraq ölkədə iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının təmin olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

2. Müasir dövrdə idxalın əvəz edilməsinin inkişaf etdirilməsi Azərbaycanın səmərəli xarici ticarət fəaliyyəti üçün təkan və onun iqtisadi təhlükəsizliyinin rəhni ola bilər. Buna görə də yüksək keyfiyyətli və dünya standartlarına cavab verən məhsul buraxılmasını təmin edən istehsalın sürətlə inkişafı ölkənin xarici ticarət strategiyasının başlıca istiqamətlərindən biri olmalıdır.

3. Azərbaycanın dünya bazarına rəqabət qabiliyyətli məhsul ixrac edə bilməsinin və idxalı əvəzləyən sahələrin təşkilinin əsasında emaledici sənayenin hər vasitə ilə inkişaf etdirilməsi dayanır. Qeyd olunmalıdır ki, sözügedən sahə ölkəmizdə bir çox baxımdan rəqabət üstünlüyünə malikdir. Maşınqayırma kompleksi, kimya və neft-kimya sənayesi, yüngül və yeyinti sənayələrinin istər daxili bazarın tələblərinin milli istehsal hesabına ödənilməsində, istərsə də xaricə mal ixrac edilməsində potensialı böyükdür. Həmin sahələrin istehsal-texniki bazasının yenilənməsi və innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi əsasında onların məhsullarının rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi daim diqqət mərkəzində olmalıdır.

4. Azərbaycan iqtisadiyyatının və xarici ticarətinin böhrandan sonrakı bərpası müəyyən daxili və xarici amillərlə məhdudlaşdırılacaq. Bunlardan birincisi, OPEC+ sazişi çərçivəsində yerli neft hasilatının azaldılması, ikincisi, əhalinin bu və ya digər mallara olan tələbatının aşağı olması, vergi daxilolmalarının azalması, ticarət balansının pisləşməsi və bununla bağlı manatın mümkün devalvasiyası və dünya qiymətlərinin ləng bərpası, eləcə də artan proteksionizm və ticarət müharibələri ola bilər. Bu baxımdan, bu amillərin təsirini minimuma endirmək üçün tədbirlərin işlənib hazırlanması məsələləri yaxın gələcəkdə də aktual olaraq qalması məqsədəuyğundur.

5. Gələcəkdə, koronavirusun iqtisadi nəticələri aradan qalxdıqca, emal sənayesində və aqrar-sənaye kompleksində yüksək məhsuldarlığa malik sektorun yaradılması həm ölkə daxilində, həm də xaricdə rəqabətə davamlı hazır məhsul istehsal etmək imkanını daha da artırma bilər.

6. ÜTT-yə əlverişli şərtlərlə üzvlük, Azərbaycanda milli istehsalın inkişafını stimullaşdırma bilər. Bu səbəbdən də, Respublikamızın davamlı inkişafı baxımından gələcəkdə ölkəmizin ÜTT-yə üzvlüyün faydasını maksimum dərəcədə təmin etmək məqsədilə, müvafiq tədqiqatlar aparılmalı və bu sahədə yürüdülməli xarici ticarət siyasəti özlüyündə elmi cəhətdən əsaslandırılmalıdır. Bu da ölkəmizin ÜTT-yə birbaşa üzv olma prosesində Azərbaycan Respublikası Hökuməti xüsusilə öz iqtisadi problemlərini qabartmalı və maksimal güzəştlər əldə edərək əlverişli şərtlərlə ÜTT-yə üzv olmağa çalışmalıdır. Eyni zamanda, əvvəlcədən müəyyən edilməlidir ki,

iqtisadiyyatın hansı sahələrinin ilk və ya sonrakı uzunmüddətli dövrlərdə qorunması zəruridir və hansı sahələrin sürətli liberallaşdırılması milli iqtisadiyyatın inkişafını təşviq edə bilər. Düşünürəm ki, yuxarıda sadalanan təkliflərin reallaşdırılması ölkəmizin xarici ticarət əlaqələrinin effektivliyinin yüksəlməsinə səbəb olacaq, bu isə öz növbəsində ölkə iqtisadiyyatının inkişafına öz töhfəsini verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində:

1. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. "İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi Bakı, 2002-ci il
2. Gənciyev. G.Ə. "Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər, müasir vəziyyət və inkişaf problemləri". Bakı, 2005.
3. Gənciyev G.Ə. Abbasov V.H. Çəngizi X. "Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında ticarət əlaqələrin müasir vəziyyəti və perspektivləri". Azərbaycan Aqrar Elmi jurnalı. N.3-4 . Bakı 2009-cu il.
4. İsmayılov G.İ. "Dünya iqtisadiyyatının nəzəri əsasları" Azərbaycan əmək və sosial münasibətlər akademiyası, Bakı 2006
5. Hacıyeva A.H. "Beynəlxalq münasibətlər tarixi" Bakı 2008
6. Məhərrəmov A.M. Aslanov H.H. "Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi" Bakı 2008.
7. Məhəmmədi İ.N. "Ölkələrarası ticarətin potensialının qiymətləndirilməsi üsulları" Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası, No 1, 2010-cu il. s. 148-151
8. Məhəmmədi İ.N. "Türkiyə ilə ticarətdə İranın ixracat potensialının qiymətləndirilməsi", Azərbaycan Kooperasiya Universitetini elmi-nəzəri jurnalı, № 1 (28)- 2013
9. Məhəmmədi İ.N. "Texnologiya transferinə beynəlxalq ticarətin rolu" Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Bakı – 2010
10. Məhəmmədi İ.N. "İqtisadi inkişafda xarici ticarətin rolu" XXI əsr mülahizələr və düşüncələr, 10 aprel 2010-cu il, Bakı Dövlət Universiteti, Sosial elmlər və psixologiya fakültəsi.
11. Əliyev A., Şəkəraliyev A. Bazar iqtisadiyyatına keçid Dövlətin iqtisadi siyasəti. Bakı:Az.DİU, 2002, 420 s.

12.Əhmədov M. Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması Bakı: Az.DİU, 2003, 520 s.

13.Allahverdiyev H., Qafarov K., Əhmədov Ə. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı:Nasir, 2002, 447 s.

14.Əhmədov M.Hüseyn A .İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları (metodik vəsait) Bakı 2011.s126

15.Məhərrəmov A., Aslanov H. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi. Bakı: Zərdabi LTD, 2008, 399 s.

16. “Azərbaycan - 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyası

17. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlakmallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi

18. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi

19. Elxan Mikayılov, Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyünün kənd təsərrüfatına təsirləri, USAID, Azərbaycanda Ticarət və İnvestisiya İslahatlarına Dəstək Proqramı, Bakı, 2010

20. Qubad İbadoğlu, Azər Mehtiyev, Rəşad Əliyev, Azərbaycan və Dünya Ticarət Təşkilatı, Bakı, 2006

21. M.A.Mədətov, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və daxili bazarın qorunması, Bakı, 2008

22.Kuşli V.İ. Bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi. Dərslik. M.: 2008, 487s.

Rus dilində:

23.Ахмедов А.К. Теоретические и методологические проблемы внешнеэкономических связей. Баку, 1999

24. İqor İ. Kavass, ÜTT-yə üzvolma: Prosedur, tələblər və maliyyətlər, Bakı, 2006

25.Кушнир М. Институционально-правовое обеспечение экономического развития регионов в посткризисный период / м. Кушнир [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.niss.com/articles/465>.

26. Головаха Е.И. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в обществе. Социология: теория, методы, 2018, № 4, с.5-23.
27. Кирдина С. Г. Теория институциональных матриц в поисках новой парадигмы. Журнал социологии и социальной антропологии, 2018, № 1, т. 4, с.101-115.
28. Экономическая энциклопедия: в трех томах. Т. 1. / Ред. С. В. Мочерный и др. М. : ВЦ «Академия», 2016, 864 с.
29. Государственная служба статистики Азербайджанской республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.stat.gov.az>.
30. Теоретико-методические основы и прикладные механизмы государственного регулирования развития внутренней торговли: монография / под общ. ред. Куцика П. О, Васильцова Т. Г. Липецк: во ЛТЭУ, 2016, 379 с.
31. Волошин В.И., Васильцев Т.Г., Давиденко С.В. и др. Дисбалансы и механизмы развития внутреннего рынка Азербайджанской Республики. М.: в-во ООО «Лигапрес», 2015, 84 с
32. Пушкин А.В., Аннатов А.А. Государственно-частное партнерство. Механизм реадизации. М.: 2010.
33. Экономика и предпринимательство. 2017, №2.
34. Экономика и предпринимательство. М., 2015, №6.
35. Антонова К.А. Государственно-частное партнерство как фактор социально-экономического развития России: автореферат диссертации кандидат экономических наук. М., 2012.
36. Емедьянов Ю.С. Государственно-частное партнерство в инновационной сфере: зарубежный и российский опыт. М.: Либро ком, 2012.
37. Фомина В.П., Афонин С.Н. Государственно-частное партнерство и возможности его развития в регионах и муниципальных образованиях. Микроэкономика, 2013, №4.

38. Федосенко Е.А. Государственно-частное партнерство в сфере образования: институциональные основания и направления развития. Теория и практики сервиса: экономика, социальная сфера, технологии. 2012, №2.

39. Ключко Е.Н., Бугаенко В.Э. Государственно-частное партнерство как механизм создания зон интенсивного развития человеческого капитала в ЮФО. Экономика и предпринимательство. М.2016, №6